

05.12.2017

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Artvin Çoruh Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “ **Hülâgû'den Ebû Said Bahadır Han'a İlhanlı Doğu Politikaları**” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Artvin Çoruh Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece Artvin Çoruh Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin 5 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

Sibel AKSAKAL

**ARTVİN ÇORUH ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

Sibel AKSAKAL

**HÜLÂGÛ'DEN EBÛ SAİD BAHADIR HAN'A İLHANLI DOĞU
POLİTİKALARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ

Yrd. Doç. Dr. Bayram Arif KÖSE

ARTVİN 2017

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
KISALTMALAR	vi
ÖN SÖZ	vii
GİRİŞ	viii
CENGİZ HAN'DAN HÜLÂGÛ'YE KADAR MOĞOL İMPARATORLUĞU	viii
I. CENGİZ HAN DÖNEMİ (1206-1227)	viii
2. ÖGEDAY HAN DÖNEMİ (1229-1241)	xiii
3. GÜYÜK HAN DÖNEMİ (1246-1248)	xvi
4. MENGÜ HAN DÖNEMİ (1251-1259)	xviii
BİRİNCİ BÖLÜM	1
İLHANLI DEVLETİ'NİN KURULUŞU	1
1. HÜLÂGÛ HAN DÖNEMİ (1256-1265)	1
1.1. Hülâgû'nün Batı'ya Atanması.....	1
1.1.1. Hülâgû'nün Gelişine Kadar İran'daki Moğol Rejimi.....	2
1.1.2. Hülâgû'nün Batıya Hareketi.....	6
1.2. Hülâgû'nün İsmailileri Ortadan Kaldırması	7
1.3. Bağdat'ın İstilası.....	9
1.4. Hülâgû'nün Batıya Seferleri	16
1.5. Hülâgû -Berke Düşmanlığı	17
1.6. Hülâgû'nün Ölümü	20
İKİNCİ BÖLÜM	21
1. İLHANLILARIN ÇAĞATAY HANLIĞI İLE İLİŞKİLERİ VE HORASAN MESELESİ	21
1.1. Çağatay Hanlığı (1227-1335).....	21
2. ABAKA'NIN TAHTA ÇIKMASI VE İLK FAALİYETLERİ (1265-1282)	22

2.1. Abaka Döneminde İlhanlı-Çağataylı İlişkileri	24
2.1.1. Barak Han'ın Faaliyetleri (1266-1271)	27
2.1.2. Horasan'da Abaka-Barak Mücadelesi	30
2.1.3. Abaka'nın Savaştan Sonraki Faaliyetleri.....	39
2.2. Batıdaki Gelişmeler	41
2.2.1. İlhanlı -Memlûk Mücadelesi ve Abaka'nın Anadolu'ya Gelmesi	43
2.3. Abaka'nın Tekrar Doğu'ya Yönelmesi	45
2.4. Abaka Döneminde Vezirler Meselesi ve Han'ın Ölümü	45
3.1. Ahmed Teküder'in Han Seçilmesi ve Faaliyetleri.....	48
3.1.1. Ahmed Teküder- Argun Mücadelesi.....	50
3.1.2. Ahmed Teküder- Argun Mücadelesinde Alinak Noyan'ın Rolü.....	53
4. ARGUN HAN DÖNEMİ (1284-1291)	55
4.1. Argun Han Döneminde İlhanlı-Çağataylı İlişkileri.....	56
4.1.1. Emir Nevruz'un Horasan'da Ayaklanması	57
4.2. Sadü'd-Devle Yahudi'nin Vezirliği	58
4.3. Argun Han'ın İkinci Doğu Seferi ve Ölümü	59
5. GEYHATU HAN DÖNEMİ (1291-1295).....	60
5.1. Geyhatu-Baydu Mücadelesi	62
6. BAYDU HAN DÖNEMİ (1295-1295).....	63
7.1. Gâzân'ın Şehzadelğinde Horasan.....	64
7.2. Gâzân Han'ın Baydu Han İle Mücadelesi	67
7.2.1. Gâzân Han'ın İslâmı Kabulü	69
7.3. Gâzân Han Döneminde İlhanlı-Çağatay İlişkileri.....	70
7.4. Emir Nevruz'un Katli	73
7.5. Gâzân Han'ın Memlûk Seferi.....	74
7.5.1. Gâzân Han'ın İkinci Memlûk Seferi.....	75
7.6. Gâzân'ın Son Yıllarında İlhanlı-Çağatay Münasebetleri.....	76
8. OLCAYTU HAN DÖNEMİ (1304-1316)	78
8.1. Olcaytu Han Döneminde Anadolu ve Memlûklerle İlişkiler	79
8.2.1. Emir Bucay'ın Herat Kuşatması.....	82
8.2.2. Olcaytu Han Döneminde İlhanlı-Çağataylı İlişkileri	84
8.3. Vezirler Meselesi ve Olcaytu Han'ın Ölümü	87

9. EBÛ SAİD BAHADIR HAN DÖNEMİ (1316-1335)	87
9.1. Şehzade Yesâvur İsyanı	88
9.2. Emir Kurmişi İsyanı.....	91
9.3. Emir Çoban'ın Ahvali	93
SONUÇ.....	98
KAYNAKÇA	99
ÖZ GEÇMİŞ.....	105

ÖZET

HÜLÂGÛ'DEN EBÛ SAİD BAHADIR HAN'A İLHANLI DOĞU POLİTİKALARI

İlhanlı Devleti, Cengiz Han'ın Borte-Ucin'den olan dördüncü oğlu Tuluy'un oğlu Hülâgû Han tarafından kurulmuştur. Hülâgû, büyük kağan olan ağabeyi Mengü Han'ın talimatı ile İran ve çevresine Abbasilere son vermek ve İsmailileri ortadan kaldırmak üzere gönderildi. İlhan unvanını kullanan Hülâgû Han burada İran merkezli bir Moğol şube devletinin temellerini attı.

Cengiz Han ölümünden önce ülkesini oğulları arasında paylaşmış, bu paylaşımında İli Irmağı'ndan Ceyhun'a kadar olan yerleri ikinci oğlu Çağatay'a bırakmıştı. İlhanlıların kurulması ile bu iki ulus komşu oldu. Ancak İran'ın doğusunda kalan verimli Horasan bölgesi iki ulusun arasında kalmakta ve Çağatay ulusu tarafından bölgede hak iddia edilmekteydi. Horasan'a hakim olmak için yapılan mücadeleler Abaka ve Barak zamanında savaşa dönüşmüştür. Bu durum Çağatay Hanlığı tarafından fırsat buldukça bölgeye yapılan akınlar ile devam etti. Nitekim Olcaytu Han döneminde Çağataylı Kebek ve İsen-Buka Han tarafından kontrollü bir şekilde Horasan'a akınlar yapılmıştır.

Ebû Said Bahadır Han'ın ölümünden sonra İlhanlılar devleti hızlı bir yıkılış sürecine girmiştir. Ancak bu dönemde iç meselelerle meşgul olan Çağatay Hanlığı da fazla bir varlık gösterememiştir.

Anahtar Kelimeler: Abaka, Barak, Çağatay, Gâzân, Horasan, Hülâgû, İlhanlı, Kebek.

ABSTRACT

İLHANLI'S EAST POLITICS STARTİNG AT THE TIME OF KHAN HÜLAGU ENDING KHAN EBU SAİD BAHADIR

The state of İlhanlı was founded by khan Hülâgû being Tuluy's son Tuluy was the fourth son of khan Cengiz and Borte-Ucin. Khan Hülâgû was sent to İranean and its around by Khan Mengü Being elder brother with the purpose of bringing Abbasis to an end and eradicate İsmailis. Khan Hülâgû using title of İlhan, laid the foundation of Moğol section state whose center was İranean there.

Khan Cengiz divided the country into their sons before he died in thof shoring, he left the territories being from River İli to Ceyhun to Çağatay who is Cengiz's secand son. With the foundation of İlhanlıs, that two nation became neighbour. However, the efficient section of Horasan, being on the east of İranean was between them. And the nation of Çağatay demanded on that place. The struggles for ruling Horasan turned into war at the time of Khan Abaka and Khan Barak. This sivation continued with raids being made by Khanate of Çağatay, moreover at the time of Khan Olcaytu, the raids were made in a controlled way by Khan Kebek and İsen Buka.

The state of İlhanlı entered fast the period of dissolution after Khan Ebû Said Bahadır. However, Khanate of Çağatay being busy with inner problems couldn't continve its existence for a long time.

Key Words: Abaka, Barak, Çağatay, Gâzân, Horasan, Hülâgû, İlhanlı, Kebek.

KISALTMALAR

Bkz.	: Bakınız
DİA.	: Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
H.	: Hicrî
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı
S.	: Sayfa aralığı
s.	: Sayfa numarası
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
Yay.	: Yayın evi

ÖN SÖZ

Cengiz Han, tarihin en kudretli hükümdarlarından birisi olup göçebe Moğol kabilelerini birleştirmeyi başarmış ve bir cihan imparatorluğu kurmuştur. Cengiz Han ülkeyi dört oğlu arasında paylaşmış ve onun bu büyük başarısı oğulları tarafından da devam ettirilmiştir. Büyük sınırlara ulaşan imparatorluk içinde bu sefer sınır sorunları, ekonomik sorunlar, siyasi mücadeleler, dini meseleler vb. nedenlerden dolayı çatışmalar başlamıştır.

Bu çalışmamızda İlhanlılar devletini ele aldık. Hülâgû'den Ebû Said Bahadır Han'a kadar olan İlhanlılarda doğu siyasetini inceledik. Çalışmamız üç bölüm halinde olup ilk bölüm giriş olarak düzenlendi. Bu bölümde Cengiz Han'dan Hülâgû'ye kadar olan dönemi ele alarak devletin kuruluşunu, Ögeday, Güyük ve Mengü Han dönemlerini ve bunların faaliyetlerini inceledik. Moğol devlet yapısını, devletin işleyişini ve temel kültürel özelliklerini araştırdık.

Birinci bölümde İlhanlıların kuruluşu, Hülâgû'nün İran'a gelmesi ve devletin kuruluşu anlatıldı. İkinci bölümde ise sırasıyla Abaka, Argun, Geyhatu, Baydu, Gâzân, Olcaytu ve Ebû Said Bahadır Han dönemlerini ayrı ayrı ele alarak araştırdık. Batıda yaşanan gelişmelerin doğu siyaseti üzerindeki etkilerini ortaya koyduk. Ayrıca kuzeyden komşu olan Altın-Orda Hanlığı ile yaşanan ve zaman zaman şavaşa dönüşen mücadeleleri, bu mücadelelerin doğu siyasetine olan etkilerini inceledik. Çalışmamızın asıl temasını oluşturan İlhanlıların doğu siyaseti ile ilgili olarak İlhanlı -Çağatay meselelerini konu aldık. Her hükümdar döneminde Çağatay Hanlığı ile olan ilişkileri ve bu mücadelelerin temel nedeni olan Horasan meselesini ayrıntısı ile incelemeye çalıştık.

Bu çalışmanın hazırlanmasında bana yardımlarını esirgemeyen değerli hocalarım Bayram Arif Köse'ye, Ömer Subaşı'na ve yüksek lisans sürecinde tüm zorluklara rağmen bana her türlü kolaylığı sağlayan desteklerini esirgemeyen tüm hocalarıma ve aileme teşekkür ederim.

SİBEL AKSAKAL

ARTVİN 2017

GİRİŞ

CENGİZ HAN'DAN HÜLÂĞÛ'YE KADAR MOĞOL İMPARATORLUĞU

I. CENGİZ HAN DÖNEMİ (1206-1227)

Temucin, 21 Ocak 1155'te Türk takvimine bakılırsa domuz yılında Onon Nehrinin kıyısında doğmuştur.¹ Yesügey Bahadır'ın Holun-Ucin'den olan dört oğlundan en büyüğüdür. Kardeşleri; Kasar, Kaçıun, Temuge olup, Temulin adında bir de kız kardeşi vardır.² Yesügey Bahadır, Borçigin kabilesinin Kıyat boyundandır. Dedesi Borçiginlerin reisi Kabul Kağan'dır.³ Boy, Onon ve Kerülen ırmakları boyunca yaşamaktaydı. Bu kabile 1130'lu yıllarda çevre boyları itaati altına alıp siyasi bir teşekkül olarak ortaya çıkmış ve güçlü, cesur kimse anlamlarına gelen "Moğol" adını almıştır.⁴ Temucin dokuz yaşına geldiğinde babası onu Kongirat kabilsisi reisi Dei-Seçen'in kızı Borte-Ucin ile nişanlandı. Dönüş yolunda Tatarlar tarafından zehirlenen Yesugey Bahadır'ın ölümü ile kabilesi Temucin ve ailesini bozkırda yalnız bırakarak göçtü. Temucin, ailesi ile birlikte avlanarak yaşamını devam ettirmeye çalıştı. On sekiz yaşına geldiğinde nişanlısı ile evlendi. Arkasından Kerayit kabilesi hanı Tuğrul Han'ın hizmetine girdi.⁵ Bu esnada Merkitler tarafından karısı Borte-Ucin kaçırıldı. Kan kardeşi (anda) Caciratlardan Camuka'nın yardımı ile karısını geri aldı. Bu esnada Bort-Ucin hamile olup doğan ilk oğlu Cuci'nin nesebi ile ilgili şüpheler mevcuttur. Ertafına toplanan askerlerle gücü artmaya başlayan Temucin'in Tuğrul Han ve Camuka ile de arası açılmaya başladı. Öyle ki 1203 yılında Temucin bir baskın sonucu Tuğrul Han'ı kaçırmaya mecbur etti.⁶ Kendisine itaat eden boylar çoğalınca Temucin, 1206 yılında Cengiz adını alarak Yukarı

¹ Mustafa Kafalı, "Cengiz Han", *DİA*, c. 7, 1993, s. 367.

² İhsan Arslan, "Büyük Moğol İmparatoru Cengiz Han'ın Din Algısı" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 8, Sayı. 38, (Haziran 2015), s.1002; Temüçin Kıyat Kabilesi'nin Börçigin kolunun reisi olan Yesugey Bahadır'ın oğlu olup 1206'da tüm bozkırın hanı ilan edilmiştir. Bkz. Fatih Güzel, "Moğol İstilasında Halife Nâsır li-Dinillâh'ın Rolü", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, c. 1, 2015, s. 149; Temucin ismi Cengiz doğduğu sırada Tatar seferinden dönen babasının beraberinde getirdiği iki esirden birinin adı olduğu için verilmiştir. Moğollarda doğum sırasında, meydana gelen en önemli hadisede yer alan birinin ismini doğan çocuğa vermek gelenektir. Temucin'in başka anneden iki erkek kardeşi daha vardır. Bkz. Hayrunnisa Alan- İlyas Kemaloğlu, *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016, s. 32.

³ Manghol-un Niuça Tobça'an (Yüan-ch'ao Pi-Shi), *Moğolların Gizli Tarihi*, (Çev. Ahmet Temir), TTK, Ankara 2010, s. 16.

⁴ Alan- Kemaloğlu, *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*, s. 30.

⁵ Alan- Kemaloğlu, *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*, s. 32.

⁶ Alan- Kemaloğlu, *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*, s. 33; Manghol-un Niuça Tobça'an, *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 178.

Onon bölgesinde toplanan tüm keçe çadırlarda yaşayan halkların hükümdarı ilan edildi.⁷ Devam eden istilalarla Uygurlar, Yenisey Kırgızları Cengiz'e boyun eğmek zorunda kaldıkları gibi 1215'te Pekin'de ele geçirilmiş ve buradaki Kin Hanedanlığı'na ise ancak 1235 yılında son verilmiştir.⁸ Doğuda hakimiyetini tesis eden Cengiz Han batıya doğru genişleme siyaseti takip ederek Harzemşahlar üzerine yöneldi. Cengiz Han'ın 450 Kişilik ticaret kafilesinin Harzemşah sınır şehri olan Otrar'da valinin emri ile saldırıya uğramaları üzerine Cengiz Han 200.000 kişilik bir orduyu Harzemşahlar üzerine gönderdi. Otrar, Buhara, Semerkand, Hocend ve tüm Maverünnehir bölgesinin alınmasından sonra ordu Horasan'a yöneldi. Kaçan Harzem sultanı Alaaddin Muhammed'in yerine oğlu Celaleddin ordu toplayarak 1221'de Sind Nehri yakınlarında Cengiz Han ile savaştı.⁹ Yenilen Harzemşahlar Devleti yıkılırken Horasan ve Azerbaycan bölgeleri Moğol istilasına uğradı. Irak ve Kafkasya yolu da Moğollara açılmış oldu.

Moğol kabilelerine baş eğdirip, onları bir bayrak altında topladıktan sonra emrindeki halkları, oğulları ve diğer aile fertleri arasında paylaştırdı.¹⁰ Bu taksimde Çağatay'a Nayman halkından sekiz bin adam verdi, Ögeday'a beş bin adam, Tuluy'a da beş bin adam verdi. Büyük hizmet gösterdiğini söyleyerek iltifat ettiği Cuci'nin emrine ise dokuz bin adam verdi. Yanı sıra Çağatay'ın emrine Halaçar, Mungke ve İdahudai'yi tahsis etti. Bununla birlikte Cengiz Han Çağatay'ın tabiatı itibarıyla sert mizaçlı ve dik başlı olduğunu bildiğinden dolayı ülke yönetiminde ona yardımcı olması amacı ile Kokeços'u tayin etti.¹¹

Cengiz Han'ın yaşı ilerleyip ölümünden sonra çocukları arasında çıkacak muhtemel bir anlaşmazlık durumunda ülke düzeninin bozulacağı endişesi kendisini

⁷ Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, (Çev. Züla Kılıç), Kitap Yayınevi, İstanbul 2010, s. 289.

⁸ Alan- Kemaloğlu, *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*, s. 34.

⁹ Alan- Kemaloğlu, *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*, s. 35-36.

¹⁰ 1206 yılında toplanan kurultayda Timuçin, Cengiz adını alarak Han ilan edilmiştir. Dolayısı ile bu tarihten itibaren Moğol İmparatorluğunun resmen kurulmuş olduğu kabul edilebilir. Bkz. Mehmet Tezcan, "Türk-Moğol Hâkimiyeti Döneminde Karadeniz'de Ticaret", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. 24, Sayı. 1, s. 152.

¹¹ Manghol-un Niuça Tobça'an (Yüan-ch'ao Pi-Shi), *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 162; Cengiz Han'ın oğullarından Cuci- av işleri, Çağatay- yasanın uygulanması, Ögeday-ülkenin iç işleri ve Tuluy'da askeri işlerden sorumlu kılınmıştır. Bkz. Abdülkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi Kuruluş Devri*, c. 1, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1994, s. 11; Cengiz Han: "*Her kim bilgiyi, yasaı, siyaseti, celâdeti, âyin ve töreye riayeti reverse Çağatay'a tâbi olsun*" ifadesini kullanmıştır. Bu da Çağatay'ın yasa konusundaki yetkinliğine bir örnektir. Bkz. Abdülkadir Yuvalı, "Çağatay Han", *DİA*, c. 8, s. 177.

sarınca çocuklarını toplayıp kendisinden sonra yerine geçecek bir halef tayin etmeye karar verdi. Bu toplantıda Cengiz Han'ın, büyük oğlu Cuci'nin fikrini sorması üzerine onun halef yapılacağı endişesine kapılan Çağatay Cuci'ye, annesinin Merkitler tarafından kaçırılmasından sonra doğduğunu hatırlatarak Merkitlerden gelmiş olduğunu imâ edince aralarında bir tartışma başladı.¹² Bu ifadeler karşılık Cuci de onun inatçılığından ve kendisinin yetenekli olduğundan bahsederek karşılıklıta bulundu.¹³ Tartışma sukûnete kavuşunca Çağatay, sakin kişiliği ve olgun kararları ile dikkati çeken Ögeday'ı tahta halef olması için önerdi.¹⁴ Ögeday'ın halefliği Cengiz Han ve diğer aile fertlerince müsbet karşılandı.

Akabinde Urgenç (Urunggeçi) Şehri'nin zabtı için Cengiz Han tarafından Cuci, Çağatay ve Ögeday görevlendirildi.¹⁵ Cengiz Han'ın kuşatma esnasından Ögeday'ın emri ile hareket edilmesini emretmesi ise haleflik durumunun onaylanması olarak düşünülebilir.¹⁶ Bu kuşatmanın sonunda şehir ele geçirildi.

Müslümanlar üzerine istila hareketi başlatıp batı şehirlerini ele geçiren Cengiz Han, fethini gerçekleştirdiği şehirlere valiler tayin etmek sureti ile buraları kendi idaresine bağladı. Urgenç şehrinin Hurumşi ailesine mensup olan Mahmut Yalvaç ve oğlu Mesut Yalvaç huzura gelerek Cengiz Han ile görüştüler.¹⁷ Konuşma esnasında aldığı bilgilerden memnun kalan Cengiz Han, Mahmut Yalvaç'ı bir süre yanında

¹² Bahsi geçen kadın Cengiz Han'ın karısı olan Borte-Ucin olup Kongirat Kabilesinin reisinin kızıdır. Cengiz'in dört oğlunun annesidir. Borte-Ucin evliliğinin ilk zamanlarında Merkitler tarafından kaçırılmış, daha sonra Cengiz Han tarafından bulunup geri alınmıştı. Bkz. Rızaeddin Fahreddin, *Altınordu ve Kazan Hanları*, (Çev. İlyas Kamalov), Kaknüs Yayınları, s. 31.

¹³ Cuci, Cengiz Han'dan yaklaşık 6 ay önce ölmüştür. Bkz. İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, TTK, Ankara 2014, s. 3.

¹⁴ Manghol-un Niuça Tobça'an, *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 178.

¹⁵ Urgenç Şehri Harizm taraflarında bulunup Cengiz Han'ın oğulları tarafından muhasara altına alındığı sırada, Cebe ve Sübötay Noyanlar da yenilmiş olup kaçmak zorunda kalan celaleddin Harzemşah'ı takip etmekteydiler. Bu faaliyetler neticesinde Harizm ve Horasan'da Moğol hakimiyeti yayılmaya başladı. Bkz. Rene Grousset, *Cihan Fatih Cengiz-Han*, (Çev. İzzet Tanju), Ötüken Yayınları, İstanbul 2001, s. 224.

¹⁶ Yukarıda değindiğimiz gibi Cengiz Han daha sağlığında iken ülke topraklarını oğulları arasında paylaşmıştır. Bu paylaşımında: Ögeday'a Balkaş Gölü ile Altay Dağları arasında kalan bölge, Cuci'ye Deşt-i Kıpçak bölgesi, Çağatay'a İli Havzası ve Isık Göl çevresi ile Çu ve Talas bölgeleri, Tuluy'a ise Moğol adetine başkent Karakurum bölgeleri verildi. Bkz. Özgür Türker- S. Serkan Ükten, "Haçlılar, Moğollar ve Ortadoğu'da Haçlı-Moğol Münasebetleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Sayı. 54, (Ocak 2014), s. 333; Zühal Ölmez, "Çağatay Edebiyatı ve Çağatay Edebiyatı Üzerine Araştırmalar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 5, Sayı. 9, 2007, s. 2.

¹⁷ Manghol-un Niuça Tobça'an, *Moğolların Gizli Tarihi*, s.185; Mahmut Yalvaç, Cengiz Han tarafından Harzemşah Muhammed'e gönderilen elçilik heyetine başkanlık etmiştir. Bkz. Fatih Güzel, "Moğol İstilasında Halife Nâsır li-Dinillâh'ın Rolü", s. 150.

alı koyduktan sonra kendisini Kitanların şehri Cung'du'ya vali tayin etti. Oğlu Mesut Yalvaç'ı ise Buhara¹⁸, Kaşgar, Semisgen ve Urganç şehirlerine vali tayin etti.¹⁹

Müslüman olmalarına rağmen Yalvaç'iler uzun süre kaldıkları bu görevde başarı göstermişlerdir. Moğol tahribatına uğrayan şehirleri imar etmeye gayret göstermiş ve bazı bölgelerde belli süre zarfında vergi muafiyeti uygulayarak bölge halkının kalkınmasını sağlamaya çalışmışlardır.²⁰ Harzemşahların yıkılması ile birlikte onlara ait olan Horasan toprakları da Cengiz Han'ın mutlak hakimiyetini tanımak zorunda kalmıştı.²¹ Moğollar aslen göçebelikten gelen bir kültüre sahip olduğu için yerleşik yaşam Moğollar arasında XVIII. asra kadar oldukça yavaş kabul görmüştür. Çiftçiliğe başlayan Moğollar dahi çobanlığı tamamen bırakmamıştır.²² Bu nedenle de Moğol idareciler ele geçirdikleri bölgelerin yetenekli devlet adamlarından yönetim konusu başta olmak üzere bir çok alanda istifade etmişlerdir.

Cengiz Han, 1226 yılında son seferini Tangutlara karşı yaptı. Sefer sırasında bir süre avına katılan Cengiz Han atından düşerek yaralandı. Komutanlar Hükümdarları hasta iken savaşa girmenin uygun olmayacağını düşünerek seferi durdurup geri çekilme kararı aldılar. Kararlarını arz ettiklerinde Cengiz Han korkak gibi geri çekilmenin uygun olmayacağını söyleyerek evvela Tangutlara bir elçi gönderilip gelecek cevaba göre hareket edilmesini uygun gördü. Ancak Tangut hükümdarı Burhan'ın elçiye verdiği cevabın: "*Eğer siz Moğollar şimdi bir muharebe arıyor ve savaşmak istiyorsanız benim Alaşai'deki ordugahuma geliniz orada savaşalım.*"²³ şeklinde olması üzerine Cengiz Han rahatsızlığına rağmen savaş kararı alarak sözleşildiği gibi Alaşai mevkiine hareket etti.

¹⁸ Buhara'nın etrafına, Horasan Emiri Muhammed b. Abdullah b. Talha et-Tâhir tarafından Buhara emirliğine getirilen Ahmed b. Hâlid zamanında halkın talebi doğrultusunda surlar inşa edilmişti (M. 849-850). Zamanla hasar gören sur her defasında tekrar inşa edilmişti. Daha sonra yıkılan şehir suru Buhara'yı ele geçiren Harzemşah Muhammed b. Tekiş tekrar inşa ettirdi. Buhara surları Moğolların batıya ilerleyişi esnasında yıkılmıştır.(1219-1220). Bkz. Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer en-Narşahî, *Târih-i Buhârâ*, (Çev. Erkan Göksu), TTK, Ankara 2013, s. 52.

¹⁹ Mahmud Yalvaç Cengiz Han ile birlikte Pekin'e sivil vali olarak giderken Mesud Yalvaç ise Buhara, Semerkand ve Urganç şehirlerinin yönetimini üstlenmiştir. Bkz. Abdülkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2017, s. 317.

²⁰ Manghol-un Niuça Tobça'an, *Moğolların Gizli Tarihi*, s.185.

²¹ Otrar olayının akabinde Cebe ve Sübötay, kaçan Harzem sultanının ardından gitmiş ve Moğolların batıya doğru ilk önemli hareketleri böyle başlamıştır. Yaklaşık otuz yıl sonra bu bölgeye tekrar Moğol istilası başladığında bu sefer hedef Bağdat olacaktır. Bkz. Türker- Ükten, "Ortadoğu'da Haçlı-Moğol Münasebetleri", s. 332.

²² B. Y. Vladimirtsov, *Moğolların içtimaî Teşkilatı: Moğol Göçebe Feodalizmi*, (Çev. Abdülkadir İnan), TTK, Ankara 1995, s. 271.

²³ Manghol-un Niuça Tobça'an, *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 188.

İki taraf arasında yapılan savaşta Tangutlar yenildi. Tangut halkının neredeyse tamamı kılıçtan geçirildi.

Cengiz Han, Tangut Hanı Burhan'ı getirdiği hediyeler ile birlikte huzura kabul ederek önce kendisine iltifat etmiş arkasından da onu öldürtmüştür. Bu olay Cengiz Han'ın son savaş macerası oldu. Rahatsızlığı ilerleyen Cengiz Han 1227 yılında vefat etti.²⁴ Cengiz Han'ın mezarının yeri tam olarak bilinmemekle birlikte (ihtiyaten gizli tutulmuş olmalıdır), 1237 tarihinde bir Çin elçisi seyahati sırasında Cengiz Han'ın mezarını gördüğünü belirterek şu ifadeleri kullanmıştır: "*Mezar Lu-kou Nehri civarında dağ ve sularla çevrilmiş bir yerde bulunmaktadır. Bu saha 30 li'lik bir mesafeden yere çakılı kazıklarla ihata edilmiş ve etrafına muhafız süvariler konmuştur.*"²⁵ Çin elçisinin Lu-kou nehri olarak isimlendirildiği bölgenin Onan Nehri olabileceği düşünülmüşse de bu ifadeler kesin olmayıp mezar yeri ile ilgili ifadelere daima şüphe ile bakmak gereklidir.

Cengiz Han'ın vefatının ardından büyük bir cenaze merasimi tertip edildi.²⁶ Yukarıda da belirttiğimiz üzere yeri saklı tutulan bir bölgede kendisi için hazırlanan büyük bir kurgana Moğollarda adet olduğu üzere değerli eşyaları ile birlikte gömüldü. Asil ailelerden seçilen kırk tane genç kızın da Cengiz Han ile birlikte kurgana gömüldüğü belirtilmiştir.²⁷ Moğollardaki bu mezar anlayışının Türklerde olduğu gibi ahiret inancından ileri geldiği bilinmektedir. Yanı sıra Moğollar değerli eşyaların var

²⁴ Manghol-un Niuça Tobça'an, *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 190; Cengiz Han 1227'nin Ağustos ayında Vey Nehri yakınlarında öldü. Bkz. Manole Neogoe, *Bozkırın Üç Atlısı Atila-Cengiz Han-Timur*, (Çev. Müstecip Ülküsal), Çatı Yayınları, İstanbul 2004, s. 250; Cengiz Han Tangut seferinden döndükten kısa bir süre sonra 18 Ağustos 1227'de vefat etmiştir. Bkz. Türker- Ükten, "Ortadoğu'da Haçlı-Moğol Münasebetleri", s. 332.

²⁵ Manghol-un Niuça Tobça'an, *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 238; Cengiz'in, hayatında önemli bir yeri olan Burhan- Haldun dağında (Moğolistan'ın Hentiy eyaletinde, Ulan Batur'un 160 km kuzeydoğusunda bulunan bir dağ silsilesidir) bulunan bir ağacın altına gömülmeyi vasiyet ettiği ve bu şekilde gömüldüğü de verilen bilgiler arasındadır. Ayrıca Cengiz Han'ın Karakorum'a götürülürken karar değiştirilip çocukluk ve gençlik yıllarının geçtiği bir yere veya av sırasında beğendiği yeşillik bir yere gömülmüş olabileceği de düşünülmektedir. Bkz. Manole Neogoe, *Bozkırın Üç Atlısı*, s. 250-251. Moğollar asillerinin mezarlarının yerini belirsizleştirirler ve mezarları koruyan bir karargah o civarda bulundurulur. Ancak mezar yeri açığa çıkmasın diye karargah uzakta konulandırılmaya çalışılır. Bkz. Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, s. 107.

²⁶ Cengiz Han'ın büyük amcası Katula olup bir şaman olduğu tahmin edilmektedir. Dolayısı ile Cengiz Han şaman inancı ile yaşamıştır. Ancak yine de Cengiz Han tüm din adamlarını vergiden muaf tutmuştur. Bkz. Mustafa Akkuş, *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, (Doktora Tezi), *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya 2011, s. 46.

²⁷ Manghol-un Niuça Tobça'an, *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 191.

olmasından dolayı soyulma ihtimali olan kurganların üzerinde at sürmek sureti ile mezarın yerini belirsiz hale getirirlerdi.²⁸

2. ÖGEDAY HAN DÖNEMİ (1229-1241)

Cenaze merasimi ve yas tutma süresi sona erince 1228 yılında yeni hanı seçmek üzere Moğol yasası gereğince Kerülen Nehri'nde bulunan Kodeu Adası'nda kurultay toplandı.²⁹ Aileden her üye burada hazır bulundu. Hanlık için daha önceden Çağatay'ın önerisi ile Cengiz Han'ın onayını alan ve halef konumunu elde eden Ögeday Han seçildi.³⁰ Bu merasimde Çağatay bizzat kendisi Ögeday'ın elinden tutup onu tahta oturttu.³¹

Ülke işlerinde aksamaları engellemek isteyen Ögeday Han derhal prensleri ve komutanları yeni seferler için görevlendirdi. Çağatay'ın Ögeday Han'a yaptığı öneri Han tarafından kabul görerek her prensin büyük oğlunu sefere göndermesi gerektiği, böylece ordunun daha da kuvvetleneceği şeklindeki emri uygulandı. Cengiz yasasını en iyi bilen kişi olduğu tüm kardeşler tarafından kabul gören Çağatay'ın fikirlerinin Ögeday Han tarafından ciddiyle dikkate alındığını göstermesi bakımından bu hadise mühimdir. Bu doğrultuda Çağatay da en büyük oğlu Buri'yi sefere gönderdi. Ögeday Han bundan kasıtlı *"Biz de ağamız Çağatay'dan geri kalmayarak büyük oğullarımızı sefere göndermeye karar verdik."*³² demiştir. İşte Batu, Buri, Güyük, Mengü gibi prenslerin seferlere iştiraki bu şekilde gerçekleşmiştir. Ögeday Han'ın emri ile bu prensler Cuci'nin büyük oğlu olup daha sonra kuzey bölgelerinde hakim olacak olan Batu'nun emrine verildiler.³³

²⁸ Moğollar'ın inançları genellikle Şamanizm olarak ifade edilmiştir. "Bu kelimenin Tunguzca'dan geçmiş olabileceği düşünülmektedir. Moğollar erkek şamana böge veya böğü, kadın şamana ise udagan derlerdi. Göge de büyük saygı duyan Moğollar, güneş ve ay tutulmalarında davul çalıp sesler çıkartmak sureti ile kötü ruhları korkutmaya çalışırlardı. Ateşi temizleyici kabul ederlerdi Ateşe tükürülmez, su dökülmez ve ateşle oynanmazdı. Bkz. Akkuş, İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti, s. 38-48.

²⁹ Cengiz'in yerine vekil olarak en küçük oğlu Tuluy bakmaktaydı. Tuluy 1229'da yeni hanın seçimi için kurultayı çağırdı. Tuluy bu sürede iki yıl vekillik yaptı. Bkz. Manole Neogoe, *Bozkırın Üç Atlısı*, s. 252.

³⁰ Manghol-un Niuça Tobça'an, *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 191; Minhâc-ı Sirâc El-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, (Çev. Mustafa Uyar), Ötüken, İstanbul, 2016, s. 102.

³¹ Manghol-un Niuça Tobça'an, *Moğolların Gizli Tarihi*, s.191.

³² Manghol-un Niuça Tobça'an, *Moğolların Gizli Tarihi*, s.192.

³³ Çağatay'ın oğlu Baydar (Buri), kumandasında 60.000 askerle birlikte Batu Han'a destek olmak üzere Kıpçak Bozkırlarına hareket etmiş ve Macaristan seferlerinde Batu'ya destek sağlamıştır. Bkz. Manole Neogoe, *Bozkırın Üç Atlısı*, s. 255.

Ögeday Han'ın Ağabeyi Çağatay'ın görüşlerine ne kadar önem verdiğinin bir göstergesi de Cengiz Han zamanında başlatılan ancak tamamlanamayan Kitan seferini tamamlamak isteyen Ögeday'ın bu sefer için önce ağabeyi Çağatay'ın görüşünü almasıdır.³⁴ Onun tavsiyesine uyarak yerine Oldahar Horç'i'yi vekil bırakıp sefere çıkmıştır (1231). Kitan ordusunu yenmeyi başaran Ögeday Han bu sırada bir hastalığa tutuldu. Dili tutulan Han için kahinler ve büyücüler çağrılarak bir çare bulmaları istendi. Hastalığa Kitan halkına ait yer ve suların sahibi olan ruhların sebep olduğunu söyleyen kahinler Ögeday Hanın iyileşebilmesi için fidye olarak Hanın sülalesinden bir kişinin verilmesini, Hanın ancak bu şekilde iyileşebileceğini söylediler. Orada bulunup söylenenleri işiten Tuluy (Ögeday'ın kardeşidir) fidye olmayı kabul ederek kahinlerin verdiği efsunlu (zehirli) suyu içerek orada öldü (1231).³⁵ Bu olayın akabinde sağlığına kavuşan Ögeday Han, fethedilen bölgelere idareciler ve valiler göndererek ülkede düzeni sağlamaya çalışmasının yanı sıra etrafa ordular göndererek fetih hareketlerine devam etti.

Kıpçak bozkırlarında seferde bulunan prenslerden Batu, Buri ve Güyük'ün araları açılmıştı. Batu'nun kendisi ile aynı derecede olmasına rağmen kendisini onlardan üstün gördüğünü iddia eden Buri ve Güyük Batu'nun yanından ayrılarak Ögeday Han'ın yanına geldiler. Ögeday Han önce, Güyük'ü huzuruna kabul etmeyip mahkemede yargılanmasına hükmetti ancak daha sonra huzura kabul etti. Güyük'ü dinledikten sonra cezasını kendisi vermeyip hakkında hüküm vermesi için Batu'ya gönderdi. Buri'yi ise yasayı uygulamada tavizsiz davranan Çağatay'ın yanına göndererek hakkında bizzat kendisinin hüküm vermesini istedi. Ülke içinde asayiş sağlamaya çalışan Ögeday Han arazi kanunları ve posta teşkilatı gibi teşkilatlanma ile ilgili konularda düzenlemeler yaptı. Bu düzenlemeleri yaparken de Çağatay'ın görüşüne sıkça başvuran Ögeday Han

³⁴ Çağatay, Cuci'nin erken ölümü ile Cengiz Han'ın büyük oğlu sıfatını aldı. Ayrıca Çağatay yasanın uygulanması, vergiler, pirinç depoları, yaylak ve kışlakların bakımı, su temini ve posta teşkilatları gibi meselelerde son sözü söylemeye yetkili kılınmıştı. Bu nedenle bazen kendi bölgesinde otururken bazen de Ögeday Han'ın yanında olurdu. Bkz. Abdülkadir Yuvalı, "Çağatay Han", *DİA*, c. 8, s. 177.

³⁵ Tuluy Han'ın, Unk Han'ın kardeşi Camkibo'nun kızı Sorkotani-Beki'den (Serkunti) olan Mengü, Kubilay, Arık Böge ve Hülâgû adlı dört oğlu olup bunlardan başka çocukları da vardı. Konumuz olan İlhanlılar Tuluy Han'ın oğlu Hülâgû Han tarafından kurulmuştur. Bkz. Manghol-un Niuça Tobça'an, *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 194; Tuluy Ögeday Han'ın yerine kurban olmayı kabul ederek zehir içmek sureti ile 39 yaşında iken ölmüştür. Bkz. Manole Neogoe, *Bozkırın Üç Atlısı*, s. 253; Cengiz Han Horasan'ı işgale başladığında Nişâbur ve Herât üzerine oğlu Tuluy'u gönderdi. Tuluy Han buraları ele geçirip tekrar Türkistan'a yöneldiği sırada genç yaşta vefat etmiştir. Bkz. Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsri*, s. 153.

bu doğrultuda ülke içinde geniş bir posta ağı kurmaya çalıştı. Ögeday'ın bu derece Çağatay'ın görüşlerine önem vermesi ve işlerinde ona danışması Çağatay'ın yasaya hakimiyeti, tavissiz bir kural uygulayıcı olması, Cuci'nin ölümü ile büyük kardeş sıfatına haiz bulunması ve Cengiz Han'ın ülke işlerinde ona danışılmasını vasiyet etmiş olması ile açıklanabilir.

Diğer yandan sınırlarını genişletmeye devam eden Ögeday Han'ın Hatâ topraklarına gönderdiği birlikler Hocabenoyeskin denilen şehri ele geçirdiler. Moğolların Hatâ topraklarında ilerlemeye devam etmesi üzerine Hatâ hükümdarı Altun Han, ordusunu toplayarak Moğollara karşı savaş hazırlıklarını başlattı. Moğol askerleri ile yapılan savaşta yenilen Hatâ ordusu Moğollar tarafından imha edildi. Böylece işgale açık hale gelen Hatâ toprakları Moğollar tarafından istila edildi. Bu başarının ardından merkeze geri dönen Ögeday Han Ordubalık şehrini kurdu.³⁶ Ordubalık'a sonradan Karakurum adı verilmiştir. Merkez buraya nakledilmiş ve devlet buradan idare edilmiştir.

Tahtta oturduğu müddetçe fetihler yapıp ülke işlerini düzene koymaya çalışan Ögeday Han Karakurum'a geldikten bir müddet sonra hastalandı 1246 (H. 643). Tüm uğraşlara rağmen hastalığı iyiye gitmeyen Ögeday Han oğlu Güyük'e yanına gelmesi için haber gönderdi. Güyük zaman kaybetmeden yola çıktı ancak o gelmeden önce hastalığı ağırlaşan Ögeday Han öldü.³⁷ Moğol adeti üzere kurultay toplanıp yeni han seçilene kadar genelde naip olarak hanımı devlet işlerini yürütürdü. Bunun için akıllı ve istidatlı bir hatun olması ile dikkat çeken Ögeday'ın eşi ve Güyük'ün annesi olan Töregene Hatun uygun bulunarak naipliği kabul edildi. Cengiz Yasası'nın uygulayıcısı olan Çağatay'da durumu onayladı.

Töregene Hatun yönetim konusunda istidatlı olup, ayrıca şehzadelerin de desteğini almış olması nedeni ile ülke işlerinde etkinliğini artırdı.³⁸ Kendine rakip

³⁶ Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, (çev. Şerafeddin Yaltkaya), TTK, Ankara 2011, s. 17; Bu şehir Orhun Nehri'nin batı kıyısında olup, Övörkhangey ili yakınlarındadır. Bkz. Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2017, s. 100; Karakurum (Türkçe'de siyah kum anlamındadır) Doğu Türkistan'da yer alır. Halkı çoğunlukla Moğollardan oluşur. Bkz. *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası*, s. 386; Mengü Han döneminde Karakurum'un etrafında surlar bulunduğu ifade edilir. Bkz. . Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, s. 219.

³⁷ Ögeday 'ın mezar yeri orman haline getirilmiş ve belirsizleştirilmiştir. Bkz. Akkuş, İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti, s. 46; Ögeday'ın ölüm tarihi 1241 olarak da verilmiştir. Bkz. Faruk Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, s.9.

³⁸ Töregene Hatun 1241-1246 yılları arasında naiplik yapmıştır. Naipliği döneminde İran ile birlikte Anadolu'nun idaresini de Emir Argun Aka'ya verdi. Köseadağ savaşının akabinde Azerbaycan'a gelen emir, burada Moğollar tarafından halka yapılan zulmü görmüş ve hatta vergi toplama işi için sivil

olabilecek konumda olan Möge Hatun'da Ögeday Han'ın ardından ölmüş olduğundan bu durum hanedan üyeleri tarafından kolaylıkla kabul gördü.³⁹ Ancak buna rağmen bulunduğu konumu sağlamlaştırmak isteyen Töregene Hatun hediyeler ve ikramlar yoluyla etrafındaki devlet adamlarının hoşnutluğunu kazandı. Yine de daha önceleri içten içe bir kin beslemiş olduğu devlet adamlarından Emir Cinkay ve Sahib Yalvaç'ı yakalatmak için adam göndermiş, Emir Cinkay ve Sahib Yalvaç Töregene'nin oğlu Köten'in himayesine sığınarak onun hışmından kurtulmayı başarmışlardır.

Töregene Hatun kendisinin güvenini kazanarak yakın arkadaşı olan Fatıma adında bir kadına fazlaca değer verip devlet işlerinde dahi onun görüşlerine göre hareket etmeye başlayınca, bu durum bazı çevrelerce hoş görülmeyip Töregene ile aralarının açılmasına sebep oldu. Bu durum üzerine Güyük İmil sahilinde bulunan karargahından hareket ederek merkeze ulaştı. Ancak annesi Töregene Hatun yasa gereği naipliğe devam etti. Fatıma Hatun ise yarattığı olumsuz hava ve söylentilerden dolayı cezaya çarptırıldı. Fatıma Hatun'un ölümünden bir müddet sonra Töregene Hatun da vefat etmiştir.⁴⁰

3. GÜYÜK HAN DÖNEMİ (1246-1248)

1246 (H. 644) Baharında Cengiz Hanedanından olan bütün şehzadeler, oğullar, beyler kurultay için toplandı. Çağatay'ın ordasından Yesü (Çağatay'ın beşinci oğlu), Büri, Baydar (Çağatay'ın altıncı oğlu) ve Yesün Toka kurultaya gelenler arasındadır. Aynı şekilde kurultaya katılmayan Batu'nun yerine de kardeşleri Hardu, Şiban Berke, Berkecer, Toka Timur kendi birlikleri ile gelerek kurultaya katıldılar.⁴¹ Bunlardan başka batı tarafından katılanlar ise Türkistan'dan Emir Mesut Bey ve Horasan'dan Emir Argun Aka, Rum diyarından (Türkiye Selçuklu Devleti'nden) hükümdarın kardeşi Rükneddin ve Ermeni Kralı Hetum'un kardeşi Kontsitabl olmuştur. Yanı sıra Irak, Lor, Azerbaycan

memurlar atayarak halk üzerindeki Moğol askerlerinin baskısını azaltmaya çalışmıştır. Arakasından aynı şekilde Anadolu'ya da sivil vergi memurları göndermiştir. Bkz. İlhan Erdem, "İlk Dönem Türkiye Selçuklu-Moğol İlişkilerinin İktisadi Boyutu (1243-1258)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 24, sayı. 38, Ankara 2005, s. 6.

³⁹ Diğer bir görüşe göre Möge Hatun o sırada hayatta olup Töregene Hatun'un naipliğine karşı çıkmış ancak etkili olamamıştır. Bkz. Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 104.

⁴⁰ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, (Çev. Mürsel Öztürk), TTK, Ankara 2013, s. 330-332.

⁴¹ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 233-34.

ve Şirvan beyleri de kurultaya katılmışlardır.⁴² Ayrıca Gürcistan, Halep ve daha birçok bölge gönderdiği üst düzey temsilcileri ile bu büyük kurultaya iştirak etmişlerdir. Gelenlerin ağırlanması için yaklaşık iki bin kadar çadır kurulmuş ve gelen misafirler buralarda ağırlandı.

Toplanan kurultayda tahta aday olarak üç isim önerildi. Bunlardan birincisi Ögeday'ın Töregene Hatun'dan olan oğlu Köten'dir ki, babasının da kağanlık için kendisini önerdiğini söylemiştir. Ne var ki bazı sağlık sorunlarının olduğu bilindiğinden fazla taraftar toplayamamıştır. İkinci isim Ögeday Han'ın ikinci oğlu Siremün oldu. Ancak onun da yaşı henüz küçük sayılırdı. Geriye annesi Töregene Hatun'un da desteğini alan, akıllı, tecrübeli ve bilgili oluşu ile tanınan Güyük kalıyordu. Diğer şehzadelerin de ondan yana tavır koyması ile Güyük Han babasının yerine Moğolların hükümdarı oldu.⁴³ Moğol adeti üzere şehzadeler törende bulunanlar saygı ve kabul göstergesi olarak kemerlerini çözüp omuzlarına astılar ve külahlarını çıkardılar. Yesü ve Hardu elinden tutup yeni kağanı tahta oturtular. Kendisine şarap sundular. Çeşitli ziyafetlerin verilmesi, eğlencelerin yapılması ve merasimlerin tamamlanmasının ardından ülke yönetimi Güyük'ün idaresine verilmiş oldu.⁴⁴

Ülke işlerini düzenen koymaya başlayan yeni kağan Rum Diyarı, Gürcistan, Musul ve Şam taraflarına Elcigidey Noyan'ı, Hatâ bölgesine Sahip Mahmut Yalvaç'ı, Türkistan'a Emir Mesud'u, Hind ve Horasan taraflarına Emir Argun Aka'yı göndererek yeni atamalarını yapmış oldu.

Ayrıca kurultaya kendisi gelmeyerek kardeşini göndermek sureti ile hoşnutsuzluğunu kazanan Selçuklu Sultanı İzzettin'i azlederek onun yerine kurultayda kendisine saygısını sunan Rükneddin Kılıçarslan'ı tayin etti.⁴⁵ Bunların yanı sıra pek çok kişiye ve bölgeye yarlık ve eman verdi. Ölen Çağatay Han'ın yerine, varisi olarak bırakmış olduğu torunu Kara Oğul'u azledip Çağatay Han'ın oğlu olan Yesü'yü atadı. Güyük Han bu atamaya, tahtın oğul dururken toruna kalmasının uygun olmayacağını gerekçe göstermiş olmakla birlikte Yesü'nün kendisine yakınlığının da etkisi olduğu

⁴² Ebu'l-Ferec, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s. 22.

⁴³ 1246 Tarihinde toplanan kurultayda Han seçilen Güyük, yaldızlı bir tahta oturtuldu. Bkz. Aknerli Grigor, *Okçu Millet'in Tarihi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007, s. 67.

⁴⁴ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 235-36; Ayrıca merasimde bol miktarda tuzsuz et getirilip kurultaya katılanlara tuzlu çorba ile birlikte bu etler ikram edildi. Ziyafet akşama kadar devam etti. Bkz. Aknerli Grigor, *Okçu Millet'in Tarihi*, s. 68.

⁴⁵ Ebu'l-Ferec, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s. 22.

muhakkaktır. Güyük Han babasının döneminde yapılan düzenlemelerin ve koyulan kuralların kendisinin hükümdarlığında da geçerli olduğunu duyurmuştur.

Güyük, batı tarafında savaşları sürdürmek üzere kalabalık bir asker grubunun başında Elcigidey Noyan'ı gönderdi. Burada İsmaililer'den (Melahide) gelen şikayetlerin artması üzerine emir yayınlayarak her komutandan emrindeki on askerden ikisini göndermesini isteyerek hazırladığı yeni orduyu Elcigidey Noyan'a destek olarak gönderdi. Herkesin Elcigidey'in emirlerini dinlemesini istedi. Huzuruna gelen Bağdat elçisine yarlıg vermeyen Güyük Han halifeye de sert mesajlar içeren bir mektup gönderdi. Halife ile olan ilişkiler böylece tamamen bozulmuş oldu.⁴⁶

1248'de Güyük Han Semerkant'ta vefat etti. Semerkant'a gidiş nedeni kaynaklarda farklı şekillerde açıklanmıştır.⁴⁷ Güyük'ün hanımı Oğul Gaymış Hatun, Batu'ya elçi gönderip durumu iletince Batu, kurultay toplanıncaya kadar onun naiplik yapmasını belirtmiştir. Bu şekilde Oğul Gaymış Hatun taht naipliğine başlamış oldu. Ancak zamanla Oğul Gaymış ve oğulları (Hoca ve Naku) ile bazı hanedan mensupları arasında çekişmeler baş gösterdi. Diğer akrabaların da bu anlaşmazlığa dahil olması ile ülke meseleleri aksamaya başladı. Çağatay Hanı Yesü'nün de desteğini alan Oğul Gaymış ve oğulları Batu'ya elçi gönderip tahttan çekilmeyeceklerini belirttiler. Batu ise gönderdiği elçi ile bu durumun kurultayda ele alınabileceğini söyleyerek zaman kazanma yoluna gitti.

4. MENGÜ HAN DÖNEMİ (1251-1259)

Güyük Han'ın ölümünden sonra Moğol kadınları arasında en büyük olması ve soyu ile dikkat çeken Sorkotani Beki (Tuluy Han'ın eşi), Oğul Gaymış'a taziyede bulunarak adet üzere bazı hediyeler gönderdi.⁴⁸ Yine bu sırada Batu, Güyük Han ile görüşmek maksadı ile Sakson ve Bulgar ülkelerinden yola çıkmış, yolda Alakamak⁴⁹

⁴⁶ Güyük Han, Hıristiyan olan veziri Çinkay'ın da tesiri ile İslam'a sıcak bakmamıştır. Bu dönemde Budist bir rahip Müslümanların hadım edilmesine dair Güyük'ten bir ferman dahi almıştır. Ancak rahibin bir köpek tarafından parçalanarak ölmesi üzerine bu ferman yürürlükten kaldırılmıştır. Bkz. Akkuş, İhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti, s. 74-75.

⁴⁷ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 241; Güyük Han'ın, annesi Töregene (Turakina) Hatun'un öldüğü Ordubalg'ı uğursuz sayıp Semerkant taraflarına yarleştiği ifade edilir. Bkz. Ebü'l-Ferec, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s. 23.

⁴⁸ Ebü'l-Ferec, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s. 23.

⁴⁹ Bazı kaynaklar kelimeyi "akmak" olarak almıştır. Bkz. Ebü'l-Ferec, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s. 23.

denilen yere geldiğinde Güyük Han'ın ölüm haberini almış, yola devam etmeyi uygun görmeyerek orada konaklamıştır.

Etrafa elçiler gönderen Batu,⁵⁰ şehzadelerden kendi yanına gelmelerini istemiştir. Bu haberin kendisine ulaşması ile Mengü beklemeden Karakurum'dan yola çıkmıştır. Diğer şehzadeler de buldukları bölgelerden ya bizzat kendileri gelerek ya da elçiler göndererek Batu'nun davetine icabet ettiler. Zira Batu şehzadeler içerisinde en büyük olanı ve kuzey bölgelerinde hakim olmakla gücü tartışılmaz olanıydı. O'nun desteğini alan şehzadenin tahta oturacağına kesin gözü ile bakılmakta idi. Nitekim Ögeday Han'ın torunu Siremün'de Karakurum'dan Batu'ya elçi gönderirken bu durumu Batu'ya açıkça belirterek atacağı adımlar ile ilgili doğru bildiğini yapmasını ve onun kararlarına itiraz etmeden kabul edeceklerini belirtmiştir.⁵¹

Güyük'ün oğulları da zaman kaybetmeden Batu Han'ın yanına gelenler arasında yer aldılar. Ancak bu grup toplantının bitmesini beklemeden ve Batu'nun müzadesini de almadan yerlerine Timur Noyan'ı bırakıp, oy birliği ile alınan kararlara uymasını söyleyerek oradan ayrılmışlardır.⁵²

Noyanlar, şehzadeler ve temsilciler gibi konukların gelmesi ile Alakamak'ta büyük bir kalabalık toplandı. Büyük toylar ve şenlikler düzenlendi. Her kurultayda yapıldığı üzere eğlenceler tertip edildi. Ardından ülkeyi idare edebilecek kişinin kim olduğu üzerine tartışmalar başladı. Belli vasıflara sahip kişiler üzerinde duruldu. Sonuçta kurultayda bulunanlar, Batu'nun bu işe en ehil kişi olduğu ve büyük şehzade olması hasebiyle O'nun kağan olması hususunda anlaştılar. Ne var ki Batu Han tahta bizzat geçmeyi kabul etmeyerek, yerine sözünü dinleyecek ve bu işleri yürütebilecek birinin geçmesini uygun gördü. Kurultayda yaptığı konuşmada "*Böyle büyük bir ülkeyi elde tutmak, bu kadar karışık meselelere çözüm bulmak, ülkeyi darlık ve sıkıntılardan*

⁵⁰ Altın-Orda Hanı Batu Han, bu dönemde Moğolların en dirayetli hanı olarak görülmektedir. Batu Han 1255 yılı sonlarında veya 1256 yılı başlarında ölmüş olmalıdır. Bkz. Mustafa Kafalı, "Batu Han", *DİA*, c. 5, s. 210; Bkz. George Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, (Çev. Eşref Bengi Özbilen), Selenge Yayınları, 2015 İstanbul, s. 186.

⁵¹ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 459.

⁵² Cüveynî, bu durumu kâhinlerin orada kalmamaları gerektiğini belirtmelerine bağlar. ancak Batu'nun Mengü'ye destek vermesi de bunda etkili olmuş olabilir. Bkz. Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 459; Moğollar pek çok işlerinde kürek kemiğini yakıp onun üzerindeki işaretlerden anlam çıkarırlar sonra da o işi yapıp yapmamaya karar verirlerdi. Cengiz Han da önemli işlerden önce kürek kemiği falına baktırırdı. Bkz. Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, s. 102; Bu işlemde üçtane kürek kemiği ateşte iyice yakılır. Arkasından alınıp çatlayan kemiklerin nasıl yarıldıklarınana bakılır. Şayet kemikler enine yarılmışsa veya parçalar kopmuşsa bu kötüye yorulur ve tasarlanan işten vaz geçilir. Fakat kemiklerden birtanesi dikine temiz biçimde yarılmışsa bu iyiye yorulur ve harekete geçilir. Bkz. Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, s. 204.

kurtarmak gibi işleri ancak, Cengiz Han'ın yagasını ve kağanlık geleneklerini iyi bilen, bilgelik sahasında ve mertlik alanında emsallerini geçmiş, zor işlerde tecrübe kazanmış, önemli sorumluluklar üstlenmiş, tartışmalarda rakiplerini açık delillerle susturmuş olan, Cengiz Han'ın soyundan Mengü Kağan başarabilir. O akıl, bilgi ve cesaretle tartılmış, iyi huyda ve fazilette tanınıp ün salmıştır. Halkın işi O'nun cihanı süsleyen güzel düşüncesi ile düzene girip gelişir, ülkenin ve halkın meseleleri O'nun zorlukları yenen tedbiri ve çabası ile çözüme kavuşur. Ülkenin işlerinin dizginlerini O'nun yetenekli ellerine bırakıyorum, ülkenin mührünü O'nun güçlü ve dirayetli parmağına takıyorum. O'nun zaman denen vahşi atı siyaset gemisinin altında ehlileştirmesini ülkeyi ayakta tutacak ve sınırlarımızı koruyacak olan kılıcını yiğitlik ve kararlılık kınından çıkarmasını diliyorum."⁵³ diyerek büyük han olarak Mengü'yü uygun gördüğünü belirtti.

Bu önemli görevi ve ağır sorumluluğu başlangıçta kabul etmek istemeyen Mengü, kurultayda bulunanların ısrarı ile Batu'nun kararını onaylayıp hanlık makamına oturmayı kabul etti. Batu, Mengü Han'ı bizzat kendisi elinden tutup tahta oturttu.⁵⁴ Orada bulunanlar da dizlerinin üzerine çökerek yeni hana saygılarını sunmak suretiyle taht merasimlerini yerine getirdiler.⁵⁵ Gelecek yıl yine Onan ve Kerülen Irmaklarının arasından kalan bölgede tekrar bir kurultay toplama kararı alındı ve ardından herkes kendi bölgesine dağıldı.

Tuluy Han'ın büyük oğlu olan Mengü Han'ın tahta oturması ile hanlık Ögeday ailesinden alınmış ve Tuluy Ailesi'ne verilmiş oldu. Bu değişikliği kabul etmek istemeyen Ögeday ailesi ve Güyük Han'ın varisleri hanlık için kendilerinin layık olduğunu ileri sürerek Batu'ya ve diğer bazı şehzadelere elçiler gönderdiler. Ancak Batu Han'ın desteğini almış olan Mengü Han'ın tahta geçmesine engel olamadılar. Ertesi yıl yapılacak olan kurultayı beklemeye başladılar.

Bu sırada Mengü Han ve annesi Sorkotani Beki yapılacak olan kurultaya kadar kendilerine karşı olanları saf dışı etmek ve tahtı sağlamlaştırmak amacı ile harekete

⁵³ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 461; Cüzcanî, Batu'nun han olması teklifine karşılık şu cevabı verdiğini belirtir: "Benim ve kardeşim Berke'nin bu tarafta birkaç ülkemiz vardır; onların idaresi sebebiyle Çin, Türkistan ve Acem memleketlerini tasarruf altına almak mümkün olmaz. Doğru olan şudur. Amcamız Toli Cengiz Han'ın en küçük oğludur ve gençlik çağında dünyadan göçüp hükümdarlıktan faydalanamadığından hükümdarlığı onun oğluna verelim. Mengü Han'ı hükümdarlığa geçirelim; ben, Batu, onu tahta oturtayım ve gerçekte ise hükümdar ben olayım." Bkz. Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsırî*, s. 140;

⁵⁴ Cüzcanî, bu sırada Berke'nin Müslüman olduğunu ve Mengü Han'a tahta çıkmadan önce Kelime-i Şahadet getirttiğini yazar. Ancak Mengünün bundan sonraki faaliyetleri dikkate alınır bu bilgi doğru olmamalıdır. Bkz. Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsırî*, s. 141.

⁵⁵ Ebü'l-Ferec, *Târîh-u Muhtasari'd-Düvel*, s. 24.

geçtiler. Kendilerine muhalif olan kişilerin bazılarını gönderdikleri hediyelerle yanlarına cektikleri gibi kimini de korkutup sindirme yolu ile bertaraf etmeye çalışıyorlardı.

Beklenen kurultay toplanınca aradaki meseleden dolayı kurultaya iştirak etmeyen Oğul Gaymış ve oğulları Hoca ile Naku'ya, ayrıca Çağatay'ın beşinci oğlu Yesü Mengü'ye elçiler gönderildi. Meseleyi fazla uzatmadan gelip kurultaya katılmaları ve Mengü Han'ın kağanlığını tanımaları söylendi. Ancak Oğul Gaymış ve diğer muhalifler kurultaya katılmakta yavaş davranıp sürekli erteleme yoluna gidince kurultay onların gelişini beklemeden toplandı. Kurultay, daha önce Batu Han'ın huzurunda onun teşviki ile alınan karara uyararak Mengü'yü Büyük Han ilan etti.

Kurultay kararının kesinleşmesi üzerine şehzadeler ve komutanlar Mengü Han'a gelerek saygılarını sundular. Şölen ve eğlenceler devam ederken Şiremün (Ögeday'ın torunu) ile Naku (Oğul Gaymış ve Güyük'ün oğlu) içlerinde silah yüklü arabalarla gelerek gizlice içeri girip Mengü Han'ı bir darbe ile indirmek niyetindeydiler. Suikast planının erken haber alınması ile girişim engellendi⁵⁶. Olayın elebaşları yakalandı. İşin içinde olan Çağatay'ın torunu Yesün Toka durumu öğrenince kendisi gelerek teslim oldu, onu da Siremün ve Naku'nun yanına hapsedtiler. Olaya dahil olduğu belirlenen Elcigidey cezalandırılanların ilki olurken, Kadak Noyan'da uzun sürmeden yakalanarak cezaya çarptırıldı.⁵⁷

Mengü Han, suikast girişimine dahil olanları bulmak ve otoriteyi sağlamak maksadı ile Beşbalık ile Karakurum arasında bulunan Ulug Tağ, Karghay ve Kumsengir'e başında Bürilgitay Noyan'ın bulunduğu ve çoğu Türklerden oluşan bir birliği gönderdi. Oğul Gaymış ve Hoca'ya elçiler göndererek derhal huzura gelmelerini istedi. Artık oyalama imkanının kalmadığını ve reddetmesinin ağır sonuçlara yol açabileceğini gören Hoca, Mengü Han'ın yanına gelerek burada yargılandı ancak Mengü Han onu affedip Solangay'da ikamat ettirdi.⁵⁸ Oğul Gaymış Hatun'da geldiğinde Sorkotani Beki'nin ordasına götürüldü. Yesü ile Büri ise Batu Han'ın yanına

⁵⁶ Cuzcanî, bu sırada Mengü Han'ın ordugahından devesini kaybeden birinin bozkırda devesini ararken Çağatay askerlerinin arasına girdiğini ve onların halinden şüphelenerek geri gelip gördüklerini Mengü Han'a anlattığını yazar. Nitekim Mengü Han vakit kaybetmeden Çağatay ve Ögeday ulusları üzerine asker sevk etmiş ve isyan girişimini erkenden önlemiştir. Bunun akabinde önlem olarak Çağatay ailesinden yetişkin erkekleri ortadan kaldırmıştır. Bkz. Cuzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, s. 141.

⁵⁷ Ögeday'ın oğlu Şiremün ve Güyük'ün oğlu Naku öncülüğünde bir grup Çağataylı ve Ögedaylı şehzade ile birlikte Mengü Han'a karşı darbe teşebbüsü gerçekleştirildi. Bkz. Ankhbayar Danuu, "Büyük Han Mengü'nün Devlet Anlayışı ve İlhanlı Devleti Kuruluşunda Etkisi", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı. 6, (şubat 2015), s. 3.

⁵⁸ Mengü'nün Hoca'yı, hanımının hatırı için affettiği ve üstelik askerden de muaf tuttuğu ifade edilmektedir. Bkz. Cüveyfî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 487.

gönderilerek yargılamalarının onun tarafından yapılması istendi. Bu isyan girişimi Çağatay ve Ögeday aileleri için oldukça kötü sonuçlar doğurmuştur.

Mengü Han isyancıları defetmesinin ardından ülke meseleleri ile alakadar olmaya başladı. İlk fermanlarından biri şehzadelerin yarlıklarının geri alınmasına dairdir. Bu yarlıklar Cengiz Han'ın sağlığında verilmmişti.⁵⁹ Tüccarların müfettişlerle sorun yaşamasını önlemek amacı ile tüccarlara esnaf tezkeresi dağıtmış ve böylece ülkeye mal girişini kolaylaştırmıştır.⁶⁰ Bu sırada İdi Kut olarak bilinen bir müşrik reis Müslümanlara karşı bir grup eşkıya ile birlikte saldırıya girişmek niyetinde idi. Fakat durum erken fark edilince yakalanarak halkın gözü önünde cezası verildi. Bu isyankar girişimler bastırılınca şehzadeler de yerlerine dönmeye başladılar, ülkede yeniden düzen tesis edildi. Ayrıca Kilikya Ermeni Kralı Hetum da bir müddet sonra gelerek Mengü Han ile görüştü. Hetum, Batu Han tarafından kendisi ve Mengü Han ile görüşmesi için çağrılmıştı Hetum'un bir amacında Ermenilerin Moğollara vermiş oldukları destek nedeni ile aralarının açık olduğu Türkiye Selçuklularına karşı Moğolların desteğini sağlamaktır. Zaten gelirken Baycu Noyan'ı da ziyaret etmiştir.

Mengü Han tarafından iyi karşılanan Hetum, Mengü Han'ın kendisine tevcih ettiği bir yarlık ile geri döndü. Bu yarlıkta Ermeni Krallığı'nı koruma altına aldığını ve bütün kiliselerin vergiden muaf tutulduğunu belirtiyordu.⁶¹

⁵⁹ Danuu, "Büyük Han Mengü'nün Devlet Anlayışı", s. 2.

⁶⁰ Tezcan, "Türk-Moğol Hâkimiyeti Döneminde Karadeniz'de Ticaret", s. 153.

⁶¹ Müverrih Kiragos, *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*, (Çev. Gürsoy Solmaz), Elips Yayınları, Ankara 2009, s. 69-70.

BİRİNCİ BÖLÜM

İLHANLI DEVLETİ'NİN KURULUŞU

1. HÜLÂGÛ HAN DÖNEMİ (1256-1265)

1.1. Hülâgû'nün Batı'ya Atanması

Mengü Han'ın babası Tuluy Cengiz Han'ın Borte Ucin'den olan dördüncü oğludur. Evlenme çağına geldiğinde Cengiz Han onu Kerayit kabilesinin hanı olan Unk Han'ın kardeşi Cagembu'nun kızı Sorkotani (Surkaktani) Beki ile evlendirmişti.⁶² Zira Cengiz Han'ın Unk Han ile dostluğu vardı. Bu dostluğu akrabalık ile perçinlemek isteyen Cengiz Han Unk Han'ın diğer yeğeni olup Sorkotani Beki'nin de kardeşi olan Begtutmuş'i de büyük oğlu Cuci için istemiştir.

Mengü Han'ın: Kubilay, Arıg Böge, Hülâgû, Möge, Böcek ve Sögetü olmak üzere altı erkek kardeşi vardır.⁶³ Mengü Han kardeşlerini ve noyanları fetihler yapmaları ve bölgelerinde düzeni sağlamaları için belirlediği bölgelere göndermek sureti ile yeni atamalar yapmaya başladı. Mengü Han'ın bu atamaları merkezi otoriteye sarsacak nitelikte olmayıp devlet yapılanmasını sağlamlaştıracak önlemlerdir. Nitekim Mengü Han şehzadelere merkezden naip atayarak onlara danışılmadan faaliyet yapmalarını yasaklamıştır.⁶⁴

Yeni atamalar yapan Mengü Han, Hıtay Manzi, Solongyay ve Tangut gibi doğuda bulunan vilayetlere kardeşi Kubilay'ı; batı bölgelerine de yine kardeşi olan Hülâgû'yü görevlendirdi.⁶⁵ Ceyhun'dan başlayarak Hata şehirlerinin dahil olduğu

⁶² Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, (Çev.İsmail Aka-Mehmet Ersan-Ahmad Hesamipour Khelejani), TTK, Ankara 2013, s. 3.

⁶³ Danuu, "Büyük Han Mengü'nün Devlet Anlayışı", s. 3; Willem'in verdiği bilgiye göre Mengü Han'ın 8 kardeşi olup üçü aynı annedendir. Bunlar: Mengü, Hülâgû ve Arık-Böge'dir. Bkz. Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, s. 232.

⁶⁴ Danuu, "Büyük Han Mengü'nün Devlet Anlayışı", s. 3.

⁶⁵ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 488; Mengü Han kardeşi Hülâgû'yü Irak-ı Acem taraflarına görevlendirdiğinde Türkistan, Huttelân, Tâlikân, Kunduz dolaylarında bulunan kabileler ile Horasan, Gur, Herât ve Germisir'de bulunan askerleri de onun emrine verdi. Bkz. Cuzcanî, *Tabakât-ı Nâsırî*, s. 156; Hülâgû, batıya giderek Abbâsîlerin elindeki bölgeleri ele geçirmek için Mengü Han'dan izin istedi. Kardeşi Berke vasıtası ile durumu öğrenen Batu Han, Mengü Han üzerindeki otoritesini kullanarak ilk etapta bu harekete engel oldu. Ancak Batu Han ölünce Hülâgû tekrar izin isteyip batıya hareket etmiştir. Bkz. Rızaeddin Fahreddin, *Altınordu ve Kazan Hanları*, (Çev. İlyas Kamalov), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2003, s. 42; Mengü, batı bölgelerinin valiler aracılığı ile yönetilmesinin aksaklıklara nedenolabileceğini düşünmüş olabilir. Bkz. Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, s. 11.

bölgeye Yalvaçileri vali olarak atadı. Horasan, Mazenderan, Hindistan, Irak Fars , Kirman, Lor, Azerbaycan, Gürcistan, Musul ve Şam taraflarına Emir Argun Aka'yı atadı. Yine bu bölgede toplanacak olan yıllık vergi oranlarını belirledi.⁶⁶

Hülâgû, Tuluy Han'ın Sorkotani Beki'den olan dördüncü oğlu olup cesareti ile tanınmaktadır. Hülâgû da dedesi Cengiz Han'ın yolunu takip edip Kerayit Kabilesi'nden Unk Han'ın oğlu İku'nun kızı Dokuz (Tokuz) Hatun ile evlenmiştir. Aslında Tuluy Han'ın hanımı olan Dokuz Hatun kocasının ölümü üzerine Moğol yasası gereği onun oğlu ile evlenmiştir.⁶⁷ Kerayit Kabilesi Hıristiyan olduğundan Dokuz Hatun da Hıristiyan olup İran'a geldiğinde Hıristiyanları muhafaza etmeye çalışmıştır. Hülâgû'nün bundan başka bir çok eşi ve cariyesi bulunmaktadır.⁶⁸

Hülâgû'nün 14 erkek, 7 kız olmak üzere 21 evladı bulunmaktadır. Bunların bir kısmı eşlerinden, bir kısmı ise cariyelerinden olup, oğullarının isimleri sırasıyla şöyledir: Abaka (annesi Yisüncin Hatun)⁶⁹, Cumkur (Küyük Hatun), Yoşmut (Nokaçin Hatun), Tuşkin (Kutuy Hatun), Turgay (Burakcin Hatun), Tubsin (Yoşmut'un anesi Nukaçin'den doğdu), Teküder Ahmed (Kutuy Hatun), Acay (Erikan İgaçi), Kangurtay (Ecuze İgaçi), Yisudar (Yişçin Hatun), Mengü Timur (Olçay Hatun), Hülacü (İl İgaçi), Şibavçi (İl İgaçi), Togay Timur (Kutuy Hatun'un ordasında bulunan bir kumadan doğmuştur).⁷⁰

Kızları ise şöyledir: Bulugan Aka (Küyük Hatun), Camay (Olçay Hatun), Mengülü Kan (Olçay Hatun), Tudukaç (Dokuz Hatun'un ordasında bir kumadan doğdu), Tarakay (Erikan İgaçi), Kutluk Han (Mengli Kaç İgaçi'den doğdu), Baba (kelime Moğolca ayı anlamına gelen Babakay veya Babaay olmalıdır-annesi Olçay Hatun'dur).⁷¹

1.1.1. Hülâgû'nün Gelişine Kadar İran'daki Moğol Rejimi

İlhanlı Devleti'nin kurulmuş olduğu alan dikkate alınırsa bir zamanlar Sâsâni daha sonra Abbasi Devleti'nin hüküm sürdüğü alanı ihtiva ettiği görülür. Bilindiği üzere

⁶⁶ Ebü'l-Ferec, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s. 25.

⁶⁷ Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 124; Dokuz Hatun, Kerayit hükümdarı Onk Han'ın torunudur. Bkz. Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, s. 13.

⁶⁸ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 4-5; Hülâgû Han'ın baş hatunu Dokuz Hatun olup, ikinci sırada Oyrat Kabilesi'nden Kuik Hatun, gelmektedir. Bunları Kutu Hatun, Olçay Hatun, Sudjin Hatun (Abaka'nın annesidir), Arikak İkadji Hatun takip eder. Bunlar nikahlı hanımlar olup Moğollarda nikahsız hanımlardan doğan çocukların baba mirasından pay alma hakları bulunmamaktaydı. Bkz. Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 126-127.

⁶⁹ Bu hanımın ismi Sudjin Hatun olarak da verilmiştir. Bkz. Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 127.

⁷⁰ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 6-10.

⁷¹ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 11.

Sind Nuhri sahilinde Cengiz Han ile savaşılan Harzem sultanı Celaleddin'in 1231'de yenilip kaçması üzerine bu devlet yıkılmış ve toprakları Moğol işgaline uğramıştır. Bu dönemde doğan otorite boşluğundan dolayı İran ve Irak topraklarında hem siyasi hem dini nitelikli yerel güçler açığa çıkmış ve merkezi otoriteden yoksun bir idare meydana gelmiştir. Moğollar ise bu topraklarda henüz bir devlet görünümü arz etmeyip, Arran-Mugan⁷² bozkırında Aşağı Kur ve Aşağı Aras çevresinde yerleşmişlerdi. Çormagan ve Baycu Noyan gibi tam yetkili kumandanlar emirleri altındaki ordu ile bölgede askeri gücü temsil ediyorlardı. Bu güç; Anadolu, Gürcistan, Kilikya Ermenileri ve Musul üzerinde baskın bir şekilde hissediliyordu.⁷³

Yakındoğuda hüküm sürmüş Selçuklu, Abbâsî gibi güçlü teşkilatlara sahip devletlerin bulunmuş olması nedeni ile bu bölgede yerleşmiş bir devlet tecrübesi, şehir ve kurum kültürü vardı. Göçebelikten gelip bu derece yerleşik kültüre hakim olmayan Moğollar İran çevresine geldiklerinde her ne kadar işgalci bir güce sahip olmuşlarsa da bölgeyi yönetmek ve düzeni yeniden tesis etmek için İran ve çevresindeki yerleşik zümrelerden faydalanmışlardır.⁷⁴

Ögeday Han'ın Horasan ve Mazenderan valiliğine tayin ettiği Çintimur'un yönetimde İranlı aydınlardan faydalanması bunun en güzel örneklerindedir. Bu durum daha çok vergi toplama eksenli bir idari anlayışa sahip olan Moğolların yönetim anlayışında İran kültürünün etkin olmasını sağlamıştır. Yine Çintimur'un yerine getirilen Uygur asıllı Körgüz de askeri yıkımların ardından bölgeye sivil bir yönetim getirmeye çalışmıştır. Ancak naip Töregene zamanında yağma yapmalarına engel olduğu Moğollar tarafından suçlanmış ve 1242'de idam edilmiştir. Onun yerine gelen Argun Aka'da aynı şekilde halkı yağmacılardan korumaya çalışmıştır.⁷⁵

⁷² Mugan (Mogan) Azerbaycan topraklarından olup, Aras Nehri'nin güneyinde ve Tebriz-Erdebil yolu üzerinde yer almaktadır. Geniş otlaklara sahip Mugan Ovası, Hülâgü'nün gelişinden önce Cebe ve Sübötay dönemlerinde kışlak olarak kullanılmaktaydı. Bkz. Bayram Arif Köse, "Moğol İstilasının Güney Kafkasya Şehirleri Üzerinde İdari ve İktisadi Etkileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 8, Sayı. 14, Aralık 2015, s. 492.

⁷³ Bu dönem de İran'a ait bölgeler arasında Fars, Cürçân, Sistan gibi bölgeler sayılmıştır. Bkz. Bernd Radtke, "Horasan ve Maveraünnehir'de Din Alimleri ve Mutasavvıflar", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (Çev. Ergin Ayan), 2/9, 2009, s. 358.

⁷⁴ İlhan Erdem, "XIII. Asrın İlk Yarısında Anadolu'nun Doğusunda Yaşanan Hakimiyet Mücadeleleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı. 30, Ankara 1997, s. 55-57.

⁷⁵ Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu: Attila-Cengiz Han-Timur*, (Çev.M. Reşat Uzmen), Ötüken Yayınları, İstanbul 2014, s. 386.

Curmagun Noyan'ın rahatsızlanarak felç geçirip konuşamaz hale gelmesi üzerine 1241'de komutayı Anadolu'da Moğol rüzgarı estiren Baycu Noyan devralmıştır.⁷⁶ Bu durum Hülâgû'nün bölgeye gelişine kadar devam etmiştir. Batı eyaletlerinin merkez Karakurum'a uzak olması ve önemli meseleler için merkeze danışma zorunluluğu işlerin aksamasına neden olmaktadır.⁷⁷

Mengü Han batı bölgelerini korumak ve fetihleri gerçekleştirmek üzere batıya Bisut soyundan gelen ünlü Moğol komutanı Baycu Noyan'ı gönderdi.⁷⁸ Baycu Noyan İran'a geldikten sonra Mengü Kağan'a verdiği raporda Abbâsîlerin durumu hakkında bilgi verirken ve Melahide, Nizarî veya İsmaili gibi farklı isimlerle bilinen grubun bölgede karışıklık çıkardıklarını ve asayişin sağlanmasını zorlaştırdıklarını bildirdi. Bunun yanı sıra o sıralarda Mengü Kağan'ın yanında bulunan Kadü'l-Kudat Şemseddin Kazvini'de İsmaililerin yüzünden bölge halkının işine gücüne rahat gidemediğini, kendisinin bile elbisesinin altına zırh giydiğini söyleyerek İsmaililer'i şikayet etti.⁷⁹ 1254 Tarihinde Karakurum'da bulunan Mengü Han'a suikast yapmak amacı ile kılık değiştirmiş 400 kadar Haşhaşi'nin gönderilmiş olduğu haberi ulaşmış olup, bunun da etkisi ile İsmaililerin mutlaka ortadan kaldırılması gerektiği fikri Mengü 'de kesinleşmiş oldu.⁸⁰

Durumu değerlendiren Mengü Han kardeşlerini civar memleketleri itaat altına alıp Moğol hakimiyetini yaymaları için veya kardeşlerinin kendisinin otoritesine zarar vermelerini engelleme maksadı ile farklı bölgelere atadı Bu atamada Hülâgû'yü kendisine İlhan ünvanı vererek Batı İran, Şam, Mısır, Rum ve Ermeni ülkelerine tayin etti. Batı bölgelerinin fethi için daha önce görevlendirilmiş olan iki ünlü kumandan

⁷⁶Rahatsızlığını müteakip ölen Curmagun'un yerine bir müddet hanımı Ayltana Hatun baktı. Curmagun Noyan'ın bu kadından iki oğlu olup bunlardan biri Siramun Noyan'dır. Onun da ileride güçlü bir Moğol komutanı olduğu görülecektir. Kardeşi Bora ise onun kadar başarılı olmamıştır. Bkz. Aknerli Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, s. 41; Bu hanımın ismini Kiragos, Eltina Hatun olarak belirtir. Bkz. Müverrih Kiragos, *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*, s. 52.

⁷⁷ Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 390.

⁷⁸ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 12.

⁷⁹ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s.13; H. Ahmet Özdemir, *Moğol İstilas ve Abbasi Devleti'nin Yıkılışı: Cengiz ve Hülâgû Dönemleri (612-656/ 1216-1258)*, İz Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 237; Batiniyye, Melahide, Karâmîta olarak da bilinen bu fırka hicrî III. yüzyılda Abdullah b. Meymun Kaddah'ın çalışmaları ile temellenmiş ve yayılmaya başlamıştır. Bu fırka özellikle İran'da taraftar bulmuştur. Hicrî IV. yüzyılda Fatımîlerle işbirliği yapan fırka, İran dışında Maverâünnehir ve Horasan bölgelerine de yayıldı. Hasan Sabbah'ın liderliğinde siyasi faaliyetlerini yaygınlaştıran fırkaya devlet erkanından dahi katılımlar olmuştur. Bkz. Ali Gufranî, "Maveraünnehir'de Şiiliğin Tarihi: Samanîlerin Çöküşünden Moğolların Gelişine Kadar (616-1219)", *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Çev. Şahin Ahmetoğlu), sayı. 5, Nisan 2015, s. 230-233.

⁸⁰ Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, s. 231.

Curmagun ve Baycu Noyan, Hülâgû'nün batıya geleceği belli olunca O'nun emrine verildi. Yanısıra Keşmir ve Hindistan taraflarında fetihlerde bulunan ordu da Hülâgû'nün emrine verildi ki bu ordu daha önce Dayir Noyan'ın komutasında idi. Ondan sonra sırasıyla Müngedü, Hutuku ve Sali Noyan'ın emrine verilmiştir. Fakat bu da kafi görülmeyip yayımlanan bir fermanla şehzadelerin emirlerindeki askerlerden her on kişiden ikisini Hülâgû'nün emrine vermesi sağlandı.⁸¹ Hülâgû böylece önemli bir askeri güç elde etmiş oldu.

Küçük kardeşi Sübetay Oğul'da Hülâgû ile batıya gelmek üzere hazırlıklara başladı. Batu; Belgay (Sebka'nın oğlu) ve Kotor Oğul'u Hülâgû'nün hizmetine gönderdi. Çağatay Hanlığından ise bu gelişmelere ayak uydurma ve fetihlere katılması maksadı ile Buri'nin oğlu Teküder Oğul gönderildi.⁸² Askerlerin yanı sıra kale kuşatmalarında kullanmak üzere Hitay bölgesinden mancınıkçılar, neftçiler ve çarh kullananlardan bin kişinin toplanıp Hülâgû'nün emrinde batıya gelmeleri sağlandı. Yol güvenliği için ordunun geçeceği güzergahtaki köprüler onarıldı, hayvanlar için Karakurum-Beşbalık arasında bulunan Kankuy Dağlarındaki otlaklar koruk edilerek otlaklara başkalarının girişi yasaklandı, öyle ki bölge halkı ot sıkıntısı yaşamaya başladı.

Etrafa haber salınarak herkesin ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için asker başına bir tagar (350 kg) un ve bir tulum (tulum yaklaşık 150 kg ağırlığında olacak) içki hazırlayıp göndermeleri emrolundu. Öncü birlik olarak Kitbuka Noyan 12000 kişilik kuvvetle hareket etti. Horasan'a gelen Kitbuka Kuhistan'ın işgaline başladı. Tüm hazırlıklar bitip uğurlama merasimleri son bulunca Hülâgû, Mengü Han'ın yanında kendisinin yerine vekaleten büyük hatununun oğlu olması hasebiyle Comgar-Oğul'u bırakarak Karakurum'dan hareket etti. Yolculukta kendisine büyük oğlu Abaka ve Yesman; hatunlarından ise Dokuz Hatun ve İlçay Hatun eşlik etti.⁸³ Ayrıca bazı şehzadeler ve önemli komutanlar da Hülâgû'nün emrine verilmiştir. Keşmir sınırındaki Sali Noyan ve İran'ın mülki işlerine bakan Uyrad Argun Aka bunlardandır.⁸⁴

⁸¹ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 13.

⁸² Ebu'l-Ferec, *Târîh-u Muhtasari'd-Düvel*, s. 26; Çağatay Han, Tutar Oğul, Kuli ve Moci Oğul'un oğlu Teküder'ı göndermiştir. Bkz. Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 498.

⁸³ Ebu'l-Ferec, *Târîh-u Muhtasari'd-Düvel*, s. 26.

⁸⁴ Bkz. Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, s. 11.

1.1.2. Hülâgû'nün Batıya Hareketi

Mengü Han, Hülâgû'ye verdiği talimatta Horasan'ın Kuhistan'ından başlayarak kaleleri yıkmasını, buradan Irak'a geçerek İsmaililer ve Abbasiler üzerine hareket etmesini ve yolda bulunan eşkıyaları bertaraf ederek asayişini temin etmesini söyledi. Ayrıca işlerinde Dokuz Hatun'a da danışmasını öğütledi. Hülâgû Şubat 1253 (H. 650 Zilhicce) yılının sonlarına doğru hareket etti.⁸⁵

Almalığ bölgesine gelen Hülâgû'yü Çağataylı Organa Hatun karşıladı ve ağırladı. Türkistan topraklarından geçerken Baş vezir Mesud Bey ve Maverâünnehir'den⁸⁶ gelen diğer emirler tarafından karşılanıp ağırlandı.⁸⁷ 1254 yazını buradaki yaylaklarda geçiren Hülâgû 1255'te Semerkant'ın doğusunda bir otlak olan Kan-ı Gil'de konakladı. Emir Mesud Bey kendisi için altından dokunmuş olan bir çadır kurdurmuştu. Bu sırada kendisi ile birlikte yolculuk eden kardeşi Sübetay'ı kaybetti.⁸⁸ Buradaki konaklama yaklaşık 40 gün sürdü. Ardından Keş'e gelen Hülâgû bir ay kaldı. Ceyhun'u geçerek Belh'in 53 mil doğusunda bulunan Safurkan'da konakladı.⁸⁹ Burada kendisini Emir Argun Aka karşıladı. Hülâgû Safurkan'dan İran emirlerine mektuplar göndererek İsmailiye'ye (Melahide) karşı savaşmak üzere kendisine asker göndermelerini istedi. Aksi halde bu tarikatın işi bitince onların da akıbetinin aynı olacağını belirtti. Hülâgû'nün gelişi duyulunca bölgedeki emirler ve hükümdarlar derhal huzura gelmeye başladılar. Anadolu'dan İzzettin Keykavus ve Rükneddin Kılıçarslan kardeşler, İran'dan Atabek Sa'd b. Muzaffereddin Hülâgû'nün yanına geldiler. Ayrıca Irak, Horasan, Arran, Şirvan, Azerbaycan ve Gürcistan'dan da temsilciler ve melikler hediyelerle huzura geldiler. Hülâgû o kışı Safurkan'da geçirdi.⁹⁰

⁸⁵ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 16; Bu tarih 24 Şban 658 (19 Ekim 1253) olarak da kaydedilmiştir. Bkz. Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 500.

⁸⁶ Maverâünnehir bölgesinin batısında Harizm bulunur, bölge güneyden Ceyhun Nehri ile çevrelenir. Buhara, Semerkand, Yengikent, Cend, Nesef, Fârâb, Hocend, Balasagun Maverâünnehir'in önemli yerleşim yerlerindedir. Bkz. *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvimü'l-Bıldan)*, (çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yay., İstanbul 2017, s. 370.

⁸⁷ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 501.

⁸⁸ Hülâgû Han'ın vefat eden kardeşi Sögetü olarak da isimlendirilir. Bkz. Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 501.

⁸⁹ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 501; Hülâgû Horasan'a geldiğinde Badgis bölgesinde de bir süre kalmıştır. Bkz. Cüzcânî, *Tabakât-ı Nasırî*, s. 153.

⁹⁰ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 17.

1.2. Hülâgû'nün İsmailileri Ortadan Kaldırması

Daha önce değindiğimiz üzere Ögeday Han batı ülkelerinin fethi için Curmagun Noyan'ı görevlendirmişti. Curmagun Noyan emrindeki askerleri ile birlikte batıya hareket ederek burada Moğol hakimiyetinin ilk temellerini attı. Bu bölgede hükümlan olan Harzemşah Sultan Celaleddin'e saldırarak onu geri çekilmeye mecbur etti. Aras'ın Kür Irmağı ile birleştikten sonra oluşturduğu delta üzerindeki Mugan Ovası'na ordugahını kuran Curmagun Noyan'dan sonra burayı Baycu Noyan da bir müddet kullandı.⁹¹ Anadolu seferlerini de buradan yapıp arkasından Azerbaycan'daki bu ovaya geri dönerdi.⁹²

Hülâgû İlhan'ın gelişi ile birlikte Baycu buradan Anadolu üzerine yönelmiştir. Mugan Ovası böylece Hülâgû'nün kışlık karargahı oldu. Hülâgû bahar gelip hayvanlar güçlerini toplayınca zaman kaybetmeksizin Mengü Kağan'ın emri doğrultusunda İsmaililer üzerine hareket etti.⁹³ Zaten öncü birlik olarak gelen Kitbuka Noyan Kuhistan'da fetihler yapmaya başlamıştı. Türklerin ve Taciklerin de katılması ile ordusu iyice güçlenen Hülâgû, Tûn (Firdevs) şehrini zaptederek ilerlemeye başladı.⁹⁴ Zave ve Haf bölgelerindeki kaleler yıkıldı. Kitbuka, Mihrin Kalesi'ni alıp 1253'te Şahdiz'e geldi. Daha sonra Rud-Bar, Mansuriye ve Aluh-Nişin kaleleri de harab edildi. 1253'te Gird-Kuh kalesinde kuşatılan İsmaililer ani bir gece baskını ile 100'e yakın Moğol askerini öldürdüler.⁹⁵ Ayrıca İsmaililerin başı olan Alaeddin Muhammed 110 fedaisini Gird-Kuh Kalesi'ne takviye gönderdi. Bunlar yanlarında tuz ve kınada getirdiler (kınanın veba hastalığına iyi geldiğini düşünüyorlardı). Bunun üzerine Kitbuka Noyan yeniden Kuhistan'a sefer yaptı.

1255'te Alaeddin Muhammed'in hacibi olan Hasan-ı Mazenderanî Alaeddin'i ortadan kaldırıp yerine onun oğlu olan Hurşah'ı geçirdi. Hurşah her ne kadar olayın içinde kendisi olsa de babasını öldürdüğü için Mazenderani'yi öldürttü. Bu sırada Sertaht Kalesi önlerine gelen Hülâgû, Şemseddin-i Kert'i kaleye elçi olarak gönderdi.

⁹¹ Kiragos, *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*, s. 11.

⁹² Mehmet Ersan-Mustafa Alican, *Sorularla Selçuklu Tarihi: Osmanlı'dan Önce Onlar Vardı: Türkiye Selçukluları*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 156.

⁹³ İsmaililer 105 civarında kaleye hakim durumda olup, bu kalelerden 70'i Kûhistan'da, 35 civarında kaleleri de Kumis ve Rudbar taraflarında bulunmaktaydı. Bkz. H. Ahmet Özdemir, *Moğol İstilas ve Abbasi Devleti'nin Yıkılışı*, s. 238; İsmaili Tarikatı İran'da asıl güçlerini Hasan Sabbah zamanında kazanmışlardır (ö. 1124). İsmaililere karşı Karahanlılar ve Selçuklular mücadele etmiş ancak onları yok etmeyi başaramamışlardır. Bkz. Alî Gufrânî, "Maveraünnehir'de Şiiliğin Tarihi", s. 232-233.

⁹⁴ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 503.

⁹⁵ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 18.

Yaşlı olan kale emiri Nasıreddin Muhteşem Hülâgû'nün huzuruna geldi. Hülâgû ona yarlıg vererek kendisini Tûn Şehrine atadı. Zave ve Havf mevkiine ulaşan Hülâgû, kendisinin rahatsızlanması üzerine Kuka-İlgay ve Kitbuka Noyan'ı İsmaililerin geri kalan kalelerini almakla görevlendirdi. Kuhistan mevkiini İsmaililerden temizleyen Kitbuka ve Kuka-İlgay Hülâgû'nün yanına döndüler.⁹⁶

Hülâgû buradan Radgan'a, ardından uzun süredir harap olan Habuşan'a geçti ve burayı yeniden imar etti. İleri yürüyüşe devam ederek 1256'da Bistam mevkiine ulaştılar. Rükneddin Hurşah'a elçi gönderip Hülâgû'nün yanına gelmesini istediler. Hurşah, kardeşi Şehinşah ile birlikte bir kısım ayanı Hülâgû'ye gönderdi. Hülâgû tekrar elçi gönderip Hurşah'tan aşağı inerek kaleleri yıktırmasını söyledi. Bunun üzerine Hurşah itaat ettiğini bildirdi ancak dışarı çıkmak için bir yıl süre istedi. Amacı zaman kazanmak olan Hurşah bazı kalelerin kapılarını söktürüp mazgaları yıkmakla göz boyamaya çalıştı. Hülâgû bu durumu görünce Bistam'dan (Benskale) hareketle Meymundere hizasındaki kaleye indi. Daha önce yakalayıp Cemalâbad'da esir tuttuğu üç yüz İsmaili'nin öldürülmesini emretti.⁹⁷ Rey'e bağlı Abbasabad'a gelen Hülâgû Hurşah'a tekrar elçi gönderdi. Hurşah kendi yerine oğlumdur dediği 7-8 yaşlarında bir çocuğu beraberindeki toplulukla birlikte Hülâgû'ye gönderdi.⁹⁸ Hurşah'ın amacı kışı ağır geçen bölgede kar yağana kadar vakit kazanmaktı.⁹⁹ Gelen elçi grubu: "*İtaat edip boyun eğdikleri için onun babası ve yakınlarının suçunu bağışladım. Rükneddin'den de babasının yerine oturduğu bu zaman zarfında bir suç sadır olmamıştır. Kaleleri yıksın bizim tarafımızdan kendisine hiçbir tehlike gelmeyeceğine emin olsun.*" şeklinde Hurşah'ı ikna edici bir yarlıg ile geri gönderildi.

Kış mevsiminin yaklaşması ile hayvan otlakları da azalınca kurultayı toplayan Hülâgû Kitbuka, Seyfeddin Bitikçi ve Buka Timur'un görüşü doğrultusunda muhasaraya devam etme kararı aldı. Hülâgû, Hurşah'a bir elçi daha gönderip beş gün süre tanıdı. Adamlarının kendisini bırakmadıklarını ve kaleden inmesine engel olduklarını belirten Hurşah artık kaçacak yeri olmadığını anlayınca 1256'da kaleden aşağı indi.¹⁰⁰ Fedaileri

⁹⁶ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 20.

⁹⁷ Ebü'l-Ferec, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s. 28.

⁹⁸ Cüveynî'ye göre çocuk Hurşahın oğlu değildir. Bkz. Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 507; Ancak Reşidüddin, cariyeden olma olup Hurşahın oğlu olduğunu belirtir. Bkz. Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 23.

⁹⁹ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 507; H. Ahmet Özdemir, *Moğol İstilas ve Abbasi Devleti'nin Yıkılışı*, s. 243.

¹⁰⁰ Ebü'l-Ferec, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s. 28.

ve tüm maiyetide kendisi ile birlikte Meymundiz Kalesi'nden aşağı inerek teslim oldular. Hülâgû'nün emri ile Kuhistan, Rudbar ve Kumis'teki yüz'e yakın kale yıkıldı. Yaklaşık bir yıllık muhasaradan sonra Lemsar Kalesi ve yirmi yıllık direnişin ardından da (Abaka zamanında) Gird-Kuh kalesi ele geçirilip buradaki İsmaililerin varlığına da son verilmiş oldu.¹⁰¹

Hülâgû buradan Alamut'a hareket etti. Oldukça müstahkem bir mevki olan Alamut'u ele geçirmek amacı ile kaleye Hurşah'ı gönderdi. Kaledekilere eman verdiğini bildiren Hülâgû bu siyaseti ile 2-3 günlük çarpışmanın ardından 15 Aralık 1256'da (H. 26 Zilkade 654) kaleyi ele geçirdi. Kale komutanları aşağı indiler. Bu şekilde Alamut kuşatması başarı ile sonuçlanmış oldu. Hurşah'ı ise önce yarlığ ve hediyeler vererek Kazvin'de yerleştirdi daha sonra Mengü Han'a gönderdi.¹⁰² Böylece İsmaililerin yaklaşık 177 seneden beri devam etmekte olan hakimiyetleri Hülâgû'nün faaliyetleri neticesinde sona ermiş oldu.

İsmaili fedaileri makamını çok yüce gördükleri efendileri için her ne isterse yerine getirirlerdi. Kılık değiştirip suikast yapmakla ün salmışlardı. Pek çok devlet adamını da bu yöntemle öldürmüşlerdi. Kendi çıkarlarına hizmet etmeyen devlet adamları ve haraç vermeyen kişileri ortadan kaldırırlardı. Nitekim Harzemşah Sultanı Celaleddin'in validesi ile evlenen Orhan idarecilik yaptığı Gence'de İsmaililer tarafından katledilmişti. Bu fedailer reislerinden kendi kanlarının bedellerini alıp geçinmeleri için ailelerine verirlerdi. Halk bu tarikattan dolayı korku içindeydi.¹⁰³ Selçuklu sultanları bu tarikati ortadan kaldırmaya çalıştıysa da devletin içinde bulunduğu zafiyet ve İsmaililerin Alamut gibi sağlam kalelere sığınmış olmaları dolayısı ile başarılı olunamadı.¹⁰⁴ Bu gelişmeler göz önüne alındığında Hülâgû'nün İsmailileri yok etmesi uzun vadede İslamiyet için istemsiz de olsa mühim bir hizmet olarak değerlendirilebilir.

1.3. Bağdat'ın İstilas

Hülâgû, İsmaililer üzerine sefer düzenlerken Abbâsî Hailfesi Mutasım'dan kendisine asker göndermesini istemişti. Bir kısım devlet adamlarının telkini ile Halife

¹⁰¹ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 25.

¹⁰² Hurşah ve maiyetinin Mengü Han tarafından öldürüldüğü ifade edilir. Bkz. Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 25.

¹⁰³ Kiragos, Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar, s. 18.

¹⁰⁴ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2003, s. 319.

bu teklife olumlu cevap vermedi.¹⁰⁵ Hülâgû ikinci defa elçi gönderince, Halife veziri Müeyyidüddin ibnü'l-Alkamî'nin de tesiri ile Hülâgû'nün hiddetini yatıştırmak için kendisine bazı hediyeler gönderdi ancak Hülâgû bunlara itibar etmedi.¹⁰⁶ Onun asıl amacı Bağdat'ı ele geçirip Abbasilere son vermektir.¹⁰⁷

1256 (H. 654) yılında Bağdat'ta yaşanan bir sel felaketinin halkı zor durumda bırakmasından istifade eden ayak takımı yağma faaliyetlerine başlamıştı. Bu ayak takımını kendi emri altında toplayan Aybek-i Devatdar¹⁰⁸ kısa sürede etrafa nam saldı. Gücü iyice artan Devatdar Halifeyi bir darbe ile indirip yerine Mutasım'ın büyük oğlu olan Ahmet'i oturtmak istedi. Durumun vehametini anlayan Halife Mutasım hutbede kendi adından sonra Devatdar'ın adını okutarak bu girişimi durdurabildi.¹⁰⁹ Hülâgû 26 Nisan 1257 (H. 655) senesinde önce Dinever'e, ardından Tebriz'e hareket etti. 21 Eylül'de Hemedan'a ulaşan Hülâgû, Halife'ye buradan tehdit içerikli bir mektup gönderdi. Bu mektupta Halifenin derhal huzura gelmesi ve ayrıca kaleleri yıktırıp hendekleri doldurtması isteniyordu. Bunları reddederse savaşın kaçınılmaz olduğu açık bir dille ifade edilmişti.¹¹⁰ Bu açık tehdit karşısında ne yapmak gerektiğini devlet adamlarına danışan Halife, Veziri İbnü'l-Alkamî'nin Hülâgû'ye değerli hediyeler gönderip hoşnutluğunu kazanmak gerektiği yönündeki görüşünü Devatdar'ın itirazı üzerine kabul etmedi. Bunun yerine değeri az olan bazı hediyeler göndererek gelecek cevabı beklemeye başladı. Bu duruma hiddeti artan Hülâgû elçi göndererek Halife'nin huzura gelmesini, şayet gelmekten çekiniyorsa vezirini, Devatdar'ı ve Süleymanşah'¹¹¹ göndermesini istedi. Bu kişiler gitmeyi kabul etmeyince Halife onların yerine İbn Muhiddin adında başka bir devlet adamını gönderdi.¹¹² Hülâgû İlhan isteği yerine getirilmeyince kuşatma hazırlıklarını hızlandırdı.

O sırada Anadolu'da fetihler yapmakta olan Baycu Noyan'ı çağırarak Hülâgû onu Musul üzerine gönderdi. Kendisi de 1257 Ekiminde Hemedan'dan hareket ederek

¹⁰⁵ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 592.

¹⁰⁶ Ebü'l-Ferec, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s. 32.

¹⁰⁷ Bağdat, Irak bölgesinde olup Dicle'nin iki yakasına kurulmuştur. Şehri ilk kuran Ebü Cafer'l-Mansur olmuştur. Bkz. *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası*, s. 252.

¹⁰⁸ Asıl adı Ebu'l-Meyâmin Aybeg el-Mustansır olup ilk zamanlar halifenin yakınlarındandı. Devatdâr-ı Kucek olarak bilinir. Bkz. Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 593; Küçük Devatdâr olarak da anılır. Bkz. Ebü'l-Ferec, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s.32.

¹⁰⁹ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 29.

¹¹⁰ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 30.

¹¹¹ Hemedan bölgesinin yöneticisidir. Bkz. Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 594.

¹¹² Ebü'l-Ferec, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s. 32.

Bağdat'a doğru yola çıktı.¹¹³ Amacı Kirmanşah tarafından saldırmak olduğundan kuvvetlerini Hemedan dolaylarında yoğunlaştırmıştı. Hülâgû'nün öncü birliği olarak İran'a geldiğini gördüğümüz Kitbuka Noyan Luristan'dan geçerek harekate katıldı. Hülâgû ordusunu sağ- sol ve merkez bölümlerine ayırmıştı.¹¹⁴ Sağ kanadın başında Sukuncak Noyan ve Baycu Noyan bulunmakta idi.¹¹⁵ Bunlar öncü birlik olarak Erbil ve Dakuk Dağları üzerinden hareket ettiler. Sol cenahın başına Kitbuka ve Ankiya Noyan tayin edilerek Hemedan'ın güneyinde bulunan Kerit ve Bayat üzerinden harekete geçtiler. Hülâgû'nün içinde bulunduğu merkez bölümü ise Kirmanşah ve Halavan yolunda ilerlemeye başladı.¹¹⁶

Hülâgû'nün ordusunda Müslümanlara karşı yıllardır bekledikleri fırsatı bulduklarını düşünen Ermeniler ve aralarında anlaşma bulunan Gürcüler ile Hülâgû'ye bağlı farklı milletler de bulunmakta idi. Öncü olarak giden Baycu Noyan Hülâgû'nün talimatıyla kimsenin Bağdat'tan kaçıp müstahkem mevki olarak görülen Basra'ya gidememesi için Dicle'yi geçip bu yolu tuttu.¹¹⁷

Bu sırada Bağdat'a on fersah uzaklıkta bulunan Anbar'a doğru ilerleyen Sukuncak Noyan, emrindeki birliklerle Bakuba'dan dönmekte olan Devatdar ile karşılaştı. Yapılan savaşı Devatdar kazandı. Yaklaşık 3000 Moğol öldürüldü. Harekate devam eden Devatdar bu sefer Baycu Noyan ile karşılaşmış yenildi. Az bir askerle kaçarak Bağdat'a ulaştı.¹¹⁸ Hülâgû ordusunu Bağdat önlerinde topladığında tarihler 17 Ocak 1257'yi gösteriyordu.¹¹⁹

Hülâgû her ihtimali göz önünde bulundurarak ordunun ağırlıklarını Hanekin'de bırakmıştır. Derhal şehir surlarının dışına şehri çevreleyecek şekilde kazıklardan bir duvar örüldü. Bir gün bir gece gibi kısa bir zaman zarfında dikilen duvarın iç kısmına derince bir hendek kazıldı ve uygun yerler tespit edilerek mancınıklar yerleştirildi.¹²⁰

¹¹³ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 596.

¹¹⁴ Jean-Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, (Çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket), Kabalcı Yayınları, İstanbul 2001, s. 332.

¹¹⁵ Cuci'nin torunları Bulugan (Şiban'ın oğlu), Tutar, Kuli (Orda'nın oğlu) ve Bukay Timur'da sağ cenaha katılmışlardı. Bkz. Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 39.

¹¹⁶ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 597; Halifenin ordusunda sol cenahı Türkmen taifesinden olup Süleymanşah Eyva'i adlı bir melik, sağ cenahı ise Fethüddin Kürd'ün oğlu Melik İzzüddin kumanda etmekteydi. Bkz. Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, s. 156.

¹¹⁷ Kiragos, *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*, s. 77.

¹¹⁸ Ebü'l-Ferec, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s. 33.

¹¹⁹ Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 332; Reşîdüddin'e göre Hülâgû Bağdat'ın doğu tarafında bulunduğu tarih 22 Ocaktır. Bkz. Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 30.

¹²⁰ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 598.

Ayrıca bu bölüme neft atan aletler de yerleştirildi. Yanı sıra nehrin mecrası değiştirilerek Halife ordusunun arka tarafının sular altında kalması sağlandı.¹²¹ Bu yöntem sayesinde geri çekilemeyen ve manevra yeteneği azalan Bağdat askerlerinden pek çoğu hayatını kaybetti. Hazırlıklarını devam ettiren Hülâgû Bağdat halkına haber göndererek savaşa katılmayan din adamları ve Hıristiyan rahiplerin güvende olacaklarını bildirdi.¹²²

Hülâgû 30 Ocak 1258 (H. 22 Muharrem 656)'de genel saldırı emri verdi.¹²³ Saldırıları altı gün altı gece durmadan devam etti. 6 Şubat'ta kale duvarlarının merkez kısımlarına hakim olan Moğollar savaşın kaderini belirlemek üzereydiler. Bağdat askerleri kuşatmayı kırmayı hedefleyen bir hücum denemesi yaptılar ancak safları yarmak mümkün olmadığı gibi hücumda kalkan askerin neredeyse tümü hayatını kaybetti.

Bu çemberi yarmanın mümkün olmadığını gören ve zor durumda kalan Halife barış yolu aramaya başlayarak, içinde vezirinin, bir Nasturi piskoposun ve Nasıreddin-i Tûsî'nin¹²⁴ bulunduğu bir elçilik heyetini hediyelerle birlikte Hülâgû'ye gönderdi.¹²⁵ Elçileri kabul eden Hülâgû, Devattar ve Süleymanşah'ın neden gelmediklerini sorunca kendisine istediği üç kişiden en büyüğü olan vezirin gelmiş olduğu karşılığı verildi. Bu üç kişiden birini Hemedan'da iken istediğini ancak işin bu seviyeye gelmesinden sonra artık üçünün birden gelmesi gerektiğini belirtti.¹²⁶ Gönderilen elçilik heyeti hiçbir netice elde edemedi. Savaş tüm şiddeti ile devam ederken Acem burcunu ele geçiren Moğollar tek tek surlara hakim olmaya başladılar. Hülâgû'nün isteği ile Devatdar ve

¹²¹ Moğollar, Fırat'ın kollarından biri olup Aslan Nehri adı verilen bir kanalın mecrasını Müslümanların ordugahına doğru yönelttiler ve bu sayede Müslüman askerlerin ordugahı sular altında kaldı. Sabahleyin Moğol saldırısı başladı ve ordu hezimete uğradı. Askerlerden kaçabilenler Bağdat'a ulaşarak burada ordugah kurdular. Bkz. Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, s. 158.

¹²² Şehre atılan okların üzerine Arapça olarak Hıristiyanlar, Aleviler, Danişmendler ve savaşa katılmayanların emanda olduğu yazılıyordu. Bkz. Ebü'l-Ferec, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s. 34; Moğolların gelişini sünnîler bir felaket olarak değerlendirirken, Şiiiler Hz Ali'nin "*Bağdat mutlaka Moğolların eline geçecektir. Onların düşmanları zavallı hale gelecektir*" demiş olduğunu ileri sürerek Moğollara karşı ciddi bir direniş göstermedikleri belirtilir. Bkz. Hanifi Şahin, "Abbasilerin Son Dönemlerinden İlhanlıların Yıkılışına Kadarki Süreçte Şii-Sünnî İlişkileri", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları*, c. 6, (Şubat 2013), s. 22.

¹²³ Cüveyfî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 598; Bu tarihi Ebü'l-Ferec 26 Muharrem olarak verir. Bkz. Ebü'l-Ferec, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s. 34; Bu tarih 29 Ocak olarak daverilir. Bkz. Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 332.

¹²⁴ Nasıreddin-i Tûsî, Moğol saldırıları başladığında Nişabur'da olup İsmaililerin kalelerine sığınmıştır. Meymundiz Kalesi'nde bir müddet kalmış İsmaili kalelerinin düşmesinden sonra Hülâgû'nün danışmanlığını yapmıştır. Bkz. Şahin, "Şii-Sünnî İlişkileri", s. 23.

¹²⁵ Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 333.

¹²⁶ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 599.

Süleymanşah'ta huzura çağrıldı. Bazı devlet adamları ile birlikte şehirden çıkan bu ikiliden Devatdar tüm olumsuzluklara rağmen Hülâgû'nün yanına gitmeye cesaret edemeyerek bir bahane ile geri döndü. Ertesi gün sokakta yakalanarak öldürüldü.¹²⁷

Kuşatmaya aralıksız devam eden İlhanlılar 7 Şubat 1258 (28 Muharrem 656) günü sabah namazı vaktinde tüm surlara hakim olmuşlardır.¹²⁸ Bağdat halkı kurtuluş ümidinin olmadığını görünce kendileri için Hülâgû'den eman almak maksadı ile Merağalı Şerafeddin ve Zencanlı Şihabeddin'i dışarı gönderdiler. Çaresiz kalan halk gruplar halinde dışarı çıkıp Moğollara teslim olmaya başladı.

Halkın ve askerlerin dışarı çıkıp eman dilemesi üzerine savaşı kaybettiği gibi hayatının da tehlikeye girdiğini anlayan Halife maiyetinde şehrin seyyidleri, imamları, kadıları, ileri gelenleri ve üç oğlu (Abdurrahman, Ahmet ve Ebu'l-Menakıb Mübarek) ile birlikte sayıları 300'ü bulan grupla beraber 10 Şubat 1258 (H. 4 Safer 656) günü şehirden dışarı çıktı.¹²⁹ 13 Şubat 1258 tarihinde Moğollar şehri yağmalamaya başladı. Bu yağma ve katliamdan az sayıdaki Hıristiyan din adamı kurtuldu.¹³⁰ Hülâgû Han Halifeyi 15 Şubat'ta huzuruna kabul etti.¹³¹ Halifeyi daha önceki mektuplaşmaları esnasında sarf ettiği ağır sözlerden dolayı "*Bana söviüp saymayı, köpek diye hitap etmeyi, ve bana yiyecek ve içecek bir şey vermemeyi sana Allah mı emretti? Öyle ise Allah'ın köpeği olan ben aç olduğumdan seni paralayacağım.*"¹³² sözleri ile azarladı. Bir taraftan da bölük bölük dışarı çıkarılan halkı hunharca katlediyorlardı.

Halife ve oğulları maiyetindekilerle birlikte Kalvazi Burcu'nda kendileri için kurulan çadıra getirildiler. 15 Şubat (H. 9 Safer) Cuma günü Hülâgû Bağdat'a girerek Halife'nin sarayına avdet etti. Halifeye hareminden 100 kadarını kendine ayırması için izin verilip geriye kalan 600 civarında cariye ve 1300 hademe askerlere dağıtıldı. Artık

¹²⁷ Reşidüddin'e göre Süleymanşah ve Devatdar saferin birinci günü perşembe dışarı çıkıp Hülâgû'nün yanına gittiler. Hülâgû maiyetlerini de getirmelerini söyledi. Bir çok insan dışarı çıktı bunları bölümlere ayırıp katlettiler. Devatdar'ı da ertesi günü 2 Safer (8 Şubat) tarihinde öldürdüler. Süleymanşah da maiyeti ile birlikte öldürüldü. Süleymanşah, Devatdar ve Emir Haceddin'in başları Bedreddin Lülü'ye gönderildi. Bkz. Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 44; Davetdar olarak bilinen Mücahidüddin Aybeg el-Müstansırı'nın başlangıçtan itibaren Moğollarla ilgili isabetli kararlar verememiş olduğu görülüp hatta Halifeyi Hülâgû'ye karşı uyarmak için gönderilen mektupları da engellediği ifade edilir. Bkz. Şahin, "Şii-Sünnî İlişkileri", s. 22; Süleymanşah teslim olmasına rağmen öüm cezasına çarptırılmıştır. Bkz. Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi*, s. 159.

¹²⁸ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 600.

¹²⁹ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 45; Cüveynî, Halifenin 11 Şubat'ta dışarı çıktığını söyler. Ancak hicri tarih olarak 4 Safer verilir. Bkz. Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 601.

¹³⁰ Hülâgû'nün hanımı Dokuz Hatun'un Hıristiyan olmasının bunda etkisi olduğu düşünülebilir..

¹³¹ Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 333-34.

¹³² Kiragos, *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*, s. 79.

iyice hayatından endişe eden Halife Hülâgû'ye hazineden değerli hediyeler, süslü mücevherler getirdi. Bunlara itibar etmeyen Hülâgû onları askerlere dağıtarak Halifeye başka hazineleri olup olmadığını sordu. Halife korku ile sarayının ortasında içi altın dolu bir havuzun bulunduğunu itiraf etti. Gösterdiği yeri kazarak içi kızıl altın dolu havuzu buldular. Baycu Noyan Halife'nin bütün mallarını bir tepe oluşturacak şekilde yığdı.¹³³ 20 Şubat'ta yağma durdu.¹³⁴

Bağdat ve İslam coğrafyasında yapılan bu yağma ve tahribatın ulaştığı boyutlar vahimdir. Mabetler, türbeler, evler ağaçlar hatta hayvanlar dahi bu kırımdan nasibini almıştır. Bağdat'ın ünlü kütüphaneleri tahrip edilmiş, yüzlerce kitap yok edilmiştir. Bu tahribatın ardından her ne kadar Hülâgû ve halefleri bazı imar faaliyetlerinde bulunmuşlarsa da (Aladağ, Urmiye, Sugurluk, Zencan gibi yerlerde saraylar yapılmaya ve şehirler bayındır hale getirilmeye çalışılmış, pazar yerleri ve kanallar açılmıştır) bu faaliyetlerin yapılışı sırasında şehirler daha çok tahrip edilmişlerdir. İlhanlı döneminde bu şehirlerden toplanan vergiler Selçuklu döneminde ulaşılan vergi miktarından çok daha düşük seviyededir. Bu da tahribat ve katliamların ulaştığı boyutları göstermektedir.¹³⁵

21 Şubat günü Halife Mutasım (1247-1258 arasında 17 yıl halifelik yapmıştır) ve oğullarını huzura getirdiler. Halife ve iki oğlu burada öldürüldü.¹³⁶ Bu tarihi Reşidüddin 20 Şubat 1258 (14 Safer 656) Çarşamba Günü akşama doğru olarak verir. Halife'nin küçük oğlu olan Mübarekşah'ı ise Olcay Hatun'a bağışladılar. Abbasi Hanedanlığının ömrü böylece yaklaşık 508 (750-1258) sene olarak tamamlandı. İslam dünyası bir süre halifesiz kaldı. Abbasi Halifesi Mutasım tarafından Bağdat'ta esir

¹³³ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 46; Hülâgû Han Halifenin elde etmiş olduğu mallarından ve hazinelerinden bir bölümünü Mengü Han'a gönderirken, bir bölümünü hediye olarak Berke Han'a gönderdi ve bir bölümünü de kendisi için ayırdı. Ancak Berke Han hediyeleri kabul etmeyip bunları getiren elçileri de öldürttü. Hülâgû ile Berke arasındaki düşmanlığın sebeplerinden biri de bu olaydır. Bkz. Cuzcani, *Tabakât-ı Nâsirî*, s. 163.

¹³⁴ Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 334.

¹³⁵ Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 481.

¹³⁶ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 601; Ebü'l-Ferec bu tarihi doğrular ancak Halifenin büyük oğlunun Kelvaz kapısında Halife ve ortanca oğlundan ayrı olarak öldürüldüğünü belirtir. Bkz. Ebü'l-Ferec, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s. 35; Kiragos ve D'ohssn ise halifenin ortanca oğlu Ahmet'in babası ve ağabeyi Abdurrahman'dan bir gün sonra öldürüldüğünü ifade ederler. Bkz. Hasan Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, Selenge Yayınları, İstanbul 2007, s. 91; Bazı kaynaklar Halifenin bir çuvalın içine konulup tekmelenerek öldürüldüğünü ifade ederler. Bkz. Cuzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, s. 162; Halife kanının dökülmemesi için bir keçeyle sarılarak atların ayakları altında çiğnetilmek sureti ile öldürülmüştür. Bkz. Muallâ Uydu Yücel, *Moğollar Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yay., s. 237; Markopolo, Halife'nin hazinesinin bulunduğu kaleye hapsedilerek açlıktan öldürüldüğünü yazar. Bkz. *Markopolo Seyahatnamesi*, (Çev. Filiz Dokuman), c. 1, Kervan Yayınları (Tercüman 1001 Temel Eser), s. 26.

tutulan Abbasoğullarından Ebu'l Kasım Ahmed, Moğolların Bağdat'ı ele geçirmelerinin akabinde serbest kalarak Baybars'ın daveti üzerine 8 Haziran 1261'de Mısır'a gitti. Ahmed, 1261 haziranında Baybars tarafından Mustansır Billah lakabı ile halife ilan edildi. Arkasından yeni halife Baybars'a sultanlık hilatı giydirdi. Merasimlerin ardından Baybars tarafından Irak'a doğru uğurlanan hlife Moğollarla yapılan savaşta öldü. Bu sefer de Mısır'a gelen Hâkim Biemrillah Ebu'l Abbas Baybars tarafından halife ilan edildi. Kendisi Kahire'de ölen ilk halifedir.¹³⁷

Abbasi hanedanlığına son verilmesinin ardından Bağdat ve Irak topraklarında yeni atamalar yapılarak hakimiyet tesis edilmeye çalışıldı. Hülâgû vezirlik yapmakta olan Müeyyededdin Alkamî'yi vezir olarak, Fahreddin-i Damgani'yi sahib divan olarak Bağdat şehrine atadı.¹³⁸ Bunun yanı sıra Ali Bahadır'ı şahne olarak atayan Hülâgû niyabet için de Emir Karatay (Karakay) ve İmadeddin Ömer-i Kazvini'yi görevlendirdi. Necmeddin Ebu Cafer Ahmed'i Bağdat'ın doğusundaki vilayetlerde düzeni sağlamak için gönderdi. Nizameddin Abdülmümin-i Bendenicin'i Kadı-ül Kudat olarak atarken, Moğol süvari birliklerinin komutanlığına da İlgay Noyan ve Kara Buka'yı atadı. Aynı zamanda Buka Timur komutasındaki bir orduyu da Hille, Kûfe ve Vasıt üzerine gönderdi. Moğollara direnmenin faydasız olacağını düşünen Hille halkı kendiliğinden il olmayı kabul ederken¹³⁹ Vasıt halkı direnmeye kalkınca şehre zorla giren Moğollar bir hafta boyunca şehir halkını kılıçtan geçirdiler.¹⁴⁰ Yaklaşık 400 insan öldürüldü. Basra ve çevresindeki bölgeler de il olmayı kabul edince Irak topraklarında büyük ölçüde güvenlik sağlanmış oldu.

Hülâgû 17 Nisanda (11 Rebiülahir) Hemedan'a hareket etti. Erbil Kalesi'nin zabtı için Urugtu Noyan'ı gönderdi ancak kale alınamadı. Bu kale ancak yaz sıcaklarının başlaması ile kaledeki Kürtlerin aşağı inip kaleyi Bedreddin Lülü'ye teslim etmeleri sonucu ele geçirilebildi.¹⁴¹ Tüm bu gelişmeler sonucunda İran ve Kafkasya coğrafyası İlhanlıların mutlak hakimiyeti altına girmiş oldu.

Bundan sonra bir süre Anadolu meseleleri ile ilgilenen Hülâgû Anadolu'yu IV. Rükneddin Kılıçarslan ile kardeşi II. İzzettin Keykavus arasında paylaştırdı (Konya,

¹³⁷ Bkz. İbni Tagrıberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire (Parlayan Yıldızlar)*, (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2013, s. 46-48.

¹³⁸ Vezir Alkamî'nin Hülâgû ile önceden mektuplaştığı ve Moğol yanlısı politika izlediği şüpheleri vardır. Bkz. Yuvalı, İlhanlı Tarihi, s. 162.

¹³⁹ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 49.

¹⁴⁰ Ebu'l-Ferec, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s. 35.

¹⁴¹ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 50.

Ankara, Antalya hattının doğusu Rükneddin Kılıçarslan'a, bu hattın batısı İzzettin Keykavus'a verildi). Kızılırmak sınır oldu.¹⁴² Daha sonra yaşanan gelişmeler ile Bizans tarafından Enez Kalesi'ne hapsedilen İzzettin Keykavus Altınordu Hanı Berke tarafından kurtarılarak Kırım'a getirildi ve burada vefat etti.¹⁴³

Bu sıralarda Bizans İmparatoru VIII Michael İstanbul'u Latin işgalinden kurtarma çabasıındaydı. İlhanlıların iyi bir müttefik olacağını düşündüğünden gönderdiği bir heyetle 1260 yılı sonbaharında Nikaia'da bir antlaşma yaptı. Bu suretle İmparator Türkiye Selçuklularına karşı da rahat hareket etme imkanı elde ediyordu. Bu ittifaka yinede çok güvenmeyen İmparator anlaşmayı gizli tutup Altın-Orda ve Memlûk Devletleri ile iyi ilişkiler kurma yoluna gitmiştir. Ancak bir süre sonra antlaşma ortaya çıkması sonucunda İlhanlılar ile arası açık olan Altın-Orda Hanlığı ile Bizans'ın ilişkileri bundan kötü etkilenmiştir. Berke Han'ın İzzettin Keykavus'u kurtarma girişimi üzerine Hülâgû ile daha sıkı dostluk kurmak isteyen Bizans İmparatoru VIII Michael kızı Mariya'yı Hülâgû'ye eş olarak gönderdi.¹⁴⁴

1.4. Hülâgû'nün Batıya Seferleri

Bağdat'ın fethini tamamlayıp halifeyi ortadan kaldıran Hülâgû yönünü Suriye ve Mısır dolaylarına çevirerek Kitbuka Noyan'ı öncü birlik olarak Şam üzerine gönderdi. Şiktur ve Baycu Noyanlarında iştirak ettiği hareket 12 Eylül 1259'da başladı. Ahlat ve Hakkari yöresindeki Kürtler Moğolların bu yürüyüşünde ağır kayıplar verdiler. 1259'da Halep'i kuşatan Kitbuka Noyan orayı zapt edip şehri yağmaladı.¹⁴⁵ Şehrin başına Fahreddin-i Sakî'yi bırakarak Şam'a ilerlemeye devam etti. Şamlılar Halep'te yapılan yağma ve katliamlardan haberdar olunca Moğollara karşı direnemeyeceklerine kanaat getirerek şehri teslim etme kararı aldılar. Asıl ordu ile Şam önlerine gelen Hülâgû'ye şehrin anahtarlarını teslim ettiler. Bu sırada Mengü Kağan'ın ölüm haberini alan Hülâgû yerine Kitbuka Noyan'ı bırakarak geri dönmüştür.¹⁴⁶ Kitbuka ilerleyerek Kudüs'ü ele geçirdi.

¹⁴² Bertold Spuler, *İran Moğolları: Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri*, 1220-1350, TTK, Ankara 2011, s. 64.

¹⁴³ Ersan- Alican, *Türkiye Selçukluları*, s. 171-172.

¹⁴⁴ Spuler, *İran Moğolları*, s. 76-77.

¹⁴⁵ Oktay, *Türkler ve Moğollar*, s. 143.

¹⁴⁶ Oktay, *Türkler ve Moğollar*, s. 143.

Bu dönemde Memlûk Sultanlığının başında bulunan küçük yaştaki Muhammed ölünce yerine atabeyi Kutuz¹⁴⁷ geçmişti. Mısır'a saldırmayı planlayan Kitbuka Noyan, sahte ricat tekniği uygulayan Memlûkler karşısında mağlup oldu ve öldürüldü.¹⁴⁸ Böylece Kudüs, Halep ve Şam tarafları tekrar Memlûk kontrolüne girmiş oldu.¹⁴⁹

Hülâgû hakimiyeti sağlamak üzere İlğay Noyan'ı Şam'a gönderdi ise de Memlûk hükümdarı Baybars Bundukdar (1260-1277)¹⁵⁰ ile karşılaşan İlğay Noyan Rum'a çekilmeye mecbur oldu. Tekrar ordu göndermeyi planlayan Hülâgû, Mengü Kağan'ın ölümünden sonra merkezde yaşanmaya başlayan iktidar mücadeleleri nedeni ile bu düşüncesini erteledi. Rum taraflarında ise Şehzade Yomşut komutasındaki Moğol ordusu Meyyafarikin ve Mardin'i ele geçirdi. Bu dönemde Musul'da Moğol hakimiyetine girdi.¹⁵¹ Böylece her ne kadar Memlûk Sultanlığı karşısında başarısız olundu ise de aralıksız devam ettirilmeye çalışılan savaşlar neticesinde Anadolu ve Irak gibi bölgelerde Moğol hakimiyeti büyük ölçüde sağlanmıştır.

1.5. Hülâgû -Berke Düşmanlığı

Hülâgû 1256'dan itibaren Batı İran, Irak ve Güney Azerbaycan bölgelerini ele geçirdi. Batu Han'ın 1256'da ölümünden istifade eden Hülâgû buralardan toplanan vergiyi Altın-Orda Hanlığına göndermeyip asıl kağanlığa bağlı olarak İlhanlı Devleti'ni kurmuştur. 1261 'de Kubilay Han da bu şube devleti onaylamıştır. Ancak bu durum Azerbaycan ve Harizm bölgelerini kendi hakimiyetlerinde gören Altın-Orda Hanlığı ile İlhanlıların arasının açılmasına neden oldu.¹⁵² Batu Han'ın ölümü üzerine tahta geçen Altın-Orda Hanı Berke Han kendi adına sikke bastırması olup asıl kağanlıktan bağımsız bir görünüm sergilemeye başlamıştı.¹⁵³

¹⁴⁷ Kutuz daha sonra generali Bundukdar (Baybars) tarafından devrilmiştir. Bkz. Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 57; Kıpçak asıllı olan Kutuz, Memluk sultanı el-Salih'in ölümünden sonra sultan olan Turanşah, Bhrî Memlukler arasında kabul görmedi ve öldürüldü. Memluklerin desteğini alan Aybek sultan oldu. El-Salih'in karısı Şeceredür Aybek'i ortadan kaldırttı ancak kendisi de onun taraftarlarınca öldürüldü. Aybek'in oğlu el-Mansur Nureddin Ali sultan oldu. Yaşı küçük olduğundan Kutuz naibliğe getirildi. Arkasından Kutuz kendi sultanlığını ilan etti. Bkz. Ramazan Şeşen, *Haçlılar önünde Sultan Baybars*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2013, s.18.

¹⁴⁸ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 58.

¹⁴⁹ Oktay, *Türkler ve Moğollar*, s. 144.

¹⁵⁰ Kıpçak asıllı olup esaret yoluyla Sivas, Halep, Dimaşk yoluyla Mısır'a kadar gitti. Sultan Kutuz'a darbe yaparak 1260 yılında hükümdarlığını ilan etti. Bkz. Kâzım Yaşar Koprıman, "Baybars I", *DİA*, c. 5, 1992, s. 221.

¹⁵¹ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 65.

¹⁵² Tezcan, "Karadeniz'de Ticaret", s.167.

¹⁵³ Enver Konukçu, "Berke Han", *DİA*, c. 5, 1992, s. 506.

Ayrıca bu dönemde Mengü Han'ın ölümü ile Çin'i istila edip orada kendi şube devletini kuran Kubilay ile Moğolistan'ın bozkırlarında geleneksel Moğol usulü ile yaşayan kardeşi Arık-Böge arasında hanlık için bir mücadele yaşanmaktaydı. Bu mücadelede Hülâgû Kubilay'ı desteklerken Berke'de Arık-Böge'yi destekledi.¹⁵⁴ Bu durum iki kuzenin arasında daha fazla açılmasına neden oldu. Ayrıca Berke Şehzadeliği döneminde dahi İslam'a büyük teveccüh gösteriyor ve bunu gizleme gereği de duymuyordu.¹⁵⁵ Hülâgû'nün İslam coğrafyasında yapmış olduğu yağma ve katliamlardan memnun değildi.¹⁵⁶ Bu sorunların yanı sıra Berke Han, ağabeyi Batu Han zamanında Mengü Han'ın yanında bulunmuş ve buradan Hulâgû'ye buyruklar vermişti. Bundan hoşlanmayan Hülâgû Berke'nin aka olması sebebi ile bunları sineye çekmişti.¹⁵⁷ Ayrıca iki ulus arasında sınır sorunu vardı. Cengiz Han'ın yapmış olduğu taksimatta sınırları kesin olarak çizilmeyen ve kime ait olduğu belli olmayan Azerbaycan iki tarafında bölgede etkin olma isteğini artırıyordu. Harizm Bölgesi ise sık sık saldırılara ve sınır ihlallerine sahne oluyordu.¹⁵⁸ Ayrıca Hülâgû İran'ı işgale başladığında bu işgale Cuci ulusundan birlikler de katılmış olup bundan dolayı Berke Han Azerbaycan'ın kendilerine verilmesi gerektiğini iddia etmekteydi.¹⁵⁹

Tüm bu sebepler savaş için yeterli olmasına rağmen ek olarak bir de İpek ve Baharat yollarına hakim olmaya çalışarak ticareti kendi bölgesine kaydırmak sureti ile ekonomilerini güçlendirmek isteğinde olan İlhanlı ve Altın-Orda hanlıkları için savaş

¹⁵⁴ Spular, *İran Moğolları*, s. 72; Batu Han ölünce yerine oğlu Sartak, mengü Han tarafından atandı ancak tahta oturmadan yolda öldü (1257). Ardından diğer oğlu Ulakçı geçti o da aynı yıl içinde öldü. Böylece Batu'nun kardeşi Berke, han ilan edildi. Bkz. A. Yu. Yakubovskiy, *Altınordu ve Çöküşü*, (Çev. Hasan Eren), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 57; Berke Han'ın yanında bir süre kalan MarkoPolo onu, açık fikirli, ileri görüşlü ve cömert biri olarak tanımlar. Bkz. *Markopolo Seyahatnamesi*, c. 1, s. 8.

¹⁵⁵ Berke Han İslam'ı 1250'li yıllarda Batu Han'ın sağlığında iken kabul etmiş olup hatta Hocend Şehri'nde iken Kuran okumayı öğrendiği belirtilmektedir. Bu durumun da tesiri ile Berke'nin aile efradı ve komutanları arasında dahi İslâm'a ilgi artmıştır. Bkz. Akkuş, *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, s. 82.

¹⁵⁶ 1259 Yılında Mengü Han'ın ölümünden sonra iki kardeş ulus arasındaki anlaşmazlıklar savaşa dönüştü. Bkz. Tezcan, "Karadeniz'de Ticaret", s. 167.

¹⁵⁷ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 68.

¹⁵⁸ Cuci-İlhanlı hudutları arasında doğal sınır Derbent olup, Batu Han zamanında Tebriz, Meraga ve Hemedan'a kadar olan yerlerin vergilerini Altın-Orda ulusu toplamaktaydı. Ancak İran'a gelen Hülâgû Tebriz'i başkent yaparak Azerbaycan bölgesinde mutlak otoritesini kurunca iki ulusun arası açılmıştır. Ayrıca Kubilay ile Arık-Böge arasındaki mücadelede Arık-Böge'yi destekleyen Berke, onun yenilmesi ile zaptetmiş olduğu İli ve Yedisu Havzası'nı tekrar Çağataylılara kaptırmıştır. Neticede gerilen ilişkiler bir müddet sonra savaşa dönüşmüştür. Bkz. Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976, s. 56; Hülâgû Azerbaycan bölgesini ele geçirmiş ve Tebriz'i başkent yapmıştır. Berke Han ise buranın kendisine ait olduğunu iddia etmekteydi. Bu durum savaşı kaçınılmaz kılmıştır. Bkz. Abdülkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi Kuruluş Devri*, s. 100.

¹⁵⁹ Yakubovskiy, *Altınordu ve Çöküşü*, s. 59.

kaçınılmaz oldu. Berke Han'ın Tebriz'de bulunan tüccarlarının malları Hülâgû tarafından yağma ettirildi. Berke Han'da Hülâgû'nün Deşt-i Kıpçak'taki tüccarlarının mallarına el koyarak karşılık verdi. Böylece mücadele siyasi olduğu kadar ticari alana da taşınmış oldu.¹⁶⁰ Berke Han'ın, bol gelir getiren topraklara ve dolayısıyla yüksek vergi gelirlerine sahip bir hanlık olması dolayısıyla İlhanlıları ciddi bir rakip olarak görmüş olduğu da kesindir.

Berke Han o dönemde yapmayı planladığı Avrupa fetihlerini, Hülâgû da Suriye fetihlerini tehir ederek birbirlerine karşı önlem almaya başladılar. Mısır'da Kotuz'u devirerek yerine geçmeyi başaran Kıpçak asıllı bir komutan olan Baybars,¹⁶¹ düşmanı olan İlhanlılara karşı Altın-Orda Hanlığı ile işbirliğine hazır olduğunu gönderdiği elçiler vasıtasıyla açıkça göstererek Berke Han'ı kışkırtıyordu. Berke Han, Hint tahtına çıkması muhtemel olan Balban¹⁶² ile de ittifak kurarak Hülâgû'yü çember içine almayı planlamıştır. Hülâgû önlem olarak Hint sınırında bulunan askerlerinin alt kıtasını geriye doğru çekti. Bunlardan boşalan yerlere Çağataylılar gelerek Hint sınır kentlerinde yağma faaliyetlerinde bulundular.¹⁶³

Berke Emir Buka'yı (Tutar'ın akrabası) 30.000 kişilik ordu ile öncü birlik olarak İlhanlılar üzerine gönderdi. Emir Buka'nın Derbent'ten geçerek güneye inmeye başlaması üzerine Hülâgû, Şiramun Noyan komutasındaki birliği öncü birlik olarak Buka'nın üzerine gönderip kendisi de Aladağ'dan yola çıktı. Öncü birlikler arasından yaşanan ilk muharebe arkadan yetişen Abatay Noyan'ın Şiramun'un ordusuna saldırması

¹⁶⁰ Tezcan, "Karadeniz'de Ticaret", s. 168.

¹⁶¹ XIII. yüzyılda iyice güç kaybeden Kıpçaklar kıtlıkla da baş etmeye çalışıyordu. Genç ve sağlıklı çocuklarını asker arayışında olan Eyyubiler gibi devletlere gönderiyor veya para karşılığı veriyorlardı . Bu Kıpçak gençler devlet içinde önemli görevler üstlenmeyi başarmışlardır. Kotuz, Baybars, Kalavun gibi memluk sultanları bu şekilde Mısır'a giden Kıpçak kökenli kişilerdir. Bu hükümdarlar Moğolları Suriye'den uzak tutmayı bir nebze olsun başarmışlardır. Bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2004, s. 193; Baybars, 1227 yıllarında Kıpçak bozkırında doğdu. Ailesi ile birlikte Moğolların önünden kaçarak Kırım'a geldi. Burada Ulaklara esir düştü. Emir Alaeddin Aytekin el-Bundukdar tarafından memluk olarak alındı. Bundan sonra Baybars el-Bundukdarî olarak anıldı. Eyyubi hükümdarı el-Melik el-Salih onu özel askerleri arasına aldı. Kahire'de Nil yakınında bir kalede oturduklarından dolayı bu birliğe Bahrî Memluklar denildi. Sultan el-Salih'in ölümünden sonra yaşanan taht mücadelelerine katılan Baybars bir müddet hükümdarlık yapan Kutuz'un ardından onu öldürerek Mısır'da kendi sultanlığını ilan etmiştir. Bkz. Şeşen, *Haçlılar Önünde Sultan Baybars*, s. 13-14; Baybars tahta geçtiğinde el-Melik'ül Kahir lakabını almışsada vezirinin bu ismin uğurlu olmadığına dair telkini ile vazgeçerek Melik ez-Zâhir lakkabını kullandı. Bkz. İbni Tagrıberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire (Parlayan Yıldızlar)*, s. 44.

¹⁶² Balaban (1266-86) olarak bu ismi zikreden Kafesoğlu, onun genç yaşta Hint bölgesine gelen bir Kıpçak Türkü olup Delhi Türk Sultanı olduğunu belirtir. Bkz. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 194; Sultan Balban hakkında Roux ise el-Tutmuş'in eski esiri olup Mengü Han'ın ölümünden faydalanarak Lahor ve Multan'ı ele geçirdiği bilgisini verir. Bkz. Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 359.

¹⁶³ Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 359.

neticesinde büyük zayıflık veren Şiramun'un yenilgisi ile sonuçlandı. Ancak 1262'de Derbend'in her iki tarafında cereyan eden büyük savaşta Berke'nin ordusu yenildi.

Geri çekilmeye başlayan Berke'yi takibe koyulan İlhanlı komutanları Terek Suyu civarında tekrar bir savaşa tutuştular. Bunun neticesinde de İlhanlılar geri çekilmek zorunda kaldılar. Çarpışma sırasında orada bulunan Hülâgû'nün oğlu Abaka sağ olarak kurtulmayı başararak Şaberan'a geldi. Bozulan İlhanlı ordusunu takibe koyulan Berke Derbend'i geçmesine rağmen ileri takibe cesaret edemeyerek geri döndü.¹⁶⁴

Bu şekilde İlhanlı ve Altın-Orda Devletleri arasında yapılan savaşlar yıllarca devam etti. Öyle ki Hülâgû'de, Berke'de bu mücadelelerin sonunu göremeden ölmüşlerdir.¹⁶⁵

1.6. Hülâgû'nün Ölümü

Moğol geleneğinde adet olduğu üzere Hülâgû da hükmü altında olan toprakların idaresini paylaştırdı ve başlarına idareciler atadı. Hülâgû, Irak, Horasan, Mazenderan bölgelerinin idaresini oğlu Abaka'ya, Arran ve Azerbaycan'ı diğer oğlu Yomşut'a bırakırken, Diyar-ı Rebia (Mardin, Nusaybin, Tigris bölgeleri ile Habur ve Zap ırmaklarını içine alan Musul merkezli bölge) 'dan Fırat'a kadar olan yerlerin idaresini ise Emir Tudavun'a bıraktı. Anadolu'ya vali olarak Muineddin Pervane'yi, Tebriz'e Melik Sadreddin'i atayan Hülâgû, Kirman'ı Terken Hatun'a ve Fars diyarını Emir Unkiyanu'ya verdi.¹⁶⁶

Bu şekilde ülke işlerini yoluna koymaya çalışan Hülâgû 1264'ün Aralık ayında bir süre av ile ilgilendi. Bir süre sonra rahatsızlanan Hülâgû gittikçe şiddetlenen hastalığı nedeni ile 8 Şubat 1265'te (H. 19 Rebiülahir 663) Pazar gecesi 48 yaşında vefat etmiştir.¹⁶⁷ Bu konuda geniş bilgi veren Reşîdüddin Fazlullah, Hülâgû'nün mezarının

¹⁶⁴ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 69; 1263 Mayıs ayında Berke'den Baybars'a gönderilen bir mektupta Cuci ailesinin önemli bir kısmının Müslüman olduğu ve Terek Suyu'nda kazanılan başarı anlatılıyordu. Bkz. Kafalı, *Altın Orda Hanlığı*, s. 57; Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi*, s.100.

¹⁶⁵ Spuler, *İran Moğolları*, s. 73.

¹⁶⁶ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 71.

¹⁶⁷ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 73; Hülâgû'nün sara hastası olduğu belirtilir. Bkz. Spuler, *İran Moğolları*, s. 77; Ancak ölüm nedeni olarak tabiplerin kendisine müsil içirtmeleri de gösterilir. Bkz. Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 73; Müverrih Vardan ise Hülâgû ve eşi Dokuz hatunun, ki Hülâgû den üç ay sonra öldüğünü belirtir, zehirlenmiş olabilecekleri ihtimali üzerinde durur. Bkz. Oktay, *Türkler ve Moğollar*, s.144.

Dehhargan yakınlarındaki Şah Dağı'nda olduğunu belirtmiştir.¹⁶⁸ Atalarının adeti olduğu üzere Hülâgû giydirilip süslenmiş birkaç hizmetçi ile birlikte gömülmüştür. Aile efradı Moğol geleneği gereğince üç hafta yas tutmuştur.¹⁶⁹

İKİNCİ BÖLÜM

1. İLHANLILARIN ÇAĞATAY HANLIĞI İLE İLİŞKİLERİ VE HORASAN MESELESİ

1.1. Çağatay Hanlığı (1227-1335)

Cengiz Han'ın ilk hanımı Börte'den (Yesuncin Beki/ güzel kadın) olan ikinci oğlu Çağatay'dır. En itibarlı hanımı Kongiratlardan Yesülün Hatun olup, onun arkasından Yesülün'ün kardeşi olan Türkan Hatun gelmektedir. Bu hanımlar aynı zamanda Çağatay'ın annesinin yeğenleridir.¹⁷⁰ Çağatay Han sert bir mizaca sahip olup, yasayı en iyi bilen ve tavizsiz uygulayan olduğundan Cengiz Han'ın sağlığında iken adli işlerden sorumlu tutulmuştu.¹⁷¹ Cengiz Han ölmeden önce dört oğlu arasında ülkeyi paylaşmıştır.¹⁷² Yapılan paylaşımda Çağatay Han'a Türkistan bölgesi verilmiştir. Cengiz Han daha önce buraya genel vali olarak Mahmut Yalvaç'ı atamıştı. Bu alanın hudutları doğuda Beşbalık'dan başlayıp, batıda Ceyhun Irmağına, kuzeyde ise İli Havzası dolaylarına kadar uzanmaktadır.¹⁷³ Çağatay Han yaylak olarak İli ırmağı boylarını kullanırken, kışlak olarak ta Yedisu Havzasında bulunan Kayalık Şehri civarını tercih etmiştir.¹⁷⁴

¹⁶⁸ Başka bir ihtimale göre ise Han'ın mezarı Urmiye Gölü'ndeki bir adada bulunmaktadır. Bkz. Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 361; Bu görüşü destekler mahiyette Hülâgû'nün mezarının Urmiye Gölü'ndeki Dağlık Tela adasına gömüldüğü bilgisi verilir. Bkz. Akkuş, *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, s. 56; Ancak burada Moğollarda hükümdarları dağlara gömmeye adeti olduğunu da unutmamak gerekir.

¹⁶⁹ Akkuş, *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, s. 55.

¹⁷⁰ Alan- Kemaloğlu, *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*, s. 74.

¹⁷¹ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 94.

¹⁷² Zeki Velidî Togan, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, c. 1, Erdem Yayınları, İstanbul 1981, s. 114.

¹⁷³ Bu bölge Isık Göl, Balkaş Gölü'nün güneydoğusundaki İli Irmağı Havzası ile Çu ve Talas bozkırlarını kapsar. Bkz. Zühal Ölmez, *"Çağatay Edebiyatı"*, s. 173; Doğuda Beşbalık'tan başlayıp, batıda Ceyhun Irmağı'na, kuzeyde İli Irmağı ve Yedisu bölgesine kadar uzanan sınırlar Çağatay'a tahsis edilmiştir. Bkz. Alan- Kemaloğlu, *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*, s. 69.

¹⁷⁴ Mustafa Kafalı, *Çağatay Hanlığı (1227-1345)*, Berikan Yayınevi, Ankara 2005, s. 34; Çağatay Ulusu'nun sınırları doğuda Kazakistan'daki İli ırmağından Doğu Türkistan'ın Kaşar Bölgesi'ne ve buradan da Ceyhun Nehrine kadar olan Maverainnehir bölgesini ihtiva eder. Bugünkü Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan ve Kazakistan'ın bir bölümü Çağatay sınırları içinde kalmaktadır. Bkz. Nadir Devlet, *Liderliğin Efendisi Cengiz Han*, Güzeldünya Yayınları, İstanbul 2007, s. 167.

Çağatay Han'a kalan bölgeler genellikle Türk nüfusa sahip bölgeler olup Selçuklulardan önce dahi bu bölgede kurulan devletler ya Türk olmakta veya Türk kültürü etkisinde bulunmaktadır.¹⁷⁵ Bu sınırlar göz önüne alındığında Buhara, Semerkant gibi şehirler Çağatay Ulusu içinde yer alırken, daha batıda olan Horasan bölgesinin büyük bölümü dışarıda kalmaktadır. Ceyhun bölgesinde bulunan bazı bölgeler (Bedehşan, Belh, Gazne) sonradan Çağatay Hanlığı içine dahil edilmiştir. Kuzeyde bulunan Harizm bölgesinde hanlığın sınırları sona ermektedir çünkü Harizm ilk paylaşımında Cuci ulusuna verilmiştir.¹⁷⁶ Harizm bölgesinin etrafı çöllüktür. Güneyden Horasan bölgesi ile sınır olan Harizm'in doğusunda Maverâünnehir bulunur. Harizm'in batısına doğru uzanan topraklarda Türkler yaşar.¹⁷⁷

İlhanlı-Çağataylı meselelerinin çok önemli bir kısmını Horasan teşkil eder. Horasan, doğuda Sicistan ve Hindistan, Batıda Oğuz Çölü olarak adlandırılan bölge ile Cürcan, Kuzeyde Maverâünnehir güneyde ise Fars Çölü, Taberistan ve Rey bölgeleri ile çevrili geniş bölgenin adıdır.¹⁷⁸

Buna mukabil hem Harizm hem de Horasan'ın sınırları Altın-Orda, İlhanlı ve Çağatay Hanlıkları tarafından net olarak çizilmemiş ve bölge bu üç ulus arasında sık sık anlaşmazlık konusu olmuştur. Hem İlhanlılar hem de Çağatay Ulusu Horasan üzerinde hak iddia etmiştir. İlhanlılar Hülâgû döneminde hem halife ve İsmaililerle mücadele etmeleri, hem de Memlûkler ve Altın-Orda Hanlığı ile yaptıkları savaşlar nedenleri ile Horasan'a yeterince ağırlık verememişlerdir.¹⁷⁹

2. ABAKA'NIN TAHTA ÇIKMASI VE İLK FAALİYETLERİ (1265-1282)

Hülâgû 8 Şubat 1265'te Meraga yakınlarında öldü.¹⁸⁰ Moğol beyleri Hülâgû'nün o sıralarda Horasan'da bulunan büyük oğlu ve aynı zamanda veliahtı olan Abaka'ya haber gönderdiler.¹⁸¹

¹⁷⁵ Kafesoğlu, *Selçuklular Tarihi*, s. 155; Maverâünnehir'e ait olan Tirmiz şehri Horasan'a en yakın bölgedir. Bkz. Ali Gufranî, "Maverâünnehir'de Şiiliğin Tarihi," s. 227.

¹⁷⁶ Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, s.34.

¹⁷⁷ *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvimü'l-Büldan)*, s. 367-368.

¹⁷⁸ Bu sınırları veren İbn Havkal Harizm'i Maverâünnehirden sayarak vermiştir. Bkz. İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014, s. 325.

¹⁷⁹ Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 359.

¹⁸⁰ Bu tarih hicrî olarak 19 Rebiü'l-ahir 663'e tekabül eder. Bkz. *İran Moğolları ve Altın Paraları*, Numismatik Yayınları, İstanbul 1973, s. 8.

¹⁸¹ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 406.

Abaka bu sıralarda Horasan'ın Mazenderan Bölgesi'nde bulunuyordu. Hülâgû'nün diğer oğlu Yomşut ise Derbent¹⁸² bölgesinde bulunuyordu. Haber kendisine ulaşır ulaşmaz Derbent'ten hareket eden Yomşut sekiz gün içinde merkeze ulaştı.¹⁸³ Abaka'dan önce merkeze ulaşan Yomşut'un veliaht olarak Abaka'nın görülmesine rağmen, bu fırsatı tahta geçebilmek için kullanmayı amaçlamış olması muhtemeldir. Ne var ki devlet ileri gelenlerinin ve Moğol beylerinin ağabeyi Abaka'dan yana olduklarını açık bir şekilde gören ve emellerini gerçekleştirmek için uygun ortamı bulamayan Yomşut beklemenin faydasızlığını görerek iki gün sonra bölgeden ayrılmıştır.¹⁸⁴

Abaka 9 Mart 1265 (H. 19 Cemaziyelevvel 663) tarihinde Cığatu'da otağa ulaştı. Yas töreninin ardından Moğol adetince kurultay toplandı. Tüm İlhanlı beylerinin ve aile fertlerinin de katılımı ile toplanan kurultayda Abaka babasının yerine han ilan edildi (19 Haziran 1265). Tören Perahan mevkiindeki Çağannavur (şimdiki Tuvale Gölü) bölgesinde yapıldı.¹⁸⁵ Bununla birlikte Büyük Han Kubilay'ın onayını alarak bağlılığını da bildirmiş oldu. Tebriz'i merkez yapan Abaka yaylak olarak Aladağ ve Siyahkuh (Karadağ)¹⁸⁶ mevkiini, kışlak olarak da Arran ve Bağdat'ı seçti.¹⁸⁷

Abaka, tahta çıktığı dönemde devam etmekte olan İlhanlılarla Altın-Orda Hanlığı'nın mücadelesi ile ilgilenerek Berke Han'ın Memlûk Devletine yakınlaşması üzerine bu güçlü ittifaka karşı müttefik bulmayı amaçlamış ve kayınpederi olan Doğu Roma İmparatoru VIII Michael ile bir antlaşma imzalamıştır.¹⁸⁸ O dönemde Bizans'ın içinde bulunduğu durumlar değerlendirilirse antlaşmanın beklenen amaca hizmet etmediği anlaşılır. Abaka bir taraftan Altın-Orda ve Memlûk ittifakı ile uğraşırken bir

¹⁸² Hazar Denizi yakınında İran hükümdarı Anuşirvan tarafından kurulmuş bir şehir olup Anuşirvan tarafından Hazar ile şehir arasına bir sur inşa edilmiştir. Sur üzerine her üç milde bir demir kapılar konulmuştur. Surun amacı şehri ve bölgeyi saldırılardan korumaktır. Bkz. Mesudî, *Murûc ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2014, s. 132. Bu şehir dışında da Derbent olarak isimlendirilen yerler vardır.

¹⁸³ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 77.

¹⁸⁴ Spuler, *İran Moğolları*, s. 79; Ebü'l Ferec'de Moğol ileri gelenlerinin Abaka'yı desteklediğini yazar. Bkz. Ebü'l-Ferec, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s. 47.

¹⁸⁵ Bu tarihi Kiragos Ermeni takvimine göre 714 olarak verir. Bu tarih 1265'e tekabül eder. Bkz. Kiragos, *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*, s. 87.

¹⁸⁶ Siyahkuh, Hazar'ın kuzeyinde bulunur, verimlidir. Doğusunda Aral'a doğru Türk yerleşmeleri bulunur. Bkz. *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası*, s. 193.

¹⁸⁷ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 79; Abaka Han'ın seçtiği bu yaylak ve kışlaklar Argun , Geyhatu ve Gâzân dönemlerinde de kullanılmıştır. Ancak Abaka döneminden itibaren devletin resmî başkenti olarak uzun süre Tebriz kullanılmıştır. Bkz. Köse, "Moğol İstilasının Güney Kafkasya Şehirleri üzerinde İdari ve İktisadi Etkileri", s. 493-494.

¹⁸⁸ Hülâgû Han'a gelin gelen Bizans Prensesi Maria onun ölümü üzerine Abaka Han ile evlenmiştir. Bkz. Spuler, *İran Moğolları*, s. 78; Kiragos, Abaka'nın Rumen kralının kızı Despina Hatun ile evlendiğini ifade eder. Bkz. Kiragos, *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*, s. 87.

tarafından da bu durumu fırsat bilerek değerlendirmeye kararlı olan Çağatay Hanlığı'nın Horasan'a yayılma faaliyetleri ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Buna mukabil Abaka Avrupa ile ilişkilerini iyi tutmuştur.

Bu dönemde Türkiye Selçuklu Veziri Muineddin Pervane'nin daveti ile ordusunu toplayıp Anadolu'ya gelen Memlûk Sultanı Baybars,¹⁸⁹ Elbistan Ovası'nda karşılaştığı Toku ve Tudavun Noyan komutasındaki Moğol ordusunu ağır bir yenilgiye uğratmıştır.¹⁹⁰ Bu mesele ile acilen ilgilenmek zorunda kalan Abaka kardeşi Mengi Timur komutasında bir orduyu Anadolu'ya gönderdi. Bir ay sonra kendisi de bunlara katıldı.¹⁹¹ Baybars'ın geri dönmüş olması üzerine Anadolu'da katliamlar yapan Abaka, Selçuklu Veziri Pervane'yi de öldürtmeyi ihmal etmedi.¹⁹² Böylece Türkiye Selçuklu Devleti bir daha toparlanamayacak şekilde Moğol idaresine girmiş oluyordu.

Altın-Orda Hanı Berke'nin Derbent civarına yaklaşmakta olduğu haberi üzerine derhal Anadolu'dan ayrılan Abaka öncü birlik olarak Şehzade Yomşut'u gönderip kendisi de hazırlıklara başladı. Berke'nin komutanı Nokay, 19 Temmuz 1265'te yapılan savaşta Yomşut'a yenildi. Arkasından gelen Berke Kür Nehrinin köprülerinin Abaka Han tarafından yıktırıldığını gördü. 14 Gün boyunca karşı tarafa geçemeyen Berke Han geçit bulmak amacı ile Tiflis tarafına hareket etti ancak yolda hastalanıp ölünce ordusu dağıldı.¹⁹³

2.1. Abaka Döneminde İlhanlı-Çağataylı İlişkileri

Horasan'a (İran'ın doğusunda bulunan bölgedir)¹⁹⁴ Cengiz Han tarafından genel vali olarak atanan Mahmut Yalvaç buranın kalkınmasına çalışmıştı. Türkistan bölgesine varis olan Çağatay Han'ın daha önce belirtildiği gibi Kuyas (Isıkgöl yakınlarında bulunur) yakınlarında yaylağı ve Yedisu Havzasında da kışlağı bulunmakta ve bu suretle kendi bölgesindeki ulusu idare etmektedir.

¹⁸⁹ Asıl ismi Zahir Rükneddin Baybars Punduktar (1260-77)'dir. Bkz. Oktay, *Türkler ve Moğollar*, s. 222.

¹⁹⁰ Abaka Han, Toku Noyan'ı Anadolu'ya göndermiş ve Selçuklu yönetiminin kendisine bağlı hareket etmesini istemiştir. Bkz. Abdullah Kaya, "İlhanlıların Anadolu Türkmen Beylerine Karşı Politikası" *EÜSBED*, (Haziran 2013), s. 308.

¹⁹¹ Oktay, *Türkler ve Moğollar*, s. 222.

¹⁹² Ebü'l-Ferec, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s. 51.

¹⁹³ Reîdüddin Fazlullâh, *Câmiu't-Tevârih*, s. 80.

¹⁹⁴ Moğollar tarafından Horasan'ın işgali önce Belh şehrinde başlayıp, Tâlakân, Merv, Nişapur, Tûs ve Herat şehirleri alınmak sureti ile devam etmiştir. Arkasından tüm İran ve Irak topraklarına doğru yayılma devam etmiştir. Bkz. İbnü'l- Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. 12, (Çev. Heyet), Bahar Yayınları, s. 345-349.

Çağatay Han kendi bölgesini idare ettiği müddet içinde kardeşleri erken öldüğü için sülalenin en büyüğü olma sıfatına haiz idi. Kendisine ailenin diğer fertleri tarafından gereken itibar gösterilirdi. Ancak Çağatay Han Hocent Şehri'nde oturmakta olan genel vali Mahmut Yalvaç'ın idaresi altındaki Türkistan bölgelerinde tam anlamı ile otoritesini kuramadığını düşünmekteydi. Mahmut Yalvaç, Çağatay Han'a fazla danışma gereği hissetmeden bölgenin idaresi ile direkt meşgul olurdu. Nitekim 1238-39 yıllarında ortaya çıkan Tarabî İsyanı'nı da Mahmut Yalvaç bastırmıştır.¹⁹⁵ Görülüyor ki sert mizacına rağmen Çağatay, babası tarafından atanan Mahmut Yalvaç'ın otoritesini kıramamıştır. Bölgede tam hakimiyetin Mahmut Yalvaç'ı uzaklaştırmakla kurulacağını gören Çağatay, çıkan Tarabî İsyanı'nın akabinde fırsatı değerlendirmiş ve isyandan sorumlu tuttuğu Mahmut Yalvaç'ı azletmiştir. Ögeday Han'ın duruma müdahale etmesi ile Mahmut Yalvaç'ın masumiyeti ortaya çıkmış fakat Çağatay'ı küstürmek istemeyen Ögeday Mahmut Yalvaç'ı tekrar Türkistan'a göndermeyip yerine umumi vali olarak onun oğlu Mesut Yalvaç'ı atamıştır.¹⁹⁶

Çağatay Han'ın 1242'de ölmesi üzerine¹⁹⁷ hanlığın başına vasiyei üzerine torunu Kara Hülâgû geçti ancak Güyük Han'ın, oğul dururken torunun geçemeyeceği yönündeki görüşü nedeni ile tahttan indirilerek yerine Çağatay Han'ın beşinci oğlu Yisun Müngge tahta çıkarıldı. 1251'de Mengü'nün büyük han seçilmesinden sonra muhaliflerin tertip ettiği düşünülen suikast girişimi neticesinde Ögeday ve Çağatay ailesinden bir çok kişi katledilmiş, çocuk yaşta olan hanedan üyeleri de merkezde toplanmıştır. Çağatay tahtında bulunan Yisun Müngge'de sorumlu tutularak yakalanmış fakat Mengü Kağan onu kendisi cezalandırmayıp desteği sayesinde büyük kağan olmayı başardığı Batu Han'a göndermiştir. Yisun Müngge Batu Han tarafından idam edilmiştir (1241).¹⁹⁸

Çağatay tahtına tekrar Kara Hülâgû tayin edildi ancak daha merkeze varmadan yolda ölünce yerine karısı Organa Hatun (aynı zamanda Cengiz Han'ın kızı Çiçakin Hatun'un kızıdır) henüz küçük olan oğlu Mübarek Şah adına vekaleten ülkeyi

¹⁹⁵ Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, s. 84.

¹⁹⁶ Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, s. 85.

¹⁹⁷ Çağatay'ın Ögeday Han'dan iki ay sonra öldüğü belirtilir. Bkz. Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, s. 93.

¹⁹⁸ Mustafa Alican, *Tarihin Kara Yazısı Moğollar*, Timaş Yayınları, İstanbul 2016, s. 165.

yönetmeye başlamıştır.¹⁹⁹ Bu dirayerli hanım 1251-1261 arasında on yıl boyunca Çağatay Ulusu'nun başında kaldı.²⁰⁰

Hülâgû daha önce genişçe bahsettiğimiz şekilde İsmaililer ve Halife ile meşgul olmuş, ardından Anadolu, Suriye ve Irak topraklarında genişlemeye çalışmış ve aynı zamanda Altın-Orda ve Memlûk Sultanlığı ile mücadelelerini devam ettirmiştir.

Hülâgû her ne kadar çabaladı ise de 1260'ta Mısırlılar yeniden muzaffer konuma gelmişlerdir. Buna bir de Mengü Han'ın ölümü ve merkezdeki çatışmalar ve Çağatay hanlarının Horasan'ı tamamen ele geçirme yönündeki faaliyetleri eklenince İlhanlıların batı ile ilgilenmeleri zorlaşmış ve önceliği doğu siyasetine vermek zorunda kalmışlardır.²⁰¹ Nitekim Hülâgû'nün de bundan sonra fazla yaşamayıp tahtın Abaka'ya intikal etmesi üzerine İlhanlılar doğu siyaseti ile ilgili yeni politikalar geliştirmek zorunda kalmışlardır.

Çağatay Hanlığı'nda ise bu dönemde yönetimdeki istikrarsızlık devam etmekteydi. Organa Hatun on yıl boyunca ülkeyi sukunetle yönetmeye çalıştı ise de Mengü Han'ın ölümünü müteakip büyük kağan olma yarışına giren Kubilay ve kardeşi Arık-Böge güçlü bir lideri bulunmayan Çağatay Hanlığı üzerinde de otoritelerini kurma amacı güttüler. Arık-Böge Çağatay tahtına Algu'yu atadı. Arık-Böge için Çağatay Ulusu'nu kendine bağlamanın otoritesini tanıtmak dışında bir önemi de Kubilay Han'ın Çin'den gelen erzakı kesmesi üzerine bozkırın karasal ikliminde konar-göçer yaşam tarzını sürdüren Arık-Böge'nin ihtiyaç duyduğu erzak ve silahı Türkistan ve Maverâünnehir bölgesinden sağlamak istemesiydi. Ancak durum Arık-Böge'nin istediği gibi gitmedi. Çünkü Çağatay ulusunu bağımsız yapmak isteyen Algu merkezdeki taht kavgasından istifade ederek bunu başarabileceğini düşünüyordu. Kendisini Hanlığın başına geçiren Arık-Böge'ye bağlı olmaya niyeti yoktu.²⁰² Dolayısı ile Arık-Böge'nin ihtiyaç duyduğu erzak ve silahları göndermedi. Hanlığı kesin olarak kendi tabiiyetine almak isteyen Arık-Böge İli Havzası'nı işgal etti ve bir yıl kadar burada kaldı.

Kubilay'ın ordusunu toplayıp kendi üzerine gelmekte olduğunu öğrenince derhal bölgeyi terk eden Arık-Böge, Algu'ya Organa Hatun ve Mesut Yalvaç'ı gönderip

¹⁹⁹ 1255'te Hülâgû İran'a giderken Hülâgû'yü Almalık yakınlarında ağırlayan Organa Hatundur. Bkz. Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, s. 96; Kara Hülâgû'nün ölümü üzerine Organa Hatun adamları sayesinde Yisun Mönge'yi ve eşi Tayşi Hatun'u ortadan kaldırıp yönetimi elime aldı. Bkz. Alan- Kemaloğlu, *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*, s. 75.

²⁰⁰ Alan- Kemaloğlu, *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*, s. 75.

²⁰¹ Spuler, *İran Moğolları*, s. 72.

²⁰² Alan- Kemaloğlu, *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*, s. 76.

anlaşmak istediğini bildirdi. Algu buna iltifat etmeyip akıllı bir siyaset ile Mesut Yalvaç'ı Maverâünnehir'e şehirlerin vergisini toplayıp merkeze göndermesi için tayin etti ancak burada Mesut Yalvaç Algu'unun bir memuru konumunda hareket edecekti. Yanı sıra tahtını güçlendirmek isteyen Algu, Organa Hatun'un nüfuzundan yararlanmak için onunla evlendi. Böylece Algu Çağatay Hanlığı'nın, tam olarak olmasa da en azından fiziki olarak asıl kağanlıktan ayrıldığını ve bağımsız olduğunu ortaya koymuş oldu.²⁰³ Başkentteki taht mücadelesinde Hülâgû, Kubilay'ı desteklerken Altın-orada hükümdarı Berke ise Arık-Böge'yi destekliyordu. Berke dönem içinde Çağatay Hanlığı'nın kuzey bölgelerini, Harezm ve Otrar civarını ele geçirmişti.²⁰⁴ Algu buraları da tekrar geri aldı. Nitekim denebilir ki Algu; Kubilay, Arık-Böge çatışmasından istifade ederek Çağatay Ulusu'nu hanlık haline getiren gerçek kurucudur.

Algu'nun ölümü (1266) ile yerine Mübarekşah geçti. Mübarekşah tahta çıktığında annesi Organa Hatun ölmüş olmalıdır. Ancak Mübarekşah mücadeleyi kazanarak kardeşi Arık-Böge'yi ortadan kaldıran²⁰⁵ ve kendisini büyük Han olarak ilan eden Kubilay'ın onayı olmadan tahta çıktığı için mi, yoksa başka bir nedenden mi olduğu tam olarak belli olmayan bir karar ile Kubilay Han tarafından azledildi. Mübarekşah'ın Müslüman olmasının da bu durumu etkilediği düşünülebilir. Kubilay Han, onun yerine yanında bulunan Çağatay Han'ın ahfadından Barak'ı Çağatay hanı olarak atadı.²⁰⁶ Kubilay'dan aldığı yarlık ile yola çıkan Barak, Mübarekşah'ı tahttan indirip yerine han oldu ancak Mübarekşah'a iyi muamele eden Barak ona barsçılık görevini tevcih ederek av işlerinden sorumlu kıldı (bu görev Moğollarda önemli olup Cengiz Han'da büyük oğlu Cuci'yi av işlerinden sorumlu kılmıştı).²⁰⁷

2.1.1. Barak Han'ın Faaliyetleri (1266-1271)

Barak 1266-1271 yılları arasında hükümdarlık yapmış ve Mübarekşah gibi o da İslâmiyet'i kabul etmiştir. Bu da gösteriyor ki her ne kadar Çağatay Han İslam'a pek çok

²⁰³ Kafalı, *Çağatay hanlığı*, s.100; Alan- Kemaloğlu, *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*, s. 76.

²⁰⁴ Alican, *Moğollar*, s. 165.

²⁰⁵ 1261 yılında Gobi Çölü yakınlarında Kubilay'a yenilen Arık-Böge ardından saf değiştirerek Kubilay tarafına geçen Çağataylı müttefiki Algu üstüne yürüyerek onu Semerkent'a çekilmeye mecbur etti. Fakat bu sırada merkez Karakurum'u ele geçiren Kubilay Arık-Böge'nin bazı kumandanlarının da kendisine iltica etmesi ile güç kazandı. Gücü iyice azalan Arık-Böge başka seçenek göremeyerek kardeşi Kubilay'a teslim oldu. Arık-Böge 1266'da öldü. Bkz. Abraham Constantin Mouradgœa D'ohsson, *Moğol Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 236.

²⁰⁶ Çağatay Han'ın torunu Yisün-Tuva'nın oğlu olup küçük yaşta iken Karakurum'a götürülmüştür. Bkz. Mustafa Kafalı, "Barak Han", *DİA*, c. 5, s. 64.

²⁰⁷ Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, s. 103.

konuda uygun düşmeyen Cengiz Yasaları'nın koruyucusu ve uygulayıcısı olsa da Müslüman çoğunluğa sahip bir coğrafyada Moğolların da İslâm'dan etkilenmemeleri olanaksızdır. Çağatay Hanlığı da tıpkı Altın-Orda gibi hızla Türkleşmekte ve İslamlaşmaktadır.²⁰⁸

Barak'ın babası Çağatay'ın oğullarından Mu-Tekin'in oğlu Yisun-Tuva olup 1251'de Mengü Kağan'a yapılan suikast girişimi sonucu öldürülen şehzadelerden biridir. Barak ve kardeşleri, babalarının idam edilmesinin ardından merkez Karakurum'a götürülüp burada tutulmuşlardır. Kubilay kardeşi Arık-Böge'yi bertaraf edince Çağatay Hanlığı içindeki hakimiyetini güçlendirmek için Barak'ı han ilan edip Çağatay Hanlığı üzerinde otoritesini tesise çalıştı. Bu atama ile Kubilay'ın bir amacı da Arık-Böge'yi destekleyen ancak onun ortadan kalkması ile Kubilay'a karşı faaliyetlere başlayan Ögeday Uлуу'ndan Kaydu'yu²⁰⁹ Barak gibi mücadeleci bir şahsiyet ile etkisiz bırakmak ve Çağatay Uлуу'nu tamamen kendisine bağlamaktı.²¹⁰

Kaydu Ögeday'ın ailesinden olup Güyük Han'ın küçük oğlu Kaşın'ın oğludur. Hanlığın Ögeday ailesinden haksızlık ile alındığını düşünerek Kubilay'a karşı Altın-Orda Hanı Mengü Timur ile anlaşma sağladı. Altın-Orda desteğini arkasına alan Kaydu bu sefer Çağatay Hanlığı üzerine harekete geçti. Amacı verimli topraklara ve gürlü otlaklara sahip Maveraünnehir bölgesine sahip Çağatay Hanlığı'nı kendi kontrolüne almaktı, ancak bu şekilde Kubilay'a karşı üstünlük kurabilirdi. Ne var ki Barak'ın amacı Çağatay Hanlığı'nı diğerleri gibi bağımsız bir hanlık haline getirmek ve özellikle Horasan'a doğru genişlemektir. Barak Kaydu'ya bağlanmayı reddedince Altın-Orda'nın

²⁰⁸ Bu İslâmlaşma süreci Çağatay Han'ın sağlığında fazla hissedilmemiştir. Çağatay yasaya uymuyorsa dini ibadetlerin dahi yerine getirilmesini şiddetle yasaklamıştır. Müslüman halk Çağatay'ın sağlığında kurban abdest gibi faaliyetlerini gizlice yapmaya çalışmışlardır. Çağatay Han 1242'de ölünce şair edid A'ver şu beyti söylemiştir: "*Saldığında korkudan kimsenin suya giremediği adam, şimdi kendisi ölümün engin ummanında boğulmuş bulunuyor*". Bkz. Aka, *Timur ve Devleti*, TTK, Ankara 2014, s. 4; Cengiz yasasına göre adam öldürme, kendisine ait olmayan bir kadına yaklaşmagibi suçlar idamla cezalandırılır. Bkz. Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, s. 106.

²⁰⁹ Kaydu, Ögeday'ın torunlarından olup İmil Bölgesi'nde hakim bulunuyordu. Berke ile birlikte Arık-Böge'yi desteklemiş, onun yenilmesi ile de Kubilay Han'a bağlılık bildirmemiş ve kurultaya da iştirak etmemişti. Kubilay'ın Çin tarafında fetihler yapmasından istifade ederek Batı Moğolistan taraflarında asker toplayıp gücünü artırdı. Kaydu Kubilay'a karşı Ögeday ailesinin hakkı olduğunu düşündüğü hanlığı elde etmek için yıllarca mücadele vermiştir. Bkz. Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 68. Bkz. D'ohsson, *Moğol Tarihi*, s. 237.

²¹⁰ Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, s. 105-106.

da desteği ile Çağatay topraklarına saldıran Kaydu, Barak'ı yenerek Semerkant yakınlarına çekilmeye mecbur etti (1267-1268).²¹¹

Barak bir taraftan Kaydu ile mücadele ederken bir taraftan da doğuda İlhanlıların kullanımındaki Horasan bölgesinin kendi ulusuna aidiyetini iddia ederek bölgede genişlemeye başlamıştı. İlhanlılar ilk etapta Altın-Orda ve Memlûk devletleri ile mücadele etmekte olduklarından doğu bölgeleri ile fazla ilgilenememişler zaten Çağatay Hanlığı'nın yaşamakta olduğu iç karışıklıklar da doğu sınırlarında fazla sıkıntı yaşamamalarını sağlamıştı. Ancak Algu ve arkasından Barak'ın faaliyetleri neticesinde İlhanlı hükümdarı Abaka tüm dikkatini doğu bölgelerinde yaşanan gelişmelere vermek zorunda kalmıştı. Barak bu dönemde hamisi olup kendisinin desteği ile hanlığı ele ettiği Kubilay Kağan'ın da desteğini kaybetmiş ve hatta ona karşı da ülkesini korumak zorunda kalmıştır. İsteklerini yerine getirmeyerek kendisine bağlı kalmayacağını belli eden Barak'a karşı Büyük Han Kubilay, Mogultay komutasına 6000 kişilik kuvvet sevk etmişti.

Kaydu karşısında yaşadığı mağlubiyetten sonra Maverâünnehir'e çekilerek ordusunu güçlendirmekle meşgul olan Barak bu sırada Kaydu Han'dan sulh teklifi aldı.²¹² Asıl rakibi olarak Büyük Han Kubilay'ı gören Kaydu onun Çin'de devam eden muharebeleri ve Japonya çıkarması ile uğraşmasından doğan boşlukta otoritesini kurmaya çalışıyordu. Bulunduğu coğrafya itibarı ile her taraftan tehdit alan Barak bu teklifi başka çare olmadığını düşünerek kabul etti.

1269'da Talas ve Keçenek civarında bir araya gelen Ögeday ve Çağatay temsilcileri ve ümerası bu kurultayda barış ilan ettiler.²¹³ Yapılan barışı sağlamlaştırmak için Moğol adetince Kaydu ve Barak her ne kadar aralarında akrabalık bağı bulunsa da yine de birbirlerine andalık (kan kardeşliği) ilan etmişlerdir. Yanı sıra Barak Abaka'ya karşı bir sefer düzenlemek için Kaydu'dan yardım istemiş ve destek sözü almıştır.²¹⁴ Anlaşma iki taraf arasında eşit koşullar sağlıyormuş gibi görülmekte

²¹¹ Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 369; Alan- Kemaloğlu, *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*, s. 77.

²¹² Barak'ı yanına çekmek isteyen Kaydu ,ona destek olarak Ögeday'ın oğlu Kadan-Oğul'un oğlu Kıpçak-Oğul'u gönderdi. Bkz. Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, s. 108.

²¹³ Yapılan anlaşma gereği Maverâünnehir bölgesinin üçte ikisi Barak'a, geri kalanı Ögedaylı Kaydu ve Altın-Orda Hanı Mengü-Timur'a verilecekti. Bkz. Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 85; Alan- Kemaloğlu, *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*, s. 78.

²¹⁴ Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, s.109.

Toplantıya başkanlık eden Kaydu fiiliyatta üstünlüğü elinde tutmakta ve muzaffer taraf olarak Barak'a üstünlük kurmuş bulunmaktadır.

Kaydu'nun faaliyetlerinden haberdar olan Kubilay 1275'te dördüncü oğlu Namo komutasında bir birliği Kaydu üzerine gönderdi. Ancak yapılan muharebede Kaydu'ya esir düşen Namo Altın-Orda hükümdarı Mengü-Timur'un yanına gönderildi. Bir süre sonra Kubilay Han'ın tekrar gücünü hissettirmesi üzerine bu şehzade babasına iade edildi. Hem Altın-Orda desteğini alan hem de Çağatay Ulusu'nu itaat altında tutmaya başlayan Kaydu Han 1277 yılında dedelerinin hüküm sürmüş olduğu eski merkez Karakurum'a girdi. Durumun vehametini gören Kubilay zaman kaybetmeksizin Çin'den Kaydu üzerine ordu gönderdi. Kaydu bu kuvvetlere yenilerek tekrar İrtiş Irmağı'na çekilmek zorunda kaldı. Kazanılan zaferin sonunda Kubilay Han bir müddet daha Kaydu üzerinde üstünlük sağlamış oluyordu.²¹⁵

2.1.2. Horasan'da Abaka-Barak Mücadelesi

Barak'ın Kaydu'nun üstünlüğünü tanımış olması sonucunda Algu'nun Çağatay Ulusu için başlattığı bağımsızlık mücadelesi kesintiye uğramıştır. Ayrıca bu kurultayda Barak'ın Kaydu ile barış yapması çokta zaruri gibi görünmemesine rağmen barış teklifini kabul etmesinin altında farklı sebepler yatmaktadır. Zira Barak'ın hem batıda hem de doğuda ele geçirmeyi planladığı bölgeler bulunmaktadır. Fakat Kaydu Han'a karşı üstünlük kuramadığı için onu yanına çekerek batıya doğru genişleme politikası takip etmeye koyulmuştur. Bu durumda Kaydu ile anlaşıp doğu sorununu şimdilik çözen Barak batıda Horasan bölgesine hakim olan İlhanlılara karşı mücadeleye girişmeyi ve Çağatay Hanlığı'nın hakkı olduğunu düşündüğü Horasan bölgesini ele geçirmeyi planladığı anlaşılıyor.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Horasan bölgesinin sınırları İlhanlılarla Çağatay Hanlığı arasında kesinlik arz etmeyip bu tampon bölgeyi Çağatay ulusunun iç karışıklıkları sebebi ile İlhanlılar kullanmakta ve bölgeyi kendi atadıkları valiler ile yönetmekteydiler. Kuşkusuz bu durumun yaşanmasında İlhanlıların kurucusu Hülâgû'nün Mengü Kağan'ın kardeşi olması da etkili olmuştur. Barak, Kaydu ile yaptığı anlaşmada Abaka İlhan üzerine sefer düzenlemek için Kaydu ve Mönge-Timur'un

²¹⁵ Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 369.

desteğini istemiş ve onların da kendisini desteklemesi üzerine yeni rotası belli olmuştur.²¹⁶

Barak harekete geçmeden önce anlaşmanın diğer şartlarını yerine getirmeyi müttefiklerinin samimiyetini kazanmak açısından uygun görmüş olacak ki Umumi vali Mesud Yalvaç'ı halka iyi muamelede bulunması, yapılan savaşta zarar görmüş arazileri tekrar kullanıma açması, şehirleri tekrar mamur etmesi amacı ile Maverâünnehir'e gönderdi. Yaşanan sulh döneminin etkisi ile Maverâünnehir şehirleri tekrar kalkınmaya başladı.²¹⁷ Burada Barak'ın bir amacı da İlhanlılar üzerine yapmayı planladığı sefer esnasında verimli Maverâünnehir bölgesinden ihtiyaç duyduğu erzak ve vergileri toplayabilmektir. Nitekim bir süre sonra Barak Maverâünnehir bölgesinden topladığı ağır vergiler sayesinde donattığı ordusu ile birlikte savaş hazırlıklarını hızlandırdı.²¹⁸ İlhanlı bölgesinde bulunan ve kendi taraftarı olabilecek kişilere gizlice haber gönderip durumu bildiriyor ve yaşanacak olan mücadelede Abaka'ya karşı kendisini desteklemelerini istiyordu.²¹⁹

Barak tüm önlemleri almak istemekte olup Horasan'a girmeden önce Mesud Yalvaç'ı Abaka'ya elçi olarak gönderdi. Mesud Bey görünürde Kaydu ve Barak tarafından dostluk kurulması namı ile gelmişti. Ancak gerçekte Barak'ın onu gönderme amacı İlhanlıların durumu hakkında detaylı bilgi almaktır. Abaka tarafından iyi karşılanan Mesud Bey burada yaklaşık bir hafta kaldı. Bu sürenin sonunda Mesud Bey yanındakilerle birlikte geriye döndü.

Artık hazırlıklarını tamamladığına inanan Barak harekete geçme zamanının geldiğini düşünerek Abaka'nın görevlisi sıfatı ile Horasan bölgesinde vali olarak bulunan ve Abaka'nın kardeşi olan Topşin Oğul'a elçi gönderip, Badgis'ten Gaznin Kapısı'na ve Sind Nehri kıyısına kadar olan yerlerin Çağatay Ulusu'na ait bölgeler olduğunu ve buraları kendisine bırakması gerektiğini bildirdi. Topşin Oğul cevaben

²¹⁶ Bu anlaşmanın sonucunda Barak Talas ve İli Nehri havzaları ile Doğu Türkistan'ı Kaydu'ya bırakmıştır. Artık doğuda mücadele edecek durumunun kalmadığını anlayan Barak, ülkesini batı yönünde genişletmenin yollarını aramaya başlamıştır. Bkz. Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, s. 110; Roux ise Barak'a bu rotayı aslında hem Barak'ı kendi bölgesinden uzak tutmak, hem Kubilay'ı destekleyen Abaka'yı zayıflatmak ve Altın-Orda Hanlığı'na yardım etmek amaçlarını güden Kaydu'nun çizdiğini ve Barak'ı kasten Horasan'a yönlendirdiğini yazar. Bkz. Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 370; Roux bu çıkarımda bulunurken Reşidüddin Fazlullah Çağatay ulusunu Horasan'da hükmetme emellerinin Barak Han'dan önce de var olduğuna dikkat çeker. Bkz. Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 86.

²¹⁷ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 86.

²¹⁸ Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 370.

²¹⁹ Çağatay Han'ın oğlu Muci-Yıban'ın oğlu olan Nikudar Barak'a olumlu cevap vermiş ve ona yardım etmek üzere anlaşmışlardır. Bkz. Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 87.

Barak'a bu otlakların İlhanlılara ait olduğunu ve Abaka tarafından kendisine bağışlandığını belirterek Barak'a sınır ihlali yapmaması gerektiğini bildirdi.²²⁰ Topşin Oğul durumu derhal Abaka'ya bildirdi. Zaten böyle bir cevabı bekleyen Barak vakit kaybetmeden ordunun başında harekete geçti.

Barak daha önce yapmış oldukları anlaşma gereğince Kaydu'dan seferde kendisine destek olmasını istedi. Kaydu Han Ögeday Han'ın oğlu Kada'nın oğlu Kıpçak Oğul ile Güyük Han'ın oğlu olan Huku'nun oğlu Çabat Oğul'u emirlerindeki birliklerle beraber Barak'a yardıma gönderdi.²²¹ Barak, Kaydu'nun destek kuvvetleri kendisine ulaşınca, içerisinde Çağataylı şehzadeler Nikbay Oğul, Ahmet Börü ve Taligu ile daha önce tahtı kendisinden devralıp av işleri ile görevlendirdiği Mübarekşah'ın da bulunduğu ordusu ile birlikte, ki Mümin ve Yasar adlı iki kardeşi de bu ordu içindeki yerlerini almışlardı, 1270 (H. 668) tarihinde Horasan'a doğru hareket etti.

Orduyu iki kola ayıran Barak ayrıyeten 10.000 kişilik süvari birliğinin başına kendi oğlu Bek-Timur'u geçirip onları Keş ve Nahşeb bölgesinde bırakarak Kendisi başında bulunduğu ana ordu ile Ceyhun Nehri'ne yöneldi. Nehir üzerine köprü kurarak Ceyhun'u geçen Çağatay ordusu Merv ve Mervçuk'a (Mervcik) doğru ilerledi.²²² Ordunun ikinci kolu ise Tirmiz bölgesinden ilerleyerek Bedahşan, Talkan, Şıbırgan üzerinden geçerek Nişabur'a ulaşmadan ana ordu ile birleşti.²²³

Çağatay ordusunun Horasan'a girdiğinden haberdar olan İlhanlı valisi Tobşin Oğul Mazenderan'a intikal ederek durumu Abaka'ya bildirmek üzere elçiler gönderdi. Abaka Han gelen haberler üzerine durumun aciliyeti dolayısıyla batıda Memlûk Devleti ile olan meselelerini dahi askıya alıp, Barak ile yapılması kaçınılmaz olan savaş için hızla hazırlıklara girişti.

Bu sırada Mervçuk'ta bulunan Çağataylı ordusu içinde beklenmedik hadiseler meydana gelmekteydi. Nitekim daha önce belirttiğimiz gibi Kaydu tarafından Barak'a yardım için gönderilen ve ancak savaş başlamadan geri dönmek üzere emir alan Kıpçak Oğul ve Çabat, Kaydu'nun bu emrini yerine getirerek Abaka İlhan ile karşılaşmadan önce Çağatay ordusundan ayrılmak istiyorlardı. Kıpçak Oğul, Çağataylı emir Celayırtay

²²⁰ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 88.

²²¹ Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, s. 110; Ayrıca Reşidüddin Fazlullah, Kaydu'nun bu emirlere Abaka ile savaşa girmeden önce geri dönmeleri için talimat verdiğini kaydeder. Bkz. Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 88.

²²² Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 88.

²²³ Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, s. 110-111; Barak'ın Horasan'a ilerlemesinin ardından Abaka'da iyi donatılmış ordusu ile Horasan'a ilerledi. Bkz. Faruk Sümer, "Abaka", *DİA*, c. 1, 1998, s. 8.

ile aralarında yaşanan bir anlaşmazlığı ve bu sırada Barak'ın kendisini desteklemeyip sessiz kalmasını bahane ederek gece gizlice emrindeki iki bin askerle birlikte ordudan ayrılı geri dönmek üzere yola çıktı.²²⁴ Barak durumu fark edince onu geri getirmesi için arkasından askerler gönderdi. Bu askerlerin arkasından da 3.000 atlı asker ile Celayirtay'ı gönderdi. Kıpçak Oğul'a yetişen askerler geri dönmesi için onu ikna etmeye çalıştılar ancak başaramadılar. Arkadan gelmekte olan Celayirtay'ın yetişmesi için hiç olmazsa onu oyalamak istediler ancak Kıpçak Oğul durumu fark ederek yoluna devamla Ceyhun'u geçip bölgeden uzaklaştı. Celayirtay öncü askerlere yetiştiğinde onun çoktan ceyhun'u geçmiş olduğunu görerek takibi bıraktı.

Kıpçak Oğul Abaka'ya elçi göndererek kendisinin Barak'ın yanından ayrıldığını bildirdi.²²⁵ Bu durumu kullanan Kaydu, Abaka ile dostluk ilişkilerini geliştirmeye başladı. İlhanlılara karşı tek başına mücadele etmek zorunda kalan Barak diğer Ögedaylı şehzade Çabat'ı gözetim altında tutarak onun da ihanetine uğramamak için önlem almaktaydı. Ordu Herat'a doğru ilerlerken Çabat oluşan boşluğu değerlendirip emrindeki askerlerle birlikte Çağatay ordusundan ayrılıp geri döndü. Bu durum karşısında daha düşmanla karşılaşmadan müttefiklerinin ihanetine uğrayan Barak emirleri ile yaptığı görüşmeden sonra Kaydu'ya elçi gönderip yaptıklarından dolayı Kıpçak Oğul ve Çabat'ı cezalandırmasını istemeyi uygun gördü. Ayrıca bu süre zarfında askerlerin moralinin ve gücünün yerine gelmesi için gerekli tedbirler ile uğraşan Barak, Abaka'nın üzerine bir öncü birlik göndermiş olduğunu öğrendi. 27 Nisan 1270'te Nişabur'a varmadan bu kuvvetlerle karşılaşan Barak burada Abaka'nın öncü birliğini dağıtmayı başardı.²²⁶

Nişabur'u ele geçiren Barak buradan Abaka'nın emrinde görev almakta olup aslen Çağataylı bir şehzade olan ve daha önce kendisi ile anlaşmış olduğu Nikudar'a haber göndererek kendisine yardım etmesini istedi. Barak'a katılmak için harekete geçen Nikudar, Abaka'nın üzerine gönderdiği kuvvetlerce yakalanıp Irak'ta hapsedildi.²²⁷

²²⁴ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 89; Kıpçak Oğul'un geri dönme emrini Kaydu'dan aldığı kuvvetle muhtemeldir. Zira Celayirtay'ı cezalandırmadığı için Barak'a küsmüş olması orduyu terk etmek için hafif bir bahanedir. Şayet emri Kaydu vermemiş olsa idi geri döndüğünde Kıpçak Oğul ve Çabat'ı cezalandırması icab ederdi ki Reşidüddin Fazlullah'ın verdiği bilgiye göre Kaydu bunu yapmamıştır.

²²⁵ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 91.

²²⁶ Spuler, *İran Moğolları*, s. 81; Reşidüddin Fazlullah bu tarihi 19 Mayıs 1270 olarak verir. Bkz.: Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 93.

²²⁷ Nikudar Curmagun Noyan'ın oğlu Şiremun tarafından yakalandı. Bkz. Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 230; Çağatay Han'ın oğlu Muci-Yıban'ın oğlu olan Nikudar o dönemde Abaka Han'ın hizmetinde yer alıp kendisine Gürcistan yakınlarına ikamet etme şansı verilmişti. Hatta Abaka Han bazı durumlarda ona

Erken müdahalesi ile bu girişimi önleyen Abaka için bu hamle çetin bir savaşın öncesinde etkili bir başarı olmuştur. Bu arada Barak Badgis otlaklarını ele geçirerek burayı Yisür'e otlak olarak tahsis etti. Öncü birlik olarak Mergavul'u emrindeki birliklerle Nişabur üzerinden Tus'a doğru gönderdi.

Talikan mevkiine gelen Barak Herat Emiri Şemseddin Kert'e Kutluk Timur'u göndererek kendisine tabi olmak sureti ile yanına gelmesini istedi.²²⁸ Harezm bölgesinin istilaya uğramış olup o an için başka bir çıkar yol göremeyen Şemseddin Kert, Kutluk Timur'u son derece saygı ile karşılamış ve derhal Barak'ın huzuruna varmıştır. Şemseddin Kert'in itaatinden memnun olan Barak Horasan bölgesinin idaresini Şemseddin Kert'e verdi.²²⁹ Yanı sıra İlhanlı ordusu ile karşılaşmadan önce ihtiyaç duyduğu erzak ve teçhizatı sağlamak için yanına verdiği askerlerle birlikte Şemseddin Kert'i Heratlı zenginlerden silah ve erzak almak üzere görevlendirdi.

Barak Horasan'ın işgaline devam ederken Abaka'da ordusunun hazırlıklarını tamamlamış olup Horasan bölgesine ilerlemekteydi.²³⁰ Şehzade Tobşin dışında tüm kardeşlerini ve önemli devlet adamlarını da yanına alarak büyük bir ordu ile ilerleyen Abaka, Miyane'ye bağlı Kunand Bel'den (Azerbaycan da bulunan bir yer) hareketle Konkur Öleng adı verilen Şeruyaz'a (Sultaniye Şehri bu civarda kurulacaktır) ulaştı. Burada fazla kalmayı uygun görmeyerek hızlı bir şekilde ilerlemesine devam eden Abaka Han Rey üzerinden Kirman bölgesindeki Kumis'e ulaştı. Burada Şehzade Tobşin ve Abaka'nın huzuruna gelerek durum hakkında bilgilendirdiler. Kirman hakimi olan Sultan Hüccac'da huzura gelerek bağlılığını yineledi. Yanı sıra Abaka'nın oğlu olan Şehzade Argun'da gelerek burada babasına katıldı.²³¹

danıştırdı. Şehzade Nikudar'a haber gönderen Çağatay Han, Abaka'ya karşı onun da desteğini istedi. Abaka'nın kendisine gerekli değeri veriyor olmasına karşın neticede bir Çağatay şehzadesi olan Nikudar, Barak'ın isteğini olumlu karşıladı. Gizlice arada elçiler gidip gelmeye başladı. Barak'ın ordusu ile Horasan'a gelmesinin ardından ona katılmak için gizlice harekete geçen ve Maverâünnehir'e doğru ilerlemeye başlayan Nikudar'ın bu hareketinden erken haberdar olan Abaka, o bölgede bulunan Şiramün Noyan'ı meseleyle ilgilenmek üzere görevlendirdi. Şiramün Noyan öncü birlik olarak İlinak'ı Nikudar üzerine gönderdi. İlinak'a yenilen Nikudar kaçarak ormanlık bir alana sığındı. Gürcü emirlerince yeri tespit edilen Nikudar, arkadan gelen Şiramün Noyan ile karşılaştı. Ordusundan pek çok askeri öldürülen Nikudar kaçamayarak Aralık 1281'de yakalandı. Bu sayede Abaka Barak'la mücadeleye girişirken iki ateş arasında kalmaktan kurtulmuş oldu. Bkz. Sümer, "Abaka", s. 8; Abaka Han Nikudar'ı Kebudan denilen yerde hapsedti. Bkz. Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 87.

²²⁸ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 93; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 370.

²²⁹ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 93; Şemseddin Kert ikili oynamak sureti ile Barak Han'ı zor durumda bırakmıştır. Bkz. Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 230.

²³⁰ Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, s. 111.

²³¹ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 93.

Abaka'ya büyük Han Kubilay tarafından gönderilen elçi Tokaçak Barak tarafından alıkoyulmuştu. Tokaçak gizlice karargahtan kaçarak Abaka'nın huzuruna vardı. Barak'ın ordusu hakkında Abaka'ya bilgiler veren Tokaçak onların içki ve eğlence ile meşgul olduklarını ve atlarının zayıflığını anlattı. Radkan otlaklarına ilerleyerek burada bir süre konaklayan Abaka atlarını güçlendirip askerlerinin de savaş öncesinde moralini yükseltmeye çalıştı. Orduya bahşişler dağıtan Abaka onların savaş için gayretini artırmakla meşgul oldu. Abaka keşif için önce Kabartu Bahadır'ı ve o döndükten sonrada Tubçak Bahadır ile Nikubay Bahadır'ı emrindeki yüz atlı ile gönderdi. Tubçak ile Nikubay keşif sırasında Barak'ın ordusundan bir grup askerle karşılaşmış onların saldırısına uğrasalar da bu saldırıdan kurtulup geri dönmeyi başarmışlardı.²³²

İki tarafta savaş öncesi atlarını güçlendirerek son hazırlıklarını yaparken ortalıkta bir haber yayıldı. Buna göre Altın-Orda Hanlığı, İlhanlıların yaşadığı karışıklıktan istifade ederek tekrar Derbent'e saldırmış ve Abaka da derhal bir grup askerini yanına alarak o bölgeye hareket etmişti.²³³ Ne yazık ki Barak bunun bir hile olduğunu ancak Abaka ile karşılaştığında anlayacaktı.

İlhanlı ordusunda sol cenahta Şehzade Yomşut komutan olarak atanırken, merkez bölüğün başına Abatay Noyan getirildi. Şehzade Tobşin ise Cokcuran Köprüsü mevkiî üzerine gönderildi zira burada Çağatay tarafından Mergavul bulunmakta idi. Tobşin'in saldırısı ile yenilen Mergavul derhal Barak'a ulaşmış saldırının başladığını, İlhanlıların büyük bir ordu ile geldiklerini haber verdi. Ordusunun düzenini sağlayan Barak o sırada kendisine gelen İlhanlı elçisi ile görüştü. Elçi; Gaznin ve Karman-Bünyan'dan²³⁴ Sind Nehri'ne kadar olan yerlerin Çağatay Ulusuna bırakılmasına karşılık Barak'ın ordusunu çekip barış yaparak geri dönmesi teklifini ilettiler. Bu anlaşmaya göre Barak'ın Horasan'dan tamamen çekilmesi gerekiyordu. Teklifi emirleri ile birlikte değerlendiren Barak, Mergavul ve Celayirtay'ın görüşlerini benimseyerek anlaşmayı reddetti.²³⁵ Zaten bunca hazırlıkta anlaşma için değil, savaş için yapılmış olup Barak her ne kadar Kıpçak ve Çabat'ın ihanetine uğramış olsa da yine de ordusunun gücüne

²³² Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 95.

²³³ Bu haberin aslı olmayıp haber Barak'ı şaşırtmak amacıyla Abaka tarafından bilerek yayılmıştır. Bkz. Spuler, *İran Moğolları*, s. 81.

²³⁴ Burada Karman-Bünyan olarak ifade edilen yer, bilinen Kirman bölgesi olmayıp Afganistan'da Gazne ve Sind arasında kalır. Birkaç otlaklık vadiden oluşan bölgede o dönemde şehir bulunmazdı. Bkz. Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 95.

²³⁵ Sümer, "Abaka", s. 8.

güveniyordu. Barak, İlhanlı ordusunun durumunu araştırması ve ayrıca Abaka'nın ordu içinde olup olmadığını öğrenmesi amacı ile casuslar gönderdi. Yakalanan üç casustan ikisi Abaka'nın emri ile idam edildi. Diğeri öbürlerini açık ettiğinden idam edilmedi.²³⁶

Herat'a ilerleyen Abaka, daha önce Barak'a itaatini sunmuş fakat Abaka'nın gelmekte olduğunu haber alınca şehre girip kapıları kapatarak olayların sonucunu beklemeyi ve ona göre hareket etmeyi uygun gören, Şemseddin Kert'in tekrar itaatini sağlayıp Herat'ta İlhanlı egemenliğini tesis etti. Şemseddin Kert'in durumunu ise sonraya bıraktı.²³⁷ Bu sırada Barak Abaka'nın gerçekten Derbend'e doğru ilerlediğini ve ordusunun başında olmadığını düşünerek saldırı için acele davrandı. İlhanlıların Herat'a gelmesinin ardından Herat'a doğru ilerleyen Barak, Mesud Yalvaç'ı öncü birlik olarak gönderdi. Ne var ki Abaka'nın gelişi ile tarafını netleştirmiş olan Herat hakimi Şemseddin Kert, Mesud Bey ve askerlerine kapıyı açmadı.

Abaka bir savaş taktiği uygulayıp askerlerine çadırlarını geride bırakıp çekilmelerini emretti, bu şekilde Barak Abaka'nın Derbend'e gittiğinden emin olacaktı. Herat suyunu geçen Barak İlhanlı karargahının boşaltılmış ve askerlerin çekilmiş olduğunu gördü. Çağatay ordusu çadırların geride bırakıldığını görüp savaşmadan elde ettikleri bu ganimeti sevinçle ele geçirdiler. O geceyi Burada geçiren Barak ertesi gün İleri yürüyüşüne devam etti. Horasan bölgesinin tamamında egemenlik sağlayıp Maverâünnehir'e dönmeyi planlıyordu ki Herat'tan fazla uzaklaşmadan (Herat'a iki fersah uzaklıkta) İlhanlı ordusu ile karşılaştılar. Hileye maruz kaldığını anlayan Barak otağını Herive Nehri kıyısında bulunan Karasu kenarına kurdu.²³⁸

Abaka'da ordusunu savaş düzenine sokup sol cenahı Şehzade Yomşut'a, sağ cenahı ise Şehzade Tobşin-Oğul ve Samagar ile Hindu Noyan'a bıraktı. Merkez bölüğünün başında ise Abatay Noyan bulunmaktaydı. Savaş Barak'ın taarruzu ile başladı. Celayırtay'ın başarılı taarruz girişimi sayesinde İlhanlıların sol cenahı bozuldu. Bu bölümde bulunan, Şiktur Noyan, Yusuf ve Abdullah Noyanlar geri çekilmek

²³⁶ Spuler, *İran Moğolları*, s. 81; Reşidüddin Fazlullah'ın verdiği bilgiye göre bu casus Abaka tarafından Barak'ı aldatmak için serbest bırakılmış olup, Abaka'nın Altın-Orda Hanlığı'nın saldırısına karşı sınırlarını muhafaza etmek amacıyla bir grup askerle geri döndüğü intibamı uyandırmak için Abaka'nın kurduğu bir planı uygulamışlardır. Casusun gidip bunları Barak'a anlatması sağlanmıştır. Bkz. Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 98.

²³⁷ Şemseddin Kert takip ettiği politikada şehrin sağlam surlarına güvenmiş olmalıdır. Bu surlar Sâmânîler zamanında yıkılmış fakat sonra tekrar onarılmıştır. Bkz. İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, s. 331.

²³⁸ Savaş alanına daha önce gelmiş olan Abaka coğrafi şartları değerlendirerek su yollarını tutup, Çağatay ordusunu susuz bıraktı. Bkz. Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 100.

zorunda kaldılar. Sol bölümü dağılan İlhanlılar sağ ve merkez bölümlerin sabit durması sayesinde büyük bir bozgun yemekten kurtuldular. Mücadeleler esnasında Çağatay kumandanlarından Mergavul okla vurularak öldürüldü. Onun ölümü Çağatay ordusunun moralini bozdu. İlhanlı ordusu sol bölüme takviye edilen ekiplerle kısa sürede toparlandı. Celayirtay fazla dayanamayarak geri çekilmeye mecbur oldu. Şiddetli bir hücumla Celayirtay'ı bozguna uğratan İlhanlılar onlara çok zayıf verdirerek hayatta kalanları kaçırmaya mecbur ettiler. 22 Haziran 1270 (H. 1 Zilkade 668)'de²³⁹ yaşanan bu savaşta zafer iki taraf arasında gidip gelmiş, ancak sonuçta kazanan İlhanlılar olmuştur. Büyük bir hezimet yaşayan ve savaş esnasında atından düşen Barak da Kendisini son anda fark eden bir askerinin ona atını vermesi sayesinde savaş alanından kaçmayı başardı.²⁴⁰

Ceyhu'u geçen Barak Buhara'ya geldi. Altın-Orda ve Ögeday Uluslarının desteğini alıp büyük bir ordu Toplayarak Çağatay Ulusu'na hak ettiği yeri vermek amacı ile yola çıkmış olan Barak, gerek müttefiklerinin onu yardımsız bırakması ve gerekse şartların aleyhine dönmesi neticesinde büyük bir yenilgi almış olarak geri dönüyordu. Bu bozgunun ardından kendi adamları ile dahi arası açılmaya başladı. Yaşadığı ağır üzüntünün ardından felç geçiren Barak, ata binemeyecek derecede rahatsızlandı.²⁴¹

Barak'ın bu durumunu gören ve onun, öfkesini emrindekilere yansıtmasından ötürü onunla kalmak istemeyen bazı komutanlar Barak'ın yanından ayrılmaya başladılar. Öyleki daha önce Barak'ın Çağatay tahtından indirip av işlerine (barsçı) tayin ettiği Mübarekşah ve bitikçisi (yazı işleri) olan ve aynı zamanda Çağatay'ın oğlu Böri'nin oğlu olan Şehzade Ahmed dahi artık Barak'ın emirlerine muhalif görünüyordular.²⁴² Ahmed'in gizlice Barak'ın yanından ayrılması üzerine önce Navuldar'ı onu bulması için gönderen Barak ardından felçli olmasına rağmen kendisi de yola koyuldu. Yine bu sıralarda gelen bir haber ile Nigubay'ın da Barak'tan ayrılarak Beşbalık'a doğru yönelmiş olduğunu öğrenen Barak onun arkasından emrindeki askerlerle birlikte Naliku Oğul'u gönderdi.²⁴³ Bu durum gösteriyor ki hezimetin

²³⁹ Bu tarih 22 Temmuz 1270 olarak verilir. Bkz. Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 370; Ancak diğer kaynaklar göz önünde bulundurulduğunda savaşın haziran ayında yapılmış olması gerekmektedir.

²⁴⁰ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 102; Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, s. 111; Spuler, *İran Moğolları*, s. 81.

²⁴¹ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 102; Alan- Kemaloğlu, *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*, s. 79.

²⁴² Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 102; Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, s. 112.

²⁴³ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 104.

ardından Çağatay ailesinden olan şehzadeler dahi Barak'ı terk etmektedirler. Elindeki ordunun büyük bölümünü kaybeden Barak'ın bağımsız ve güçlü bir Çağatay Ulusu ortaya çıkarma girişimi Kaydu Han'ın etkisi ve Abaka'nın zaferi ile baltalanmış olmakla birlikte Çağatay Hanlığı eskisinden daha fazla Ögeday ulusuna bağlı hale gelmiştir.

Barak kardeşlerinden Yasar'ı (Basar) Kaydu'ya elçi olarak gönderip başına gelenleri bildirdi. Savaşa iştirak etmeden geri dönüp kendisine yardım etmeyen Kıpçak ve Çabat'ı cezalandırmasını istedi.²⁴⁴ Burada Barak'ın, Kaydu'nun asıl amacının Çağatay Ulusu'nu zayıf düşürerek tamamen hükmü altına almak olduğunu Kıpçak ile Çabat'a geri dönme emrini onun verdiğini anlayıp anlamadığını bilmiyoruz ancak hala Kaydu'yu müttefik ve aka konumunda gördüğü anlaşılmaktadır. Zira Çağataylı şehzadelerle dahi düştüğü anlaşmazlıklar karşısında Kaydu'dan yardım talep etmektedir. Şehzade Yasar ile görüşen Kaydu, onun taleplerine olumsuz cevap verdiği gibi Yasar'ı da tutuklattı.

Emirleri ile kengeş yapan Kaydu, bundan önce kendileri ile savaşan, şimdi İlhanlılar tarafından gücü tamamen kırılan ve iç karışıklık içinde bulunan Çağatay Hanlığı üzerine hareket ederek verimli Maverâünnehir bölgelerinden istifade etmenin vaktinin geldiğini bildirdi. Ögeday Ulusu'nun erzak ve otlak ihtiyacını karşılamak için Maverâünnehir mükemmel bir bölgedir. Zaten daha öncede Barak'ı savaşta yenen Kaydu Han bu toprakları işgal ederek bir süre buralarda kalmış ve otlaklardan bol miktarda istifade etmişti. Fırsatı kaçırmak istemeyen Kaydu hızla ordusunu toplayarak Çağatay Ulusu üzerine yürüdü. Niyeti Barak'ı tahttan indirip yerine daha kolay itaat altına alabileceği birini geçirmektir.

Kaydu'nun planlarından habersiz olan Barak hala kendisinden ayrılmış ve kaçmış olan şehzadeleri ele geçirmeye çalışmaktaydı. Şehzade Ahmed, Barak'ın peşinden gönderdiği Navuldar'ın kendisine yetişmesi neticesinde onunla çarpışmak zorunda kaldı. Çarpışmalar esnasında Ahmed okla vurularak öldürüldü. Ahmed'in ölümü üzerine Naliku'da kaçarak Beşbalık'a doğru ilerledi.

Kaydu'nun ordusu ile birlikte Çağatay topraklarına girdiği haberinin gelmesi üzerine telaşa kapılan Barak, Kaydu'nun gönderdiği elçiye Kaydu Aka'nın bizzat gelmesine gerek olmadığını durumu kendisinin toparladığını ve onların geri dönmesinin gerektiğini belirterek elçiyi geri gönderdi. Ancak Kaydu'nun kendisine yardım etme düşüncesi ile değil ülkeyi işgal etme düşüncesi ile geldiği açıktı. Barak hem ordusunun

²⁴⁴ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 105; Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, s. 112.

önemli bir kısmını kaybetmesi hem içerde karışıklıklar yaşaması ve gerekse hastalığı nedenleri ile Kaydu'ya karşı yapabileceği hiçbir şey olmadığını farkındaydı. Kaydu'yu oyalamak sureti ile Maverâünnehir'den asker toplamak için vakit kazanmak tek çare olarak görülebilirdi ancak Barak bu fırsatı bulamadan vefat etmiştir.²⁴⁵

Barak ölmeden bir yıl önce İslam'ı kabul etmiştir. Bunu kabul etmeyen bazı kaynaklar delil olarak onun Moğol adetlerine göre gömülmesini gösterirler.²⁴⁶ Ancak Barak'ın Müslüman olduğunda pek çok kaynak müttefik olup hatta onun Gıyaseddin adını aldığını belirtirler.²⁴⁷

Buna mukabil ölümü şaibelidir. Çağatay Hanlığı üzerinde tam denetimin, genellikle kendi çıkarlarına hizmet etmeyen ve mücadeleciler bir yapıya sahip olup bulunduğu her fırsatı kullanarak Çağatay Ulusu'nu bağımsız yapmaya çalışan Barak'ı ortadan kaldırmakla olacağını düşünen Kaydu tarafından zehirlenerek öldürüldüğü düşünülmektedir.²⁴⁸ Kadı Ahmed Gaffar-ı Kazvini ise onun hastalığı ilerlediğinden dolayı öldüğünü yazar.²⁴⁹ Reşidüddin Fazlullah'ın verdiği bilgiye göre savaş esnasında atından düşen Barak yenilginin verdiği üzüntüye de dayanamayıp felç geçirmiş ve ata binemez duruma gelmiştir.²⁵⁰ Neticede Barak'ın ölüm haberini karargahında alan ve olayın doğruluğunu araştırması için elçi gönderip durumu öğrenen Kaydu'nun üzülmüş görünerek cenazeye sahip çıktığı ve onun isteği ile Barak'ın Moğol adetince düzenlenen törenle yüksek bir tepeye gömüldüğü bilinmektedir.²⁵¹

2.1.3. Abaka'nın Savaşın Sonraki Faaliyetleri

Barak'ın yenilerek Horasan'dan çekilmesinin ardından bölgeye Abaka tarafından kardeşi Şehzade Yesudar atandı.²⁵² Savaşın kazanılmış ve Çağataylıların ülkeden kovulmuş olmasına rağmen hala kendilerini güvende hissetmeyen ve Çağataylıların tekrar toparlanıp gelmesinden endişe eden İlhanlılar özellikle sınırlara yakın yerlerde

²⁴⁵ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 106; Barak'ın ölüm tarihi olarak 1271 yılının sonları verilir. Bkz. Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 370; Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, s. 112.

²⁴⁶ Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 370.

²⁴⁷ Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, s. 113.

²⁴⁸ Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 370; Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, s. 112.

²⁴⁹ Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, s. 113.

²⁵⁰ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 106.

²⁵¹ Reşidüddin Fazlullah onun Kaydu'nun ordusu ile birlikte geldiğini duyunca korkusundan ve kederinden öldüğünü de ifade eder. Bkz. Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 107; Kafalı, "Barak Han", *DİA*, c. 5, s. 63.

²⁵² Spuler, *İran Moğolları*, s. 82; Reşidüddin Fazlullah Mazenderan ve Horasan'a idareci olarak önce Abaka'nın kardeşi Tobşin-Oğul'un atandığını yazar. Bkz. Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 102; Yesudar-Oğul'un atandığını söyleyen kaynaklar fazladır. Bkz. Sümer, "Abaka", s. 8.

yaşayan komutan ve emirlerin teşviki ile Çağatay topraklarına bir sefer yapmayı planlıyordu. Bu sırada Barak'ın ölüm haberi gelince Abaka durumu değerlendirip intikamını almak ve sınır güvenliğini temin etmek amacı ile Çağatay topraklarına bir saldırı düzenleme kararı aldı. 1271'de Maverâünnehir'e asker gönderildi.²⁵³ Seferi Horasan valisi sıfatı ile Yesudar-Oğul tertib ederek ordunun başında Buhara'ya girdi. Bir müddet Buhara ve çevresinde tahribat yapan İlhanlılar Maverâünnehirde bulunan Çağataylı komutanların gelmesi ile Buhara'dan ayrıldılar.²⁵⁴ Çağataylıların bu başarısı yaşadıkları hezimetini unutturup toparlanmalarına yetecek bir başarı olmadığı gibi İlhanlılar içinde bir mağlubiyet sayılmazdı. Neticede Horasan'ın İlhanlılara bağlı bir eyalet olduğu kesinleşmiştir.

Bu savaştan önce Barak ile görüşen ve önce ona itaatini sunup sonra da duruma göre davranma kararı alan Şemseddin Kert bu tutumu nedeni ile Abaka tarafından cezalandırıldı. Abaka onu Altın-Orda sınırına yakın olan kafkas istihkamlarında yaşamaya mahkum etti. Şemseddin Kert tekrar Herat'a dönme imkanı bulamadan 1278'de burada ölmüştür.²⁵⁵ Abaka'nın ani bir kararla Şemseddin Kert'i bölgeden uzaklaştırmasının görünenin dışında asıl nedeni onun her ne kadar İlhanlılara bağlı görünse de aslında daima bir bağımsızlık ümidi taşıdığı için Abaka tarafından fark edilmiş olmasıdır. Zira kendi bölgesinin idaresinde bağımsız olmak için daima el altından mücadele etmiştir. Bu yönü ile de kendinden sonra gelenlere örnek oluşturup yol haritası belirlemiştir. Han olmadan önce Horasan valiliği yapan Abaka ihtimal ki

²⁵³ Reşîdüddin bu tarihi 1272 veya 1273 olarak değerlendirir ki seferin fazla ara verilmeden 1271'de başlamış olması muhtemeldir. Bkz. Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 111.

²⁵⁴ 1272 tarihi geldiğinde Barak ölmüş olup Çağatay ulusu içinde güçlü bir otorite kurulamamış hanlık Kaydu'ya bağlı hale gelmişti. Bu dönemde Algu ve Barak Hanlar zamanında komutanlık yapan Nikbay Han, Çağatay Han'ın 4. oğlu Sarban'ın oğlu olup tahta yeni geçmişti. İlhanlıların Aralık 1272'de Buhara'yı işgali üzerine topladığı kuvvetlerle 29 Ocak 1273'te Buhara'ya girerek İlhanlıları buradan çıkarmıştır. Bu istilada Buhara'da 50.000 kişinin öldüğü ve şehrin tahribata uğradığı bilgisi verilir. Bkz. Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, s. 114-115; Spuler, *Çağatay ordusunun başında Çapay isminde birini zikreder. Ancak bu ismin Nikbay olması muhtemeldir.*Bkz. Spuler, *İran Moğolları*, s. 82.

²⁵⁵ Reşîdüddin onun Tebriz Kalesi'nde hapsedilip burada öldüğü bilgisini verir. Bkz. Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 117. Rüknedin Meraganî'nin oğlu olan Şemseddin Kert, Gurulu bir prensesle evlenerek 1244'te Herat bölgesinde otoritesini sağlamıştı. Mengü Han tahta geçtiğinde Horasandaki Moğol gücünün arttığını gören Şemseddin Kert Mengü Han'a gidip ondan Herat ve çevresini kendisine vermesi için yarlığ aldı. Bu şekilde nüfuzunu devam ettirmiş oldu. Şemseddin Kert, Herat ile birlikte Sebzvar, Sistan ve Belh dahil İndus Nehri'ne kadar olan bölgenin valiliğini üzerine almış oldu. Abaka'nın Şemseddin Kert'i cezalandırması üzerine dahi bölgedeki Kert Hanedanlığı devam etmiştir. Ebû Said Bahadır Han'dan yarlığ alan Gıyaseddin Şemseddin Kert bu duruma örnektir. Bkz. Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, c. 1, (Çev. A. Sait Aykut), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s. 571.

Şemseddin Kert'in faaliyetlerini yakından takip etmiş ve durumun farkına varmıştır. Onu Kafkaslara sürmek sureti ile muhtemel bir tehlikeyi de ortadan kaldırmış oldu.²⁵⁶

Bu tedbirler sayesinde İlhanlılar Horasan'da bozulmuş olan asayiş sağlanmış ve Horasan'ı tehdit eden Çağataylılar gibi son derece tehlikeli bir rakipten en azından bir süreliğine kurtulmuşlardır. İlhanlılar böylece Memlûk, Altın-Orda, Çağatay üçgeni arasında çember içinde kalmaktan kurtulmuş oldu. Çağatay Hanlığı'nda ise olaylar tam Kaydu Han'ın istediği gibi cereyen etmiş ve Çağatay Ulusu Ögeday Ulusu'na bağlı hale gelmişti.

Barak'ın ölümü üzerine meseleye el koyan Kaydu cenaze merasimini kendi organize etmiştir. Moğol adetince yas töreni yapıldıktan sonra Çağatay Hanlığında şehzadelerden Mübarekşah, Cupay ve Kaban emirlerindeki askerlerle beraber Kaydu'nun huzuruna gelerek bağlılıklarını bildirmişlerdir. Zira askerleri ile beraber gelmiş olan Kaydu'nun buradan eli boş dönmek niyetinde olmadığını ve ona itaat etmedikleri takdirde Kaydu ile savaşacak güce haiz bulunmadıklarının farkında olarak Kaydu'ya baş eğmekten başka çare bulamamış oldukları anlaşılmaktadır. Bundan sonra Çağatay hanları Kaydu Han tarafından atanmaya başladı. Nitekim Buka-Timur ve Duva, Kaydu'nun emri ile hanlık makamına getirilmişlerdir.²⁵⁷

2.2. Batıdaki Gelişmeler

Savaşın ardından doğu sınırlarını koruma altına alan ve Çağatay tehlikesini uzaklaştıran Abaka batıda devam etmekte olup kesintiye uğrayan Memlûk ve Altın-Orda devletleri ile olan mücadeleler ile ilgilenmek üzere vakit kaybetmeksizin harekete geçti. 18 Ekim 1270 tarihinde Meraga'ya ulaşan Abaka'ya burada Kubilay Kağan'ın kendisini İlhanlı Hanı olarak onayladığını bildiren yarlığı ve hediyeleri ulaştı.²⁵⁸ 26 Kasım 1270 Çarşamba günü Abaka Çağatay mevkisinde merasimle tahta oturdu. Gerçekte zaten yönetimde tek söz sahibi olan Abaka için bunlar birer merasim ve diplomatik adımlardı. Bu dönemde Abaka'ya karşı hanlık iddiasında bulunacak güçte birisi devlet içinde yer almıyordu. Altın-Orda hanı Mengü-Timur da hediyeler göndererek Çağatay

²⁵⁶ Spuler, *İran Moğolları*, s. 82; Kert hanedanının bağımsızlık hayali 1329'dan sonra başa geçen Muizzüddin Kert'in Ebû Said Bahadır Han'ın ölümünden sonra bağımsızlık ilan etmesi ile gerçekleşti. Bu hanedan Timur tarafından ortadan kaldırılmıştır. Bkz. *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, s. 571.

²⁵⁷ Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, s. 116.

²⁵⁸ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s.109. Ayrıca Reşîdüddin Fazlullah, Abaka'nın tahta geçtikten itibaren Kubilay Han'dan yarlığ gelene kadar tahta değil sandalyede oturarak ülkeyi yönettiğini ifade eder. Bkz. Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 78; Kubilay Han'ın yarlığı Abaka'nın tahta çıkmasından beş yıl sonra ulaşmıştır. Bkz. Sümer, "Abaka", s. 8.

hanlığını yenen ve hükümdarlığı onaylanan Abaka'yı tebrik etmiş ve iyi ilişkiler geliştirme isteğini belirtmiştir. Tabiki yaşanan bu gelişmeler Altın-Orda Hanlığı'nın kuzey bölgelerindeki hak iddialarından tamamen vazgeçtiği anlamına gelmez.

Horasan'dan döndükten sonra Abaka'nın acilen ilgilenmesi gereken konu Memlûk Devleti ile olan ilişkiler oldu. Çünkü Memlûkler Hülâgû'nün ölümünü mukabil saldırılarını artırmışlardı. 1265'te Suriye tarafına askeri birlikler göndermeye başladılar. Memlûk Sultanı Kotuz'un yerine geçen Baybars İlhanlılara karşı sert bir politika takip etmekte ve Ön Asya'daki İlhanlı varlığını tamamen silmek istemekteydi. Öncelikle Moğollarla birlikte hareket ederek Müslümanlara her fırsatta saldırıda bulunan Çukurova Ermeni krallığı üzerine yürüyen Baybars, karşısına çıkan Ermeni ordusunu yenerek tamamen dağıttı. 1268'de Antakya bölgesini ele geçiren Memlûkler, Antakya Kralı VI. Bohemund'u Trablus'a çekilmek zorunda bıraktılar.²⁵⁹ Memlûklerin bu başarılı faaliyetlerinde elbette ki İlhanlıların doğuda yaşadıkları sorunlarla meşgul olup batı bölgeleri ile yeterince ilgilenememeleri büyük bir etken olmuştur. Ancak bu meseleyi halleden İlhanlılar artık hem Memlûklerle hem de sürekli isyana yeltenen Anadolu Türkmen beylikleri ile ilgilenebilirlerdi.

1276 yılında Sultan Baybars 6000 kişilik bir kuvveti Suriye taraflarına göndermiş, bundan güç alan ve ümide kapılan Anadolu beyleri İlhanlı tahakkümünden kurtulmak amacı ile faaliyetlerini artırmışlardı. Gizliden gizliye onları destekleyen ama bir yandan da Abaka'ya bağlı görünmeye çalışan Selçuklu veziri Muineddin Pervane'nin de kışkırtmaları ile Anadolu'da 1276 yılında Hatiroğlu Şerefeddin isyanı çıktı. Kayseri'de patlak veren isyanın akabinde önce Selçuklu Sultanını kendisinin iktası olan Niğde'ye götüren Hatiroğlu Şerefeddin ardından da Sultan Baybars'a elçi olarak kardeşi Ziyaeddin'i gönderip onu Anadolu'ya davet etti. Bir yandan Memlûk desteğini gözetleyen Hatiroğlu Şerefeddin diğer yandan Anadolu beylerini kendisinin açtığı cihada katılmaya davet ediyordu.

İsyanın yayılmaya başlaması üzerine Anadolu'da bulunan Moğol komutanlar duruma müdahale ettiler. Memlûklulardan haber getirmeleri için 500 kişilik bir öncü birliği Şam taraflarına gönderdiler.²⁶⁰ Moğol komutanlardan Tuku ve Tudavun²⁶¹

²⁵⁹ Spular, *İran Moğoları*, s. 84-85.

²⁶⁰ Kerîmüddin Mahmûd-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, (Çev. Mürsel Öztürk), TTK, Ankara 2000, s. 80-81; Ersan- Alican, *Türkiye Selçukluları*, s. 179.

²⁶¹ Tuku, İlgay Noyan'ın oğludur. Tudavun ise Suncuk Noyan'ın yeğenidir. Bkz. Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 112.

Selçuklulardan aldıkları destekle birlikte Hatiroğulları üzerine yürüyerek isyana son verdiler. Kaçan Şerefeddin yakalanarak Dice Kıyısındaki asıl karargaha getirildi ve burada yargılanarak idam edildi.²⁶²

2.2.1. İlhanlı -Memlûk Mücadelesi ve Abaka'nın Anadolu'ya Gelmesi

Selçukluların ve Anadolu beyliklerinin daveti üzerine hazırlıklarını tamamlayan Sultan Baybars Anadolu üzerine bir sefere çıktı. Amacı Anadolu ve Suriye taraflarındaki Moğol varlığını defetmekti.²⁶³

Daha önce Hatiroğullarının davetine hazırlıklarını tamamlayamadığı için yetişemeyen Sultan Baybars, 1277 yılının baharında artık hazırlıklarını tamamlamış ve iyi bir ordu donatmış olarak Anadolu'ya doğru harekete geçti. Göksu'yu geçen Baybars Eşkar'ı öncü olarak gönderdi.²⁶⁴ Bölgedeki Moğol emirleri İlğay Noyan'ın oğulları olan Tuku ve Urugtu, ayrıca Suncuk Noyan ile kardeşi Sudun'un oğlu olan Tudavun Noyanlar derhal emirlerindeki birlikler ile bölgeye intikal ettiler.²⁶⁵ Birleşik Selçuklu-Gürcü-Moğol ordusu Elbistan Ovası'nda Memlûk ordusu ile karşı karşıya geldi. Moğollar solkanattan hücumla geçtilerde de Memlûkler saldırıyı püskürttüler. Etrafi kuşatılan Moğol ordusu çok sayıda kayıp verdi. Neticede Selçuklu ordusunun önemli bir kısmının da Memlûklere katılmasıyla Moğollar büyük bir bozgun yediler.²⁶⁶ Moğol askerleri dağlara kaçarak kurtulmaya çalıştılar. Esirler arasında Abaka'nın damadı Yerbezek'de vardı.²⁶⁷ Sultan faydası görülen Selçukluları ödüllendirdi, Emir-i Dad Seyfettin Çalış'da bunlardandır. Selçuklu veziri savaşı alanından kaçarak 12 Temmuz 1277'de Kayseri'ye geldi. Daha sonra sultanı da alarak Tokat'a gitti.²⁶⁸

Muineddin Pervane'nin Sultan Baybars'ı Anadolu'ya davet edip etmediği konusunda bir kesinlik olmasa da Kayseri'ye ulaşan ve kısa bir süre burada tahtta kalarak adına hutbe okutup para bastırmak sureti ile Anadolu'yu kendisine bağlamış

²⁶² Aksarayî, *Müsâmertü'l-Ahbâr*, s. 84.

²⁶³ Spular, *İran Moğolları*, s. 85.

²⁶⁴ Şeşen, *Haçlılar Önünde Sultan Baybars*, s. 130.

²⁶⁵ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 112; Baybars Halep taraflarından büyük bir ordu toplayıp 1277 Nisanında Antep'e ulaştı. Oradan hareketle Göksu üzerinden Akçaderbent'e oradan da Elbistan'a ulaştı. Ermeniler tarafından bilgilendirilen Moğollar bu sırada Kırşehir kışlağında olup hızla orduyu düzenleyerek Elbistan'a hareket ettiler. Bkz. Ersan- Alican, *Türkiye Selçukluları*, s. 179.

²⁶⁶ Ersan-Alican, *Türkiye Selçukluları*, s.179. Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 112. Aksarayî, *Müsâmertü'l-Ahbâr*, s. 87.

²⁶⁷ Şeşen, *Haçlılar Önünde Sultan Baybars*, s. 130.

²⁶⁸ Ersan-Alican, *Türkiye Selçukluları*, s. 180; Şeşen, *Haçlılar Önünde Sultan Baybars*, s. 131.

olduğunu ilan eden Baybars'ın kendisini defalarca huzuruna çağırmasına rağmen Muineddin Pervane'nin gitmemesi onun Memlûkler çekildikten sonra İlhanlıların gazabı ile baş başa kalmaktan korktuğunu göstermektedir. Sonuçta Anadolu beylikleri ve Muineddin Pervane'den istediği desteği göremedi. Pervane, Baybars'ı mektupla tebrik etmiş huzuruna gelmesi için yapılan teklifi uygulamamıştır.²⁶⁹ Baybars bunun bir tuzak olabileceğini düşünmüş ve fazla beklemeyi uygun görmeyerek Kayseri valiliğine Seyfettin Çalış'ı getirerek Mısır'a dönmüştür.²⁷⁰

Moğolların Anadolu'da yaşadığı hezimetten haberdar olan Abaka Tebriz'den 1277 yılının Temmuz ayında vakit kaybetmeksizin ordusunun başında sefere çıkmıştır. Elbistan'a ulaştığında Memlûklerin gitmiş olduğunu görüp takibe cesaret edemeyerek geri dönüp Anadolu üzerine hareket etti. Elbistan Ovası'nda bulunan cesetlerin Moğollara ait olduğunu görüp savaşta Selçukluların saf değiştirdiğini anlayan Abaka, Kayseri üzerine yöneldi.²⁷¹ Şehri yağmalayan Abaka Anadolu'da geçtiği her yerde pek çok yağma ve kıyımlar gerçekleştirdi. Bu dönemde Anadolu'da yaklaşık 500.000 insanın Moğollar tarafından katledildiği ifade edilir.²⁷²

Abaka, Şehzade Kongurtay'ı Anadolu'ya vali olarak atayıp Baybars'ın Anadolu'ya gelişinden sorumlu tuttuğu Muineddin Pervane'yi ve vezir Fahrettin-i Ali'yi de yanına alarak geri dönme yolunu tuttu. Aladağ Mevkiinde (Van Gölü'nün kuzeyinde olup Moğollar burayı yaylak olarak kullanırdı) Ağustos 1277'de Muineddin Pervane idam edildi. Pervane'nin ölümü ile Türkiye Selçuklularının kısa toparlanma dönemi sona erip Anadolu coğrafyası tamamen Moğol tahakkümü altında kalmış, uyguladıkları ağır vergilerle de halkın üzerindeki Moğol baskısı artmıştır. Türkiye Selçuklu Devleti bundan sonra fazla bir varlık gösteremezken Anadolu'daki Türk beylikleri İlhanlılara karşı daima buldukları fırsatları değerlendirerek bağımsızlıklarını kazanma yoluna gitmişlerdir.

²⁶⁹ Pervane Baybars'tan on beş gün beklemesini istemiştir. Buradaki maksadı açık olmamakla birlikte Abaka'dan çekinerek önlem olarak Baybars'a yakın görünmemeyi tercih ettiği düşünülebilir. Bkz. İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu'z-Zâhire (Parlayan Yıldızlar)*, s. 55.

²⁷⁰ Bkz. İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu'z-Zâhire (Parlayan Yıldızlar)*, s. 55.

²⁷¹ Reşidüddin Fazlullah, Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev'in Elbistan'da Abaka'nın yanına geldiğini ve Abaka'nın ona iyi muamele ettiğini yazar. Bkz. Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 113; Elbistan'da yaklaşık 6770 Moğol askerinin öldürüldüğü tespit edilmiştir. Bkz. İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu'z-Zâhire (Parlayan Yıldızlar)*, s. 55; Abaka Han'ın Moğol cesetlerini gördüğünde çok öfkelenildiği ve hatta hüznülenerek ağladığı ifade edilir. Bu durum karşısında Pervane'nin savunması ise Memlûk askerlerinin geleceğinden haberdar olmadığı ve ani bir baskın yedikleri şeklinde olmuştur. Bkz. Al Malik Al Zahir, *Baybars Tarihi*, c. 2, (Çev. Şerefüddin Yaltkaya), TTK, İstanbul 1941, s. 91.

²⁷² Ersan- Alican, *Türkiye Selçukluları*, s. 181.

2.3. Abaka'nın Tekrar Doğu'ya Yönelmesi

Temmuz 1277 başlarında Sultan Baybars vefat etmiş olup Anadolu da itaat altına alındıktan sonra Abaka tekrar doğu işlerini düzene koymakla meşgul oldu. 1298 yılına kadar Çağatay'ın torunlarından Bucay'ın oğlu Abdullah tarafından idare edilecek olan Niguderiler²⁷³ 1278 yılında Fars bölgesine saldırıda bulundular. Fars bölgesinde bulunan Bulgan, Muhammed Bey (Mahmut Yalvaç'ın akrabalarındandır) ve Şemseddin Tazigu gibi emirler onların peşine düştüler. Ancak onları pusuya çeken Niguderiler Gülbar Bölgesinde bu emirlerin askerlerinin çoğunu imha ettiler. Şemseddin Tazigu ve Bulgan bu pusudan güçlkle canlarını kurtarabildiler. Şiraz'a kadar ilerleyen Niguderiler buraları yağmaladılar.²⁷⁴

Abaka'nın Şam dolaylarına yönelmesini fırsat bilen Niguderilerin İlhanlı topraklarına yaptıkları akınlara karşılık 1278 sonlarında Abaka tekrardan Horasan'a sefere çıktı. 14 Temmuz 1279'da Horasan bölgesinde bulunan oğlu Şehzade Argun'u Niguderiler üzerine gönderdi. Sistan'a kadar ilerleyen Argun buraları yağmalayıp geri döndü. 22 Temmuz'da Abaka Herat'a ulaştı. Bölgede bulunan emirlerin gelerek kendisine itaatlerini sunmaları üzerine ağustos ayının ortalarına doğru başkent Tebriz'e geri döndü.²⁷⁵

2.4. Abaka Döneminde Vezirler Meselesi ve Han'ın Ölümü

Abaka'nın son yıllarında uğraştığı meselelerden biri de vezirlik makamı için yapılan siyasi mücadeleler olmuştur. İlhanlılar kuruluş dönemlerinden itibaren o bölgenin asli unsurlarından istifade etmiş bu da devlet içinde az da olsa iki başlı bir yönetim görünümüne sebebiyet vermiştir. Bir yanda kurucu unsur olarak Moğollar askeri aristokrasiyi temsil ederken, diğer yandan idari ve mali işlerde İran coğrafyasının asli unsuru olan Farsların ağırlık teşkil ettiği sivil bürokrasi oluşmuştu.²⁷⁶ Merkezi otorite güçlü olup kudretli bir hükümdarın idaresi altında bu durum bir sorun teşkil

²⁷³ Karaunas olarak da bilinen Niguderiler Moğol-Hint karışımı olup koyu renk tenli yağmacılık yapan bir eşkıya grubu olarak bilinmektedir. Bu ismi liderleri olup aynı zamanda Çağatay Han'ın yeğeni olan Nigudar'dan almışlardır. Bkz. *Markopolo Seyahatnamesi*, s. 35.

²⁷⁴ Bu yağma faaliyetleri sürerken Çağatay'ın oğlu Barak'ın oğlu Duva Niguderilere başkanlık eden Abdullah'ı çağırıp hapsetti. Niguderilerin başına ise kendi oğlu olan Kutluk Hoca'yı görevlendirdi. Kutluk Hoca'da aynı yolu takip ederek Fars topraklarını yağmalamaya devam etti. Bkz. Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 118-119.

²⁷⁵ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 119.

²⁷⁶ Özkan Dayı, "İlhanlı Tarihinde Mecdü'l-Mülk Yazdı Hadisesi" *Current Research Social sciences*, c. 2, Sayı. 3, 2016, s. 108.

etmeyebilir hatta birbirlerine karşı denge unsuru olabilirler. Ancak yönetimin zaafa uğraması halinde ülke içinde ciddi karışıklıkların yaşanmasına sebebiyet verebilecek bir durum oluşturur.

Abaka döneminde Sahib Divan Şemseddin Cüveynî'ye karşı mücadeleye girişerek vezirlik makamını elde etmeye çalışan Mecdü'l-Mülk Yezdi olayı da bu tarz bir bürokratik çekişmedir. Şemseddin Mahmut Cüveynî Hülâgû devrinin sonlarından başlayarak Abaka ve Ahmed Teküder dönemleri de dahil olmak üzere yaklaşık 22 yıl vezirlik yapmıştır.²⁷⁷ Abaka'nın yanında itibar sahibi olan Cüveynî, Abaka'nın Anadolu seferi sırasında da Müslüman halkın fazla zarar görmemesi için uğraşlarda bulunmuş hatta bu amaçla bazı şehirleri satın almıştır. Yine vezir Muineddin Pervane'nin öldürülmesinin ardından Anadolu işlerini düzene koyması için bölgeye bir süreliğine Şemseddin Cüveynî gönderilmiştir.²⁷⁸

Safiü'l-Mülk'ün oğlu Mecdü'l-Mülk 1278-79'lu yıllarda bir süre Şemseddin Cüveynî'nin oğlu olan Bahaeddin Cüveynî'nin hizmetinde görev aldıktan sonra Şemseddin Cüveynî'nin yanında göreve başladı. Ne var ki bir süre sonra araları açıldı. Yezd'e dönen Mecdü'l-Mülk bir müddet burda kaldıktan sonra tekrar Şemseddin Cüveynî'nin hizmetine girmeyi başardı.²⁷⁹ Baş vezire karşı tavır alan Mecdü'l-Mülk Yezdi onun Memlûk Devleti ile birlik olup onlara hizmet ettiği haberini ortalığa yadı.²⁸⁰ Şehzade Argun aracılığı ile Abaka'yı bu mesele üzerine yöneltmeye çalışan Mecdü'l-Mülk Yezdi baş vezirin haksızlıkla bir servet sahibi olduğunu ve servetinin incelenmesi gerektiğini belirtti. Şemseddin Cüveynî, Olcay Hatun'un himayesine sığınarak tüm mülklerini hazineye bağışlamak sureti ile tekrar Abaka'nın güvenini kazanmayı başardı.

²⁷⁷ Alaaddin Ata Melik Cüveynî'nin ağabeyi olan Şemseddin Cüveynî'nin babası Bahaeddin Cüveynî, Hülâgû'nün gelişine kadar yaklaşık 35 yıl gibi bir süre Moğol idarecilerine katiplik yapmıştır. Bu sülale Selçuklu sultanları döneminde de aktif olup Şemseddin Cüveynî'nin dedesi olan Bhaeddin Muhammed b. Ali'nin dayısı, Sultan Sencer'in katipliğini yapmıştır. Böyle bir aileden gelen Şemseddin Cüveynî ilk olarak 1232 yılında Horasan bölgesinin sahib divanlığını yapmaya başlamıştır. Daha sonra çeşitli görevler alan Cüveynî, Hülâgû devrinde İsfahan naipliğine getirilmiştir. 1263 yılına gelindiğinde idam edilen baş vezir Seyfeddin Bitikçi'nin yerine baş vezir olarak Şemseddin Cüveynî getirilmiştir. Bkz. Dayı, "Mecdü'l-Mülk Yezdi Hadisesi" s. 109; Oğullarından biri olan Hacı Bahaeddin Muhammed ise Abaka döneminde İsfahan'da yöneticilik yapmıştır. Bkz. Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 43.

²⁷⁸ Dayı, "Mecdü'l-Mülk Yezdi Hadisesi" s. 110.

²⁷⁹ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 120; Dayı, "Mecdü'l-Mülk Yezdi Hadisesi" s. 111.

²⁸⁰ Bir konuşma sırasında Şemseddin Cüveynî'nin kardeşi Alaadin Ata Melik Cüveynî'nin naibi olan Mecdüddin Esir'in Memlûk ordusunu öven sözlerini Yisu Buka Gürekan'a söyleyerek onun da Abaka'ya bu sözleri ulaştırmasını sağladı. Yapılan soruşturmada suç kanıtlanamadı. Şemseddin Cüveynî, Yezdi'yi bölgeden uzaklaştırmak maksadı ile onu Sivas hakimliğine atadı. Mecdü'l-Mülk bir süre sonra Horasan'da bulunan Şehzade Argun'un hizmetine girdi. Bkz. Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 121; Dayı, "Mecdü'l-Mülk Yezdi Hadisesi" s. 111.

Mecdü'l-Mülk Abaka'nın güvenini kazanmak için gösterdiği çabalar neticesinde 1280 yılında konumunu yükseltmeyi başardı ve Mevdü'l-Mülk Yezdi'nin alınan kararlarda Şemseddin Cüveynî ile ortak olması hükmü çıktı. Yezdi, önce Alaaddin Ata Melik Cüveynî'nin mallarına el koydu ve onu hapse attı. Bir müddet hapiste tutulan Alaaddin Atamelik Cüveynî kendisine acıyan Abaka tarafından hapisten çıkartıldı.²⁸¹ Eski konumu sarsılmış olsa da Cüveynî görevini Ahmed Teküder döneminde de sürdürmüştür. Ancak Argun han zamanında bu ailenin etkinliğine son verilmiştir.²⁸²

Memlûk biriklerinin Diyarbakır taraflarına akınlar yapmalarının üzerine Abaka Şam üzerine bir sefer düzenleme kararı aldı. Fırat'a kadar ilerleyen Abaka buradan kardeşi Mönge Timur'u öncü birlik olarak gönderdi. kendisi'de Deyr-i Bir denilen yerde otağını kurdu. 1281 Ekim ayında Musul'a ulaştı. 29 Ekim'de Hums yakınlarında Moğol öncü birlikleri Şam ordusu ile karşılaştılar. Neticede bozguna uğrayan Moğol ordusu çok sayıda kayıp verdi. Habere çok hiddetlenen Abaka seneye buraya büyük bir sefer yapmayı planlayarak 1 Kasım 1281'de Dicleyi geçip Bağdat'a yöneldi.

Abaka 13 Şubat 1282 tarihinde Bağdat'tan Hemedan'a gitti. Burada Melik Fahreddin Menuçehr tarafından ağırlandı. Bir müddet burada kalan Abaka 1 Nisan 1282 tarihinde Çarşamba gecesini vefat etti.²⁸³ Abaka'nın mezarının Sultaniye yakınlarında bulunan Peygamber Dağı mevkiinde olduğu tahmin edilmektedir.²⁸⁴ Abaka tahtta olduğu müddetçe Hıristiyan dünyası ile ilişkilerini iyi tutup Memlûk, Altın-Orda, Çağataylı devletleri ile mücadele ederek sınırlarını korumayı hedeflemiştir.²⁸⁵

²⁸¹ Dayı, "Mecdü'l-Mülk Yezdi Hadisesi" s. 114.

²⁸² Dayı, "Mecdü'l-Mülk Yezdi Hadisesi", s. 114.

²⁸³ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 125-126; Abaka Han 1282 tarihinde aşırı alkol tüketimi ve Memlûklerden aldığı yenilginin üzüntüsü ile vefat etti. Bkz. Alican, *Moğollar*, s. 148; Ermeni Kaynakları Abaka Han'ın baş veziri tarafından zehirlendiğini belirtirler. Bkz. Oktay, *Türkler ve Moğollar*, s. 223; Başka bir görüşe göre Abaka Han Altın-Orda üzerine yaptığı seferden sonra (seferde başarılı olamadı) ateşli bir hastalık geçirdi veya zehirlenerek öldürüldü (1 Nisan 1282) . Bkz. Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 398.

²⁸⁴ Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 398; Hülâgû'nün yakınına gömüldüğü de rivayet edilir. Bkz. Akkuş, *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, s. 56.

²⁸⁵ Kaya, "İlhanlıların Anadolu Türkmen Beylerine Karşı Politikası", s. 303.

3. AHMED TEKÜDER DÖNEMİ (1282-1284)

3.1. Ahmed Teküder'ın Han Seçilmesi ve Faaliyetleri

Abaka'nın ölümü üzerine yerine kardeşi Teküder geçti.²⁸⁶ Teküder Hülâgû'nün yedinci oğlu olup Kutuy Hatun'dan doğmuştur.²⁸⁷ Abaka öldüğü sırada şehzade Argun Horasan'ın idaresini yürütmekte olup, Teküder ise Irak bölgesinde bulunmaktaydı. Haberin gelmesi üzerine merkeze daha önce ulaşan Teküder ve onu destekleyenler itirazlara rağmen Argun'un gelmesini beklemeksizin kengeş yaptılar. Acay, Kongurtay, Hülacü, Taga Timur, Cuşkab, Kinşu, Baydu gibi şehzadelerin yanı sıra hatunlar ve emirler de bu kurultaya katılmışlardır. Memlûk ve Altın-Orda tehlikelerinin devam etmekte olmaları nedeni ile tahtın daha fazla boş kalmasının uygun olmayacağını düşünen emirlerin ve bir kısım şehzadelerin desteğini alan Teküder 6 Mayıs 1282'de İlhan seçildi. Teküder'ı Moğol adetince Şehzade Kongurtay ve Şiktur Noyan elinden tutarak tahta çıkardılar.²⁸⁸

Bu durumu öğrenen Şehzade Argun Aladağ mevkiinden hareketle Siyahkuh (Karadağ) mevkiine geçti. Kurultayda Argun'u destekleyen bazı kişiler de Karadağ'a giderek Argun ile görüştüler. Emir Togaçar da Fars topraklarında Argun'a katıldı. Bu sayede Teküder'in hükümdarlığına karşı bir cephe oluşmaya başladı.²⁸⁹

Teküder İslamiyet'i kabul etmiş ve bu özelliği ile İlhanlı Devleti'nin ilk Müslüman hükümdarı olmuştur.²⁹⁰ Teküder, küçük yaşlarda vaftiz edilmiş olsa da ileri yaşlarda Müslümanların ibadetlerinden etkilenmiş ve ayrıca Abdurrahman Baba²⁹¹

²⁸⁶ Ersan- Alican, *Türkiye Selçukluları*, s. 184; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 398; Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, Selenge Yayınları, (Çev. Altay Tayfun Özcan), İstanbul 2015, s. 139.

²⁸⁷ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 127; Hayton, Teküder'in annesinin Hıristiyan olup çocuken onu vaftiz ettiğini ve Nicholas adını verdiğini yazar. Bkz. Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihi*, s. 140.

²⁸⁸ Kurultayda Teküder'a karşı ön plana çıkan bir isim de Mengü Timur olup kurultay devam ederken ölmüştür. Argun taraftarları kabul etmek istemedilerse de emirlerden destek alan Teküder İlhan seçilmiş oldu. Bkz. Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 129; Teküderin tahta çıkış tarihini Mart 1282 olarak ta verilir (H. Zilhicce 680). Bkz. Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 107.

²⁸⁹ Sahib divan Şemseddin Cüveynî'de Argun taraftarıdır. Bkz. Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 130.

²⁹⁰ Hamid Algar, "Ahmed Teküder" *DİA*, c. 2, s. 139.

²⁹¹ Bağdat'tan Azerbaycan'a esir olarak alınıp götürülmüş eskiden marangozluk yapan bir şeyhtir. Bkz. Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihi*, s. 143; İlhanlıların İslamı öğrenmesi amacı ile çalışan bazı derviş ve şeyhlerin ismi zikredilmiştir. Bunlardan Aybek Baba, Hoy Ata, Cân Baba ve Şeyh Alay gibi kişilerin Abaka Han ile görüşmüş ve Moğolları İslâma ısındırmaya çalışmış oldukları ifade edilir. Ancak bu kişilerden Hacı Bektaş Vekayinâmesi gibi birkaç kaynak dışında bahsedilmez. Bkz. Mustafa Uyar,

isminde bir Kalenderî dervişinin de etkisinde kalarak İslam'ı kabul etmiş ve Ahmed ismini almıştır.²⁹² Ahmed Teküder Moğollar arasında İslam'ın yayılması için çaba göstermiştir. Önemli makamları Müslüman Türklere tevcih etmiş, Hıristiyanlara ait vakıflara el koyarak bunları Müslümanlara bağışlamıştır.²⁹³

Müslüman olan Ahmed devletin kuruluşundan bu yana mücadele halinde oldukları Memlûk Devleti ile iyi ilişkiler geliştirmek istemiş, bu amaçla Memlûk Devleti'ne bir elçilik heyeti göndermeye karar vermiştir. Bu önemli görev içinse daha önce Sivas kadılığı yapmış olan Kutbeddin Şirazî ile Anadolu'da vezirlik yapmış olan Bahaeddin Rudekerdi'yi gönderdi.²⁹⁴

Sultan Kalavun'a (Memlûk Sultanı Baybars öldükten sonra yerine yine Türk kökenli olan Kalavun geçti)²⁹⁵ gönderdiği mektupta önce kendisinin Müslüman olduğunu ve İslam'ın yayılmasına hizmet gayesi taşıdığını bildirerek arkasından "*Eğer Tanrı Mısır sultanını alemin iyileşmesi ve Adem oğullarının işlerinin yoluna girmesi için çalışmaya muvaffak edecek olursa memleketlerin ve şehirlerin abadan olması ve fitnenin bir daha baş kaldırmaması ve kesici kılıçların kınlarına girmesi ve Müslimlerin boyunlarının zilletten kurtulması ve herkesin rahata ermesi hususlarında bizzat itaat eylemesi ve bizimle birleşerek kapılarını açması ve ihlas göstermesi gerektir.*" ifadelerini kullanarak barış yapma isteğini belirtti.²⁹⁶

Sultan Kalavun gönderdiği cevabında İlhanlıların başına barış yanlısı Müslüman bir hükümdarın geçmesinden memnun olduğunu bildirmiş ancak yine de İlhanlılara karşı daima temkinli davranmıştır. Ayrıca Şehzade Kongurtay'ın Anadolu'da yaptığı

"İlhanlı Hükümdarlarının İslâm'a Girmesinde Rol Alan Türk Sûfileri: İlhan Tegüder ve Gâzân Han Devirleri", *BELLETEREN*, c. 76, S. 275, Nisan 2012, s. 8-9.

²⁹² Hayton bu bilgileri verdikten sonra onun Muhammed ismini aldığını ifade eder. Ayrıca bu duruma Büyük Han Kubilay'ın olumlu bakmayarak eğer Teküder İslam'dan vazgeçmezse üstüne yürüyeceği haberini gönderdiği fakat Ahmet Teküder'in bunu kabul etmediğini yazar. Aradaki soğukluğun bir nedeni de Ahmed'in tahta çıktığında Kubilay'ın onayını almamış olmasıdır. Bkz. Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihi*, s. 140-143.

²⁹³ Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihi*, s. 140; Urmiye yakınlarında İslam aleyhine vaaz verdiği tespit edilen bir rahibin öldürüldüğü kaydedilir. Bkz. Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 399.

²⁹⁴ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 107; Ebü'l-Ferec, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s. 54; Reşîdüddin Fazlullah sadece Kutbeddin Şirazi'yi zikreder. Bkz. Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 133.

²⁹⁵ Aslen Kıpçak Türkü olup Eyyubî Sultanı Ebû Bekir'in kölelerinden Emir Alaaddin Aksungur tarafından satın alınmıştır. Memlûk Devletinde görev alan Kalavun, Baybars ölünce yerine geçen oğlu Berke'yi tahttan feragate zorlamış ve onu Kerek'e sürmüştür. Yerine Baybars'ın diğer oğlu Sülemiş'i geçiren Kalavun ona atabeylik yapmaya başladı. Bu arada kendi yandaşlarını önemli mevkilere getirip gücünü sağlamlaştıran Kalavun, Sülemiş'i yaklaşık 100 günlük saltanatının ardından Kerek'e sürerek kendi sultanlığını ilan etti (1279-1290). Kalavun ve ailesi yaklaşık bir asır boyunca hüküm sürmüştür. Bkz. Ali Aktan, "Bahrî Memlûklerden Sultan Kalavun ve Hânedanı", *Belleten*, c. 59, Sayı. 226, Aralık 1995, s. 605-608.

²⁹⁶ Mektubun tam metni mevcuttur. Bkz. Ebü'l-Ferec, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s. 54-56.

zulmü durdurmasını istemiştir. Ancak iki ülke siyasetinde ciddi bir dönüm noktası oluşturamayan bu mektupların sayesinde iki tarafın da ticaret ve yol güvenliği sağlanmaya çalışılmıştır.²⁹⁷

Gerçek bir dostluk kurulamamışsa da bir müddet için Fırat- Nil dolaylarında sükunet hakim olmuştur. Bunu en açık şekli ile Moğol emirlerinin ısrarlarına rağmen Ahmed Teküder'in Şam tarafına ordu göndermeyi kabul etmemesinde görmekteyiz.²⁹⁸ Bu sırada daha önce Sahib divan Şemseddin Cüveynî'ye karşı vezirlik mücadelesi veren Mecdü'l-Mülk Yezdî, Ahmed'in hükümdarlığında yargılanarak cezaya çarptırıldı.²⁹⁹ Akabinde 5 Mart 1283'te Argun-Ahmed mücadelesi neticelenmeden Şemseddin Cüveynî vefat etti.³⁰⁰

3.1.1. Ahmed Teküder- Argun Mücadelesi

Abaka'nın ölümünden sonra kendisinin gelmesini beklemeyerek kurultayı toplayıp han seçilen Ahmed'e itaat lüzumu görmeyen Argun, babasından kendisine kalan ve hakkı olan tahtı amcasının gasp ettiğini düşünmekteydi.³⁰¹ Horasan bölgesini merkeze görsel bir bağlılıkla yöneten Argun³⁰² tahtı amcasından almak için harekete geçti.

Ahmed'in müslüman olması henüz İslâmiyet'e sıcak bakmayan Moğol ümerası içerisinde hoşnutsuzluğa neden olmaktaydı. Bu durumu kendi lehine kullanan Argun bir çok Moğol emirinin desteğini sağladı.³⁰³ Durumu fark etmeye başlayan Ahmed Han, daha önce Anadolu'ya atanmış olan Şehzade Kongurtay'ı, Argun ile anlaşıp kendisine suikast girişimi hazırladığı iddiası ile yakalatarak öldürttü.³⁰⁴ Bu sayede Ahmed

²⁹⁷Sultan Kalavun'un cevabı için Bkz. Ebü'l-Ferec, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s. 57-59; Bu mektupta "ticaret ve tüccarlar mülk-ü devletin esas rüknüdür" denmiş ve ticari konularda iki tarafında çıkarına olacak şekilde yol güvenliği esas tutulmuştur. Bkz. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. 227.

²⁹⁸ Spular, *İran Moğolları*, s. 90.

²⁹⁹14 Ağustos 1282'de Aladağ bölgesinde Onu halkın eline verdiler ve bedeni parçalara ayrılarak öldürüldü. Bkz. Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 132; Başka bir bilgiye göre ise Şemseddin Cüveynî, Mecdülmülk'ü Argun ile irtibatı olduğu iddiası ile yargıladı. Bkz. Spular, *İran Moğolları*, s. 90.

³⁰⁰ Reşîdüddin , Cüveynî'nin üzüntüsünden baş ağrısı oluşması ve bu nedenle hastalanıp öldüğünü yazar. Bkz. Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 134; Spular onun nüzul (inme) sebebi ile öldüğünü belirtir. Bkz. Spular, *İran Moğolları*, s. 91.

³⁰¹ Spular, *İran Moğolları*, s. 90-91.

³⁰² Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 118.

³⁰³ Togaçar, Çavukur, Doladay İdaçi, Lankutur, Alçi Tutgavul, Cuşi, Koncukbal gibi emirler Algu'nun yanında yer almaktaydı. Daha önce Abaka Han'a hizmet etmiş beylerin çoğu da şimdi onun oğlunu destekleme siyaseti güdüyorlardı. Bkz. Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 134.

³⁰⁴Ebü'l-Ferec, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s. 52; Spular bu olayın tarihini 13 Ocak 1284 olarak verir. Bkz. Spular, *İran Moğolları*, s. 91; Reşîdüddin, Şehzade Kongurtay'ın, Ahmed Han'ın damadı olan Alinak

Anadolu-Horasan arasında meydana gelecek bir ittifak sonucu iki ateş arasında kalmaktan kurtulmuş oldu.

Bağdat'a kadar gelmiş olup burada gelişmeleri takip eden Argun ise yaşanan gelişmeler üzerine burada kalmayı uygun görmeyerek Horasan'a dönme kararı aldı. Rey'e ulaşan Argun, Ahmed'den babasının ölümüne sebebiyet verdiği gerekçesi ile Sahib Divan Şemseddin Cüveynî'yi kendisine göndermesini ve ayrıca Ahmed Han tarafından şüphelenilerek yakalanıp hapsedilen adamlarının serbest bırakılmasını istedi. Mazenderan'a kadar ilerleyen Argun bölgeden asker toplamaya başlayarak ordusunu güçlendirmeye çalıştı.³⁰⁵

Durumun aciliyetini anlayan Ahmed; Müslüman, Ermeni, Gürcü askerlerin de içinde bulunduğu büyük bir ordu ile Horasan'a ilerledi. Öncü birlik olarak Tubut ile Alınak'ın kontrolünde 15.000 kişilik birliği gönderdi. Kazvin'den Veramin'e kadar olan Argun'un kontrolündeki yerleri yağmaladı. Ula Timur'u öncü birlik olarak gönderen Argun ise topladığı ordu ile birlikte kendisi de onun arkasından harekete geçti. 4 Mayıs 1284'te Kazvin'de bulunan Akhoca mevkiinde iki tarafın öncü birlikleri karşılaştılar. Yapılan savaşta Ahmed Han'ın öncü birliği yenildi.³⁰⁶

Bu zafer Ahmed'in kalabalık bir ordu ile birlikte ilerlemekte ve Horasan'da ele geçirdikleri yerleri yağmalamakta olmasından dolayı Argun'a fazla bir şey kazandırmadı. Ahmed'in karşısında durmak için yeterli kuvvete sahip bulunmayan Argun amcasına elçi olarak Lekzi ve Ordubuka'yı göndererek barış istediğini beyan etti.³⁰⁷

Emirlerinin barış teklifinin kabul edilmesi çünkü yaz mevsiminde sıcaklıkların yoğun olduğu bir dönemde savaşmanın uygun olmayacağı yönündeki görüşlerini Ahmed kabul etmedi.³⁰⁸ Zira Argun'a güvenmiyor ve onun kazanacağı zaman zarfında yeni bir ordu toplayarak üstüne yürüyeceğinden endişe ediyordu. Simnan'a bağlı Surha köyünde konaklamış olan Ahmed, Argun'un gönderdiği elçilik heyetini barış istiyorsa

tarafından yakalanarak 17 Ocak 1284'te huzura getirildiğini yargılamanın sonunda Arran'ın Karabağ bölgesinde öldürüldüğünü bildirir. Bkz. Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 136.

³⁰⁵ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 134-135.

³⁰⁶ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 138.

³⁰⁷ Argun mektubunda "*Ben kendi akamın üzerine nasıl kılıç çekebilirim, benim içimde ona karşı bir düşmanlık yoktur. Ancak Alınak gelip benim uzlarımı yağmalayıp esir aldıktan sonra onu def etmek ve kendi esirlerimi kurtarmaya teşebbüs ettim.*" cümleleri ile yaptığı savaşın nedenini bu şekilde açıklamış ve savaş istemediğini belirtmiştir. Bkz. Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 140.

³⁰⁸ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 140.

bizzat Argun'un gelmesini veya Geyhatu'yu göndermesini söyleyerek geri gönderdi.³⁰⁹ Arada gidip gelen elçilik heyetleri bir işe yaramadı ve Ahmed ileri yürüyüşe devam etti.

Argun yeteri kadar asker toplayamamış ve istediği asker sayısına ulaşamamıştı.³¹⁰ Ahmed'in öncü birliği Alınak'ın kontrolünde ilerlemekteydi. Argun bir grup askerle birlikte Kelatkuh'a giderek Kelat Kalesi'ne sığındı.³¹¹ Argun'un peşine düşmüş olan Alınak, kalenin önlerine kadar gelince Argun yapacak bir şeyin olmadığını görerek kaleden inerek Ahmed'in yanına gitmeyi kabul etti.³¹² 29 Haziran 1284'te yeğeni huzuruna getirilen Ahmed onu iyi karşıladı ve Alınak'ı ondan sorumlu kıldı.³¹³ Emir Buka Argun taraftarı olup Ahmed'den hoşnut olmayan emirleri toplayarak onları Ahmed'i hahttan indirerek yerine Argun'u geçirme konusunda ikna etti. Aruk, Cuşkab, Tekna, Hülacü gibi emirler bunu kabul ettiler. Ani bir gece baskınında Alınak'ı öldüren Emir Buka önderliğindeki emirler Argun'u tutulduğu çadırdan çıkararak ayaklanmayı başlattılar.³¹⁴

O gece Ahmed'in karargahta bekleyen bir çok askerini öldürdüler. Ahmed henüz Curdeb'e ulaşmamıştı ki bu darbeden haberdar olarak derhal geri döndü. Ancak Argun askerinin desteğini almıştı. Başka bir çare göremeyen Ahmed Irak'a doğru kaçmaya başladı. Argun onun arkasından İsfahan Şahnesi Bura'yı bazı emirlerle birlikte gönderdi.³¹⁵ Ahmed'in devrilmesinin ardından han seçimi için yeniden kengeş yapıldı. Bu kengeşte Argun'a karşı Hülacü yeni bir rakip olarak ortaya çıktı.³¹⁶ Neticede emirlerin desteği ile Argun ilhan oldu. Bu sırada Argun'un askerleri Ahmed'i yakalayarak Argun'un huzuruna getirdiler.³¹⁷ Şehzade Kongurtay'ın öldürülmesinden dolayı suçlu

³⁰⁹ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 141.

³¹⁰ Aksarayî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s. 111; Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 141; Spular, *İran Moğolları*, s. 91.

³¹¹ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 145; Argun adı geçen kaleye 300 askeri ile birlikte sığınmıştır. Bkz. Ebü'l-Ferec, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s. 59-60.

³¹² Aksarayî, Argun'un savaşıp arkasından yakalandığı bilgisini aktarır. Bkz. Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 111; Ancak diğer kaynaklar bu bilgiyi desteklemez. Argun savaşmadan kaleye sığınmış olmalıdır.

³¹³ Hayton'a göre, Ahmed Argun'u öldürtmeyi planlıyordu. Bkz. Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihi*, s. 144.

³¹⁴ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 112; Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 145-146; Ebü'l-Ferec, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s. 59.

³¹⁵ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 145-146.

³¹⁶ Spular, *İran Moğolları*, s. 92; Ancak Emir Buka'nın desteği sayesinde Argun'un hanlığı onaylandı. Bkz. Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 146.

³¹⁷ Annesinin ordasında yakalandı. Bkz. Spular, *İran Moğolları*, s. 92.

bulunan Ahmed yasaya çarptırıldı.³¹⁸ Teküder katlinin ardından Kara Kıpçagay adı verilen bölgeye götürülerek burada defnedildi.³¹⁹

Ahmed'e karşı girişilen bu darbenin sebepleri farklı kaynaklarda farklı şekillerde açıklanmıştır. Bu nedenlerden biri olarak Ahmed'in İslamiyet'i benimsemiş olması ve içinde bulunulan dönemin henüz bu değişikliğe hazır olmaması gösterilir. Zira bu dönemde Moğol emirlerinin çoğu Müslüman değildir ve bölge Hıristiyanlarının da etkisi ile İslam'a sıcak bakmamaktadırlar, ayrıca İslâm kuralları Cengiz Yasası ile de ters düşen hususlar barındırmaktadır. Bu nedenle kendi inançlarından olan Argun'u tercih etmiş olabilirler.³²⁰

Dini nedenlerin yanı sıra Argun ile olan mücadelesinde şüphelendiği emirleri sert cezalara çarptırması Moğol ümerası ile arasının açılmasına neden oldu. Bu durumun yaşanmasında en belirgin nokta ise Şehzade Kongurtay'ın öldürülmesi oldu.³²¹ Ayrıca Kubilay Kağan'ın onayını almadan tahta oturması ve kurultay esnasında Argun'un gelmesini beklememesi bazı emirler nezdinde tahtta bir gasp görüntüsü arz etmiş, bu da Argun'un taraftarlarını artırmıştır. Sonuçta İlhanlı tahtında bir darbe gerçekleşmiş ve Ahmed Teküder tahttan indirilmiştir.

3.1.2. Ahmed Teküder- Argun Mücadelesinde Alinak Noyan'ın Rolü

Alinak Noyan, Kerait Kabilesi'nden olup Cengiz Han'ın hizmetine giren Kuydu'nun oğlu Tukor (Hülâgû'nün bitikçisidir)'un oğlu olup İlhanlı Devleti'nin ünlü komutanlarından birisidir.³²²

Abaka döneminde Gürcistan'da isyan eden Tekuder-Oğul'a karşı öncü birlik olarak gönderilmiş ve Şıramun Noyan'ın emri altında bu görevi başarı ile yerine

³¹⁸ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 148; 16-17 Ağustos 1284'te yargılanarak suçlu bulunan Ahmed, Şehzade Kongurtay'ın oğullarına teslim edilerek onların elinde öldürüldü. Bkz. Spular, *İran Moğolları*, s. 92; Ahmed'in 10 Ağustos 1284'te belkemiği kırılarak öldürülmüştür. Bkz. Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 400.

³¹⁹ Akkuş, *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, s. 56.

³²⁰ Argun bir Şamanist olup atalarının dinine tabi idi. Ahmed ise Müslüman olduğunu alenen ilan etmiş ve hatta İslâm'ı yaymak için çalışmalar yapmış böylece Hıristiyanların nefretini kazanmıştı. Bu faaliyetleri arsında bazı Hıristiyanları sürgüne göndermek, Tebriz'de kilise yıktırmak gibi davranışlar gösterilmektedir. Hayton, Ahmed için şu ifadeleri kullanır. '*Hıristiyanlar bu döneme kadar muhammed inancı altında yaşamaktansa ölümü arzu edecek kadar büyük acılar çekmemişlerdi*'. Bkz. Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihi*, s. 141-142; Spular, Ahmed'in Moğollar arasında İslam'ı yaymaya çalışması nedeni ile Moğol ümerasının ondan uzaklaşarak Argun'a yaklaşmaları nedeni ile tahtı kısa sürede kaybettiği kanaatine varır. Bkz. Spular, *İran Moğolları*, s. 91.

³²¹ Spular, *İran Moğolları*, s. 92.

³²² Ömer Subaşı, "İlhanlı Devleti'nde Kerait Bir Aile: Alinak Noyan ve Emir Kurmuşu", *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 8, Sayı. 41, Aralık 2015, s. 563-564.

getirmiştir (1269). Ayrıca İlhanlı-Çağatay savaşlarında cesaret göstermiştir. 1275 Yılında Şiramun Noyan tarafından Abaka'nın emri ile Gürcistan'a ikinci bir sefer tertib edildi. Alinak Noyan'ın bu sefere de katıldığı görülmektedir. Alinak Noyan 1281'de Abaka'nın, kardeşi Mengü Timur komutasında Memlûkler'e karşı gönderdiği ordu içerisinde de yer almış ve Suriye taraflarında yapılan Humus Savaşı'nda Moğol ordusunun sağ cenahını Alinak Noyan idare etmiştir. Emrindeki birlikle Memlûk ordusunun sol cenahını dağıtmayı başaran Alinak Noyan başarısına rağmen Moğol ordusunun diğer bölümlerinin yenilmesi neticesinde ricata mecbur olmuştur.³²³

Alinak Noyan, Abaka'nın ölümünden sonra tahta geçen Ahmed Teküder'in yanında da itibarını korumuştur. Nitekim Ahmed Teküder Şehzade Kongurtay ile Argun'un irtibatını koparmak için Kongurtay'ı Rûm'a göndermiş ve Alinak Noyan'ın oğlu Emir Kurmîş'i de emrindeki orduyla birlikte Diyarbakır'da konduarmıştır. Kongurtay ile Argun'un anlaşmaları haberi gelince de Alinak Noyan'ı Kongurtay üzerine göndererek 1284'te Şehzade Kongurtay'ı yakalatıp idam ettirdi. Ahmed bu sefer meseleyi tamamen bitirmek üzere Alinak Noyan'ı Horasan'da bulunan Argun üzerine gönderdi. Alinak'ın kendisine bağlılığını artırmak amacı ile de kızı Küçük Hatun'u onunla evlendirdi.³²⁴

Argun'a karşı Alinak Noyan'ın kesin çözüme ulaşamaması üzerine Ahmed Teküder büyük bir ordunun başında Horasan'a ilerledi. Rey yakınlarında bulunan Habuşan mevkiinde yapılan savaşta Argun yenilerek Kelat kalesine kapandı. Alinak Noyan ise 10.000 askeri ile Argun'u kuşatarak kaleden inmeye mecbur etti. Direnme imkanı kalmadığını gören Argun, emirlerinden Buka'yı amcasına göndermiş ve Ahmed Teküder'de yeğenini bağışlamıştır. Bu duruma Alinak Noyan karşı çıkmış ancak netice elde edememiştir.³²⁵

Yukarıda değinmiş olduğumuz üzere Ahmed'in bu hareketi hem kendisinin hem de Alinak Noyan'ın sonu olacaktır. Ahmed, Argun'u Alinak'a teslim ederek kendisi geri

³²³ Subaşı, "Alinak Noyan ve Emir Kurmîş'i", s. 565.

³²⁴ Alinak Noyan'ın Müslüman olduğu tahmin edilmektedir. Bkz. Subaşı, "Alinak Noyan ve Emir Kurmîş'i", s. 566.

³²⁵ Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s.243; Alinak ve Argun Kazvin yakınlarındaki Akhoca mevkiinde karşılaştılar. Yapılan mücadelede Alinak Noyan geri çekilmek zorunda kaldılar. Bkz. Ömer Subaşı, "Alinak Noyan ve Emir Kurmîş'i", s.567.

döndü. Ancak Emir Buka yanına çektiği emirlerle birlikte darbe yaparak Alinak'ı öldürmüş ve Argun'u kurtararak han olmasını sağlamıştır.³²⁶

4. ARGUN HAN DÖNEMİ (1284-1291)

Ahmed'in saf dışı edilmesinin akabinde toplanan kengeşte bu seferde Şehzade Hülacü'nün hanlık için aday gösterilmesi sorunu ile karşılaştı. Ancak neticede Argun Han seçildi. Argun 10 Eylül 1284 (H. 683) tarihinde cuma günü tahta oturdu.³²⁷ Ahmed'in memurlarından çoğunu affetti.³²⁸ Yeni atamalar yapan Argun taht kavgaları ile bozulan düzeni tekrar sağlamaya çalıştı. Şehzadelerden Hülacü ve Geyhatu'yu Anadolu'ya, amcası Acay'ı Gürcistan'a, Horasan, Mazenderan, Kumis ve Rey bölgesini oğlu Gâzân'a tevcih etti. horasan'ın idaresinde Gâzân'a yardımcı olmaları için Şehzade Kinşu ile'nin Argun Aka'nın oğlu Nevruz'u gönderdi.

Yaşanan gelişmeler üzerine İsfahan'a kaçmış olan Şemseddin Cüveyni burada bir süre saklandı ancak onu yakalaması için Argun tarafından Melik İmameddin Kazvini gönderildi. Atabeg Yusufşah-i Lur da ona yetişti. Cüveyni'ye Argun'un şayet huzura gelirse onu bağışlayacağına dair haberini getirdiler. Eski dostu olan Emir Buka'nın yanına giden Cüveynî, onun Argun'un yanındaki değerinden istifade etmeyi düşündü.³²⁹ Argun huzuruna getirilen Şemseddin Cüveynî'yi, Ahmed'e destek olup onu Argun'a karşı kıskırtmak³³⁰ ve Abaka'yı zehirlemek ile suçladı.³³¹ Kendisinden hayatına karşılık istenilen parayı ödemeyen Şemseddin Cüveynî 16 Ekim 1284'te Eher Şehri'nde yasaya çarptırıldı.³³²

Argun'un bu sırada Emir Buka ile de araları bozuldu. Şemseddin Cüveynî'nin ölümünün ardından çok sürmedi Emir Buka'da aynı akıbet maruz kaldı. Emir Buka etrafındaki Moğol ümerası üzerinde üstünlük taslamaya başlayınca emirler arasında

³²⁶ Subaşı, "Alinak Noyan ve Emir Kurmişi", s. 568.

³²⁷ Argun, Abaka Han'ın Kıymış İgaçi'den doğan büyük oğludur. Bkz. Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 149.

³²⁸ Spular, *İran Moğolları*, s. 93.

³²⁹ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 153.

³³⁰ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 113.

³³¹ Ebü'l-Ferec, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s. 61.

³³² Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 155; Bu tarih 17 Ekim (H. 4 şaban 683) olarakta verilir. Bkz. Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 114; 16 Ekim 1284'te Cüveynî ve oğulları yasaya çarptırıldı. Bkz. Spular, *İran Moğolları*, s. 94; Şemseddin, Argun'a 140 tumanlık para verdi fazlasını bulamayınca Argun onun ölümüne hükmetti (H.5 Şaban 684). Bkz. Ebü'l-Ferec, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, s. 61.

memnuniyetsizliğe neden oldu. Önce uzaklaştırılmak düşüncesi ile Şiraz'a gönderildi. Burada da Argun'a şikayet edilince araları iyice açıldı.³³³

Durumun geri dönülmez bir hal aldığı görülen Emir Buka Argun'a karşı darbe planları hazırlamaya başladı. Fırat kıyısında olan Şehzade Cuşkab ile temasa geçerek Argun'u tahttan indirip yerine kendisini geçirme planını anlattı. Cuşkab bu durumu Argun'a bildirince Arun Han'ın peşine düşeceğini anlayan Emir Buka kaçarak Kür Suyu'nu geçip Olcay Hatun'un emirlerinden Naya'nın oğlu Zengi'nin evinde saklandı. Arkasından giden Doladay ve Togan onu yakalayarak Argun'un huzuruna getirdiler. Suçlu bulunan Emir Buka 16 Ocak 1289'da yasaya çarptırıldı.³³⁴ Bir süre sonra Şehzade Cuşkab'da öldürüldü.³³⁵

4.1. Argun Han Döneminde İlhanlı-Çağataylı İlişkileri

Barak'ın ölümünden sonra (1271) Çağatay Hanlığı'nın başına Çağatay Han'ın dördüncü oğlu Sarban'ın oğlu Nikbay Han geçmiştir (1271-1274). Nitekim Abaka zamanında Buhara'ya yapılan İlhanlı akını def ederek Buhara'ya yeniden hakim olan Nikbaya Han olmuştur (29 Ocak 1273). Onun vefatının akabinde Çağatay Hanlığı'nın başına Çağatay'ın yedinci oğlu Kadat'ın oğlu Buka-Timur atanmıştır. O da Nikbay Han gibi Kaydu Han'ın yarlığı ile han olmuştur.³³⁶ 1277'de vefat eden Buka-Timur zamanında da ulus gücünü toplayamamış ve Ögeday Ulusu'na bağlı olarak iç meselelerle uğraşmıştır.

Çağatay Hanlığı, Duva Han döneminde (1277-1307) toparlanarak tekrar dış meselelerle uğraşacak duruma gelmiştir. Duva, Barak'ın ikinci oğludur.³³⁷ Bu dönemde hala Kaydu Han adına işler yürütülmekte ise de Duva uzun süren saltanatı süresinde Türkistan'da yeniden düzeni sağlamayı başardı. Kaydu kadar güçlü bir kişiliği ve iyi bir siyasi görüşü olduğu anlaşılan Duva bu dönemde Horasan hududuna yeni akınlar yapmaya başladı.

³³³ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 161-162; Spular, *İran Moğolları*, s. 94.

³³⁴ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 164; Spular, *İran Moğolları*, s. 95.

³³⁵ Cuşkab bu meselenin halinden sonra Fırat boylarındaki bölgesine geri dönmüş ancak Argun'da ihtimal ki emirlerin teşviki ile ona karşı bir şüphe uyanmıştı. Arkasından asker göndererek onu yakalayıp huzuruna getirtti. Cuşkab 1289 Haziran ayında öldürüldü. Bkz. Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 165.

³³⁶ Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, s. 114-116; Alan- Kemaloğlu, *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*, s. 81.

³³⁷ Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, s. 117.

Şubat 1288'de Horasan bölgesine art arda yapılmakta olan Çağatay akınlarını haber vermek amacı ile Horasan'dan elçiler gelip Argun'u bilgilendiriyordu.³³⁸ Argun'un Şehzade Gâzân'a yardımcı olmaları için gönderdiği Nevruz ve Kinşu, maruz kaldıkları akınlara karşı koymanın zorluğu üzerine Argun'a elçiler gönderip kaydu'nun öncü birliğinin komutanı Yisur Noyan'ın 30.000 atlı ile Belh, Merv ve Şaburgan civarını yağmaladığını ve ilerlemekte olduğunu bildirdiler.³³⁹ Argun bu sınır ihlali faaliyetlerine karşı ciddi bir ordu sevkiyatı yapmamış ise de aldığı tedbirler neticesinde ciddi bir sorun yaşanmasını engellemiştir.³⁴⁰

İlhanlı tahtındaki sarsıntılar Altın-Orda'yı da harekete geçirmiş olacak ki Uzun süredir sesiz olan Derbent tarafı bu dönemde yeniden hareketlendi. Altın-Orda Hanlığı tarafından bu bölgeye biri 1286'da diğeri 1290 yılının Mart ayında olmak üzere iki saldırı yapıldı. Ancak her iki saldırı teşebbüsü de ciddi bir sorun teşkil edecek boyutta değildi.³⁴¹ Altın-Orda üzerine hareket eden Argun Mayıs 1288'de Kür Suyu'nu geçti. Buka ve Koncukbal'ı öncü birlik olarak gönderdi. Bunlar döndüğünde Altın-Orda birliklerinin kuzeye çekildiklerini bildirdiler.³⁴² Arada ciddi bir muharebe yaşanmadı.

4.1.1. Emir Nevruz'un Horasan'da Ayaklanması

Hülâgû döneminden beri Horasan bölgesinde bulunmuş olan Argun Aka'nın oğlu olan Nevruz, Argun Han döneminde Horasan'da bulunmaktaydı. Argun Han'ın Ahmed'i devirip tahta geçirmesinin ardından Nevruz Argun Han'a karşı ayaklanma başlattı. Bu ayaklanmada Emir Nevruz'a daha önce Argun'a karşı tahta aday gösterilen Hülacü ve Şehzade Yomşut'un oğlu Kara Nokay destek verdiler. Bundan anlaşılıyor ki iki şehzade de Argun'un hükümdarlığından memnun olmayıp yaşanan karışıklıklardan dolayı biraz kendi haline kalmış olan ülkenin doğu eyaleti Horasan'daki boşluktan istifade ederek isyan başlatmışlardır. Ancak bu isyan önemli bir güç haline gelmeden kara Nokay'ın adamlarından biri olan Ordu-Kiya'nın kardeşi Mukbil'in durumu haber vermesi neticesinde asilerin yakalanması üzerine son bulmuştur. Argun'un emri ile asi şehzadeler Girdkuh Kalesi'ne hapsedildiler. Bir müddet burada tutulduktan sonra 7 ekimde Damgan'da yasaya çarptırıldılar.

³³⁸ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 158.

³³⁹ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 158.

³⁴⁰ Spular, *İran Moğolları*, s. 97.

³⁴¹ Spular, *İran Moğolları*, s. 97; Altın-Orda'da Tamay Tuktay Murtad 5.000 kişi ile Derbend'den aşağı inerek buradaki tüccarların mallarını yağma etmişti. Bkz. Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 159.

³⁴² Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 159.

Nevruz'u yakalamak ve isyanı tamamen bitirmek isteyen Argun bunun için Horasan'da bulunan oğlu Şehzade Gâzân'ı görevlendirdi. Ona destek olması için de 15 ekim tarihinde Togan'ı emrindeki askerlerle birlikte gönderdi.³⁴³ Ancak Nevruz daha sonra af edilerek Gâzân'a yardım etmeye devam etmiştir. Gâzân'ın tahta geçmesinde büyük etkisi olmuştur ki ilerleyen konularımızda bahsi geçecektir.

4.2. Sadü'd-Devle Yahudi'nin Vezirliği

Sadü'd-Devle Bağdat'lı bir Yahudi olup hekimlik yapmakta iken Argun Han'ın teveccühünü kazanmıştır.³⁴⁴ Bu teveccühün giderek artması neticesinde Sadü'd-Devle Argun tarafından Bağdat'ın vergilerini tahsile memur edildi.Yanına kendisine destek olması için Ordu Kiya verildi.³⁴⁵

Argun'un gözüne girmek için halktan yüksek miktarda vergi toplayan Sadü'd-Devle dönüşte Argun'a çok miktarda vergi getirdi.³⁴⁶ Bölgede bulunan bitikçilerin aşırı vergi toplamasına engel olma çabalarını Argun'a şikayet eden Sadü'd-Devle, bitikçilerin bir kısmının katledilmesine neden oldu.³⁴⁷ Sadü'd-Devle'nin hazineye olan faydasından memnun olan Argun, onu Sugurluk Yalağı'nda vezir tayin etti (1289).³⁴⁸

Bu önemli makamı ele geçiren Sadü'd-Devle öncelikle kendisine rakip olarak gördüğü bazı devlet adamlarını saf dışı etmeye başladı.³⁴⁹ Arkasından Irak mülkünden

³⁴³ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s.165-166.

³⁴⁴ Spular, *İran Moğolları* s.96; Kazvin yolu üzerinde bulunan Ebher Şehri'nde veya İbn Haldun'un rivayeti ile Musul'da doğduğu bilgileri mevcuttur. Devletin mutluluğu anlamına gelen sadüdevle lakabını kullanmaktadır. Genç yaşlarda tıpla ilgilenmiştir. Bağdat'ta bulunduğu dönemde Bağdat valisi Tonsga tarafından Bağdat divan üyesi olarak atandı. hekimlikteki mahareti duyulunca Argun Han'ın yanına Tebriz'e gönderildi. Bkz. Mustafa Uyar, "İlhanlı Devleti'nde Yahudi Bir Vezir: Sa'düdevle", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 21, Sayı. 33, 2003, s. 231-232.

³⁴⁵ Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s.401; Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s.166.

³⁴⁶ Spular, *İran Moğolları*, s.96; Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s.166.

³⁴⁷ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s.166.

³⁴⁸ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s.166; Spular, *İran Moğolları*, s. 96; Aksarayı, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 124; Emevi Halifesi Ömer b. Abdülaziz zamanında gayrimüslimlerin önemli devlet görevlerine alınmaması ile ilgili bir ferman çıkartılmış böylece gayrimüslimler üst düzey devlet görevlerinden uzak tutulmuşlardır. Ancak İlhanlılar döneminde durum değişmiş ve bir müddet sonra devlet içinde fazla güçlenen İranlı Farisî unsur yavaş yavaş tasfiye edilmeye başlamıştır. Argun Han zamanında sivil bürokrasinin en önemli temsilcisi Cüveynî ortadan kaldırılmış ancak bu seferde Emir-Buka olayında olduğu gibi askeri kanadı oluşturan Moğol emirler fazla güç kazanmaya başlamıştır. Bu durum karşısında devlet içinde denge unsuru olarak Yahudiler kullanılmaya başlandı. Bkz. Uyar,"Sa'düdevle", s.129.

³⁴⁹ Melik Celaleddin-i Simnani, Fahreddin-i Kazvini, her ikisi de bir müddet Anadolu'da idari ve mali işlerden sorumlu olmuşlardır. Sadü'd-Devle bu gibi devlet adamlarının bir kısmının merkezden uzaklaştırılmalarına sebep oldu. Bkz. Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s.166; Aksarayı, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s.124, Ersan- Alican, *Türkiye Selçukluları*, s.186; Sadüdevle önce Emir-Buka'yı arkasından kardeşi Aruk'u devlet kaynaklarından ele geçirdikleri malları ortaya çıkarmak sureti ile saf dışı etmiş arkasından kendisi Bağdat'ın malî idaresinin başına getirilmiştir. Bkz. Uyar, "Sa'düdevle", s.133.

pay olarak vergileri düşürdükleri gerekçesi ile eski vezir Şemseddin-i Cüveynî'nin çocukları katledildiler.³⁵⁰ Sonuçta kendisini rakipsiz gören Sadü'd-Devle bölgede Müslüman halka karşı zalimane davranarak ağır vergiler altında halkı ezmeye başladı. Kendi yakınlarını ve dindaşlarını önemli görevlere getirerek Müslüman devlet adamlarının ülkedeki etkinliğini kırmaktaydı. Bu durum halk nazarında da ciddi hoşnutsuzluk yarattı.³⁵¹

Argun Han'ın özellikle rahatsızlandığı yıllarda Büyük Han Kubilay ile iletişim kurduğu elçisi Bolad dışında sadece Vezir Sadü'd-Devle ile görüşüyor olması ve devlet işlerinden elini çekerek sadece hastalığı ile meşgul bulunması devlet içinde tamamen Sadü'd-Devle'yi etkin hale getirmişti.³⁵² Sonunda Sadü'd-Devle'nin faaliyetlerinden memnun olmayan devlet adamları Argun Han'ın hastalığını fırsat bilerek hem Sadü'd-Devle'yi hem de ona yardımcı olan Ordu Kiya'yı yakalayarak idam ettiler.³⁵³

4.3. Argun Han'ın İkinci Doğu Seferi ve Ölümü

1290 Yılıının kışını Arran Kışlağı'nda geçiren Argun Han Derbent bölgesine Alın-Orda Hanlığı tarafından tekrar saldırı yapıldığı haberini aldı. Argun derhal bölgeye Tukul, Şiktur Noyan ve Koncukbal'ı gönderdi kendisi de arkalarından hareket etti. Argun'un öncü birliği Derbent'i geçerek Karasu kıyısında Altın-Orda birlikleri ile mücadeleye girişti. Altın-Orda Hanı Mengü Timur'un oğlu Mingli Buka'nın da içinde bulunduğu Altın-Orda birlikleri geri çekilmek zorunda kaldılar. Zafer haberinin Argun'a ulaşması ile şenlikler yapıldı ve bu küçük taciz kolaylıkla def edilmiş oldu.³⁵⁴ Esasen Altın-Orda Hanlığı'nın uzun müddet batı seferlerine ağırlık verdiği bu nedenle Berke

³⁵⁰ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 167.

³⁵¹ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 167; Spular, *İran Moğolları*, s. 96; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 125; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 401; Ayrıca Sa'düddeve'nin kendisi gibi Yahudi olan Necibüddîn'e 200 önemli kişinin ismini vererek onları öldürmek üzere Necibüddîn'i Horasan'a göndermiş olduğu bilgisi verilir. Bkz. Uyar, "Sa'düddeve", s.136.

³⁵² Spular, *İran Moğolları*, s. 96.

³⁵³ Sa'düddeve'nin evi ve otağı da bu sırada yağmalandı. Bkz. Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 172; Spular, *İran Moğolları*, s. 96; Sa'düddeve, Argun Han'ın hastalığı sonrasında halkın nefretini bastırmak amacıyla bir kısım suçluları serbest bırakmış ayrıca Bağdat halkına 30.000 dinar göndermiştir. Ancak bunlar kendisini kurtarmaya yetmemiştir. Neticede Togaçar'ın düzenlediği bir davette Sa'düddeve yandaşlarının çoğu katledilmiştir. Sa'düddeve ile birlikte hareket eden Ordu-Kiya da tutuklandıktan bir müddet sonra öldürülmüştür. Bkz. Uyar, "Sa'düddeve", s. 139.

³⁵⁴ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 168-169; Bu tarihte Altın-Orda tahtında 1280'de ölen Mengü Timur'un kardeşi Tüde Mengü'yü (bir müddet tahtta kaldı ancak Müslüman olup sufilığa meyledince ülkede otorite sorunları yaşandı ve ülke ikili teşkilat ile yönetilmeye başlandı) bertaraf eden Tele-Buka vardır. Tele-Buka; Galiçya, Macaristan ve Lehistan bölgelerine seferler yaptı ancak umduğu başarıya ulaşamadı. Bu başarısızlığın izlerini silmek için Azerbaycan bölgesini işgale kalkıştı. İlhanlılar üzerine 1288 ve 1290 yıllarında iki bahar seferi yaptı ancak burada da umduğu başarıyı elde edemedi. Bkz. Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, s. 123-127.

Han'dan sonra İlhanlılar ile Altın-Orda arasında ciddi bir mücadele görülmediği anlaşılmaktadır.³⁵⁵

Bu olayın akabinde Horasan bölgesine Çağatay saldırısı yapıldığı haberi ulaştı.³⁵⁶ Bölgeye emrindeki askerlerle birlikte Tagaçar Noyan gönderildi. Ona destek olması içinde Hacı Necibüddeve gönderildi ki onun bir görevi de Horasan vergilerini toplayarak askerler arasında bölüştürmekti. Argun Han tekrar Tebriz'e döndü. Tebriz'in Şam'a doğru olan bölgesinde Arguniye adı ile yeni bir şehir kurdurttu.³⁵⁷

Argun burada Hint tarafından gelen ve ömrü uzatmak için ilaçlar yaptığını söyleyen bir bahşi³⁵⁸ ile tanışıp onun yaptığı ilacı yaklaşık 8 ay boyunca içti.³⁵⁹ İçinde cıva ve kükürt bulunan bu ilacı içmesinin ardından hastalanan Argun, doktoru Hacı Emirüddeve ve hekimlerin çalışmaları ile iyileşmeye başladı. Ancak bu sırada içki içince hastalığı tekrar nüksetti. Arran'a dönen Argun'un bu durumundan istifade ile bazı emirler birbirlerinden kurtulmak için bahanelerle birbirlerine saldırmaya başladılar. İdaci, Cuşi, Kuçan, Vezir Saadüddeve, Ordu-Kiya öldürülen emirlerden bazılarıdır.³⁶⁰ Hastalığı iyice şiddetlenen Argun 10 Mart 1291 (H. 7Rebiülevvel 690) tarihinde Arran'da vefat etti.³⁶¹ Moğol adetince bir dağa defnedildi.³⁶²

5. GEYHATU HAN DÖNEMİ (1291-1295)

Argun'un ölümünü müteakip şehzadelere haber gönderilerek kurultay için çağrıldılar. Horasan'da bulunan Şehzade Gâzân sert mizacı dolayısı ile emirler tarafından fazla desteklenmiyordu. Bağdat'ta bulunan Baydu tahta yakın isim gibi

³⁵⁵ Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, s. 126-127.

³⁵⁶ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 169; 1277'de tahta geçen Çağataylı Duva, Kaydu'nun desteğini alarak Horasan'a ve Hindistan'a başarılı akınlar yapmıştı. Böylece batı sınırlarını güvene almış, güneyde Gazze'ye kadar ilerlemiştir. Bkz. Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, s. 119.

³⁵⁷ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 169.

³⁵⁸ Spular Hint tarafından gelen bu kişi için "jogi" ifadesini kullanır. Bkz. Spular, *İran Moğolları*, s. 196.

³⁵⁹ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 171; Spular, *İran Moğolları*, s. 96.

³⁶⁰ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 171-172.

³⁶¹ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 172; Hayton onun iktidarının 4. yılında öldüğünü yazar. Bkz. Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihi*, s. 149; Argun'un ölümü için verilen tarihlerden biri de 9 Mart 1291 (H. 6 Rebiülevvel 690) dir. Bkz. Spular, *İran Moğolları*, s. 97; Roux ise 7 Mart 1291'de öldüğünü yazar. Ayrıca Argun'un hastalığı sırasında kamlar aşık kemiğini ateşe tutarak fala bakmış ve Han'a büyü yapıldığını ileri sürerek bundan hanımlarından birini sorumlu tutarak öldürmüşlerdir. Bkz. Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 407; Reşidüddin bu ifadeyi destekler ve Argun'un öldürülen hanımının Tuğçak Hatun olduğu bilgisini verir. Bkz. Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 171.

³⁶² Argun Han gizli gömülen son İlhanlı hükümdarı olmuş ancak Müslüman olan kızı Olcay Hatun tarafından sonradan buraya bir tekke inşa edilmiştir. Bkz. Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 407.

görünüyordu. Ancak emirlerin desteğini almayı başaran isim Argun'un Anadolu'da bulunan kardeşi Geyhatu oldu. Emirlerin genelinin Geyhatu'ya iltica etmeleri neticesinde Geyhatu Helat'ta (Ahlat) han ilan edildi (23 Temmuz 1291).³⁶³

Öncelikle Argun zamanında siyasi mücadeleye girişmiş olan emirler sorgulandı. Geyhatu bir kısım suçlu gördüğü kişileri cezalandırdı.³⁶⁴ Akabinde Rum tarafından gelen isyan haberleri üzerine Geyhatu Anadolu'ya sefer düzenledi.³⁶⁵ Ayrıca Argun'un ölümünden sonra çıkan karışıklıktan istifade ile Horasan'da Lurların ayaklanmaları baş gösterdi. İsfahan'ı ele geçirmeyi başaran Lurlular pek çok Molğol emiri ve askerini öldürdüler. Durum Geyhatu'ya haber verildi.³⁶⁶ Geyhatu Anadolu'ya hareket ederken bir tümen askerle birlikte Şehzade Ambarç'i'yi de Horasan'a gönderdi. Bu sırada Togaçar'ın naibi olan Saderddin'i Zencanî tarafından Geyhatu'nun öldürüldüğü ve Ambarç'i'nin Horasan yolundan dönüp Arran'a giderek tahta oturması gerektiği haberi yayıldı. Ambarç'i'nin ihtiyatlı davranıp durumu Geyhatu'nun naipliğini yapan Şiktur Noyan'a bildirmesi ile Togaçar ve Sadreddin-i Zencanî yakalanarak hapsedildiler.³⁶⁷

Geyhatu Aladağ'a döndükten sonra Memlûkler tarafından Anadolu'ya bir saldırı düzenlediği haberi ulaştı.³⁶⁸ Kalatu'r-Rum istihkamlarını kuşatan Memlûkler'e karşı 1292'de bir ordu gönderen Geyhatu bu küçük sınır tacizini böylelikle defetmiştir.³⁶⁹ 1293 Yılında Geyhatu Tebriz'den Karadağ'a doğru hareket etti. Burada Horasan'dan Kutlugşah Noyan, Urug Timur, ve Nevruz'un elçilerini kabul etti. Ardından Aladağ'a geri döndü.³⁷⁰ Bu dönemde sahib divanlığa Saderddin-i Zencanî getirildi.³⁷¹

Geyhatu sefahate düşkünlüğü ve yaptığı israf ile hazinenin zarar görmesine neden oldu. Zaten kendisinden önceki hanlar döneminde de israf nedeni ile hazinede

³⁶³Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 175; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 408; Emirler önce Geyhatau'yu isteyip sonra da pişmanlık duydukları ancak Baydu'nun han olmak konusunda çekimser tavrı nedeni ile ilk kararın değişmediği bilgisini verir. Bkz. Spular, *İran Moğolları*, s. 99; Aksarayî, Geyhatu'nun Aladağ mevkiinde tahta geçtiğini belirtir. Bkz. Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 135; Oktay, *Türkler ve Moğollar*, s. 299; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 415.

³⁶⁴ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 178.

³⁶⁵ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 137.

³⁶⁶ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 173.

³⁶⁷ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 179-180.

³⁶⁸ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 180; Spular, *İran Moğolları*, s. 100.

³⁶⁹ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 180; Spular, *İran Moğolları*, s. 100.

³⁷⁰ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 181.

³⁷¹Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 181; Zencanî, Geyhatu'nun kayın pederinin desteği sayesinde sahib divanlığa yükselmeyi başardı (1292). Bkz. Spular, *İran Moğolları*, s. 100.

bazı sıkıntılar baş göstermişti.³⁷² Sadreddin-i Zencanî'nin teşviki ile ekonomik sıkıntıları çözmek için Çin'den esinlenilerek Çav adı verilen kağıt para basılmıştır. Ancak önlem işe yaramamış ve ekonomi durma noktasına gelmiştir.³⁷³ Sonunda çav tedavülden kaldırılarak tekrar altın ve gümüş ile ticaret yapılmaya başlandı.³⁷⁴

5.1. Geyhatu-Baydu Mücadelesi

Geyhatu'nun yukarıda bahsedildiği gibi siyasi, politik, ekonomik başarısızlıklarının yanında zevke sefahate düşkün olması hem halk hem de Moğol ümerası arasında ona karşı hoşnutsuzlukların başlamasına neden oldu.³⁷⁵

Baydu daha önce tahta geçmek konusunda biraz çekingen kalmış olsa da kendisine iltica eden emirlerin de desteği ile Bağdat'tan Tebriz'e doğru hareket etti.³⁷⁶ İsyan faaliyeti ciddi bir hal alınca Geyhatu Han önce eskiden valiliğini yaptığı Anadolu'ya kaçmayı düşündü ise de yanındakilerin teşviki ile kalmaya karar verdi³⁷⁷. Ancak neticede karşı koyamayacağını anlayınca Anadolu'ya kaçmaya çalıştığı sırada Baydu'nun askerleri tarafından ele geçirildi. Geyhatu 24 Mart 1295'te Baydu'nun emri ile öldürüldü.³⁷⁸ İlhanlı hükümdarı olan Geyhatau'nun katli devlet içinde emirlerin ne kadar güçlendiğini gösterir.³⁷⁹

³⁷² Spular, *İran Moğolları*, s. 100; Argun zamanında bir çok saraylar yapılmış ve bu hazinenin üzerine büyük bir yük getirmişti. Bkz. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. 232.

³⁷³ 1294 Tarihinde Tebrizde basılan çav ardından diğer şehirlerde de basıldı. Bkz. Spular, *İran Moğolları*, s. 101; Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 183; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 415.

³⁷⁴ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 184.

³⁷⁵ Spular, *İran Moğolları*, s. 101; Roux, Geyhatu'nun emirlerle arasının açılma nedenini Müslümanları önemli görevlere ataması olarak verir. Bkz. Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 408; Grousset, Roux'u destekler. Bkz. Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 416.

³⁷⁶ Bu emirlerden bazıları Tudacu Yarguçi, Çiçak Gürekan, 'nın oğlu Lekzi ve İltimur olarak zikredilir. Bkz. Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 184; Spular, *İran Moğolları*, s. 101.

³⁷⁷ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 184; Spular, *İran Moğolları*, s. 101.

³⁷⁸ Spular, *İran Moğolları*, s. 102; Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 186; Bu tarih 21 Nisan 1295 olarak verilir. Bkz. Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 408; 21 Nisan 1295'te Mugan'daki otağında bulunarak öldürüldü. Bkz. Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 416; 24 Mart 1295'te 24 yaşında iken Baydu taraftarlarının bir yay kirişi ile boğularak öldürüldü. Bkz. Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihi*, s. 150.

³⁷⁹ Geyhatu'nun idaresinden memnun olmayan emirler onu tahttan indirirken Cengiz Yasası'na aykırı davranmakla suçlanmışlardır. Bkz. Kaya, "İlhanlıların Anadolu Türkmen Beylerine Karşı Politikası", s. 316.

6. BAYDU HAN DÖNEMİ (1295-1295)

Baydu, Hülâgû'nün torunlarından biridir.³⁸⁰Geyhatu'nun ölümünün ardından han ilan edildi.³⁸¹Baydu tahta geçtikten sonra ilk iş olarak Geyhatu'ya yakınlığı ile bilinen emirleri ortadan kaldırmaya başladı.³⁸²

Ancak Baydu Han tahtta fazla kalamadı. Zira yeni ve güçlü bir rakibi vardı. Argun Han'ın Horasan valiliği yapmakta olan oğlu Gâzân bazı kişilerce destek görmekteydi.³⁸³ Gâzân Horasan'dan topladığı ordu ile birlikte Rey'e doğru hareket etti. İleride bahsedileceği gibi vezirliğe getirdiği Argun Aka'nın oğlu Emir Nevruz'un da Gâzân'a bu süreçte büyük faydası dokunmuştur. Baydu, anlaşma yoluna gitmek isteyerek Nevruz'a devleti bölüşüp bir kısmını kendisine bırakmayı, para vermeyi veya kendisini veziri yapmayı teklif etti ancak sonuç alamadı.³⁸⁴

Gâzân Han sözde Baydu tarafından öldürülen Geyhatu'nun intikamını almak için yola çıkmıştı. Bu arada Nevruz'un da etkisi ile Gâzân Müslüman olmuştu. Bu durum artık ülke içinde her alanda iyice nüfuz sahibi olmuş bulunan Müslümanların desteğini kazanmasını sağlamıştı.³⁸⁵ Gâzân'ın kendisine iltica eden bazı emirler sayesinde kalabalıklaşan ordusuna karşı duramayacağını anlayan Baydu kaçmaya çalıştı. Nahçıvan'da yakalanan Baydu, 5 Ekim 1295'te öldürüldü.³⁸⁶ Baydu Han'ın tahtının kısa sürmesi ve iç meselelerle meşgul olunması gibi nedenlerle dış siyasetle fazla ilgilenemediği görülmektedir. Tebriz'e giren Gâzân 1295 yılının Kasım ayında han ilan edildi.³⁸⁷

7. GÂZÂN MAHMUD HAN DÖNEMİ (1295-1304)

³⁸⁰ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 416.

³⁸¹ Spular, *İran Moğolları*, s. 102; Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihi*, s. 151.

³⁸² Spular, *İran Moğolları*, s. 102.

³⁸³ Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihi*, s. 151.

³⁸⁴ Spular, *İran Moğolları*, s. 102.

³⁸⁵ Spular, *İran Moğolları*, s. 103.

³⁸⁶ Spular, *İran Moğolları*, s. 103; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 416; Gazan'a iltica eden bu emirlerin içerisinde daha önce Baydu'yu desteklemekte olan Emir Çoban ve Emir Kurmişi de bulunmaktadır. Bkz. Subaşı, "Alinak Noyan ve Emir Kurmişi", s. 169.

³⁸⁷ Spular, *İran Moğolları*, s. 103.

Argun Han'ın büyük oğlu olan Gâzân'ın annesi Durban Kabilesi'nden olup Bitikçi'nin kızı Kultak Hatun'dur.³⁸⁸ Gâzân 4 Kasım 1271 (H. 29 Rebiul-evvel 670) tarihinde Cuma günü Mazenderan bölgesinde doğdu.³⁸⁹

Bu dönemde Horasan valisi bulunan Argun, Abaka'nın huzuruna giderken oğlu Gâzân'ı da beraberinde götürdü. Abaka iyi bir eğitim alması için Gâzân'ın büyük hatunlardan Bulugan Hatun'un yanına verilmesini istedi. Böylece üç yaşlarında olan Gâzân, oğlu olmayan Bulugan Hatun'un yanında kalmaya başladı.³⁹⁰ Beş yaşına gelince Abaka tarafından hem Uygurca dil ve yazı öğrenmesi hem de ilim ve adab öğrenmesi için Hıtaıylı Yarık'a gönderildi.³⁹¹ Argun'un Kubilay gibi bir Budist olması Gâzân'ı da bu yönde yetiştirmeye çalışmasında etkili olmuş olacak ki Gâzân küçüklüğünde iyi bir Budist eğitimi görmüştür.³⁹² Abaka 1282'de vefat ettiğinde Gâzân henüz 10 yaşlarındaydı.³⁹³ Ahmed Teküder'in hükümdarlığı sırasında³⁹⁴ da Bulugan Hatun'un yanında kalan Gâzân, babası Argun'un han olması ile ona vekaleten Horasan'a gönderildi (1284).³⁹⁵ Gâzân burada Horasan, Kumis, Rey ve Mazenderan bölgelerinin idaresi ile ilgileniyordu.³⁹⁶

7.1. Gâzân'ın Şehzadelğinde Horasan

Horasan bölgesi göçebe istilacılara karşı İlhanlıların doğu kapısı durumunda olup aynı zamanda Çağatay Ulusu ile de sınır çatışmalarının yaşandığı bölge olması hasebi ile önemini daima korumuştur. İdaresine ayrı bir önem gösterilen Horasan'a genelde veliaht şehzadeler atanmıştır. Nitekim Argun ve Gâzân'da burada idari görevlerde bulunmuşlardır. Gâzân'ın emrine bu bölgenin önemine binaen güçlü bir askeri birlik verilmiştir.³⁹⁷

³⁸⁸ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 188.

³⁸⁹ Osman Gazi Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2009, s. 50-51; Reşîdüddin bu tarihi 2 Ocak 1272 olarak verir. Bkz. Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 189.

³⁹⁰ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 192; Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 54.

³⁹¹ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 193.

³⁹² Gâzân yetişkinlikte dahi boş zamanlarını genellikle Habuşan'da yaptırdığı bir tapınakta geçirmiştir. Bkz. Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 55-58.

³⁹³ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 194.

³⁹⁴ Ahmed'in isyan ettiğini düşündüğü kardeşi Kongurtay'ı öldürtmesinin ardından Argun'un bu isyanla bağlantısı olduğu düşüncesi ile Horasan'da bulunan Argun üzerine Alinak'ı göndermiş ancak onun yenilmesinin ardından bizzat kendisi Horasan'a ilerlemişti. Argun anlaşma yolunu denemek için Ahmed'e Gâzân'ı elçi olarak göndermişti. Fakat bundan bir netice alamamıştı.

³⁹⁵ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 195.

³⁹⁶ Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 61.

³⁹⁷ Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 62; Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 197.

Gâzân'ın bu yıllardaki en önemli meselelerinden biri de Emir Nevruz'un isyanı meselesidir.³⁹⁸ Bu dönemde Emir Nevruz Gâzân'a hizmet edip ordu ile ilgili işleri yürütmekteydi.³⁹⁹ Emir Buka ve yandaşlarının öldürülmesi olayından endişeye kapılan Nevruz, Gâzân'ın yanından ayrılarak Dere-yi Husrev'e gitti.⁴⁰⁰ Burada asker toplayıp güçlenen Nevruz, Fergana'daki⁴⁰¹ Keşfrud Nehri yakınlarında konaklamakta olan Gâzân'a ani bir baskın düzenledi. Gâzân Nişabur'a çekilmek zorunda kaldı. Oradan Mazenderan'a yönelerek Nevruz'a destek verdiği haberi yayılan Şehzade Hulacü'yü ele geçirmek niyetindeydi.⁴⁰² Hulacü'yü yakalayan Gâzân onu Argun'a gönderdi. Oradan tekrar Radkan'a yönelerek İncesu mevkiinde Nevruz ile karşılaştı. Yapılan mücadelede Gâzân'ın ordusu bozulmaya yüz tuttu ve geri çekilmeye başladılar. Cacerem'e ulaşan Gâzân, Argun Han'a elçi gönderip durumu ilettili.⁴⁰³ Argun Şehzade Baydu ve Nurin Aka'yı emirlerindeki askerlerle birlikte Gâzân'a yardıma gönderdi. Bu askerlerin oraya ulaşmasının ardından Gâzân Nevruz'un isyanını bastırmak için Habuşan'a ilerledi. Ancak Herat'a doğru kaçmaya başlayan Nevruz'u havaların sıcak olması nedeni ile takip etmekten vaz geçti.⁴⁰⁴ Bu fırsatı değerlendirerek kaçan Nevruz Ögedaylı Kaydu Han'a iltica edip ona sığınmış ve yardım talep etmiştir.⁴⁰⁵

Kaydu Han, yanında üç yıl kalan Nevruz'a bazı şehzadelerin (Şehzade Evkan ve Uruk Timur bunlardandır) komutasında 30.000 atlı asker vererek onu İlhanlı topraklarına gönderdi. Nevruz bu kuvvetlerle Maverâünnehir üzerinden Horasan'a kadar ilerledi. Nevruz'un Horasan'a gelmekte olduğu haberinin ulaşması üzerine Gâzân ordusunun dağınık halde bulunmasından dolayı Keşfrud taraflarına yönelerek ordusunu birleştirmeye ve askerlerini toparlamaya çalıştı.

Kaydu Han, Nevruz'un arkasından kendi oğlu Sarban'ı da bir grup askerle birlikte Horasan'a gönderdi.⁴⁰⁶ Ögeday ve Çağatay askerleri ile desteklenen Nevruz, 1291

³⁹⁸ Hülâgü'nün İran'a gelişinden önce büyük hanlar tarafından Argun Aka'ya Horasan işlerinin idaresi verilmişti. Bkz. Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 62.

³⁹⁹ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 197; Bu dönemde Nevruz'un Gâzân'ın atabeyliğini yapmakta olduğu ifade edilir. Ayrıca Nevruz Gâzân'ın halası ile evlidir. Bkz. Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 62.

⁴⁰⁰ Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 63; Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 198.

⁴⁰¹ Maverâünnehir'de bulunan bölgenin adıdır. *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası*, s. 383.

⁴⁰² Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 63; Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 199.

⁴⁰³ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 201.

⁴⁰⁴ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 203.

⁴⁰⁵ Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 67.

⁴⁰⁶ Yasa-ur ve Kepek'te Nevruz'un yardımına gönderilen emirlerdendir. Sarban-Oğul'un yanı sıra Eyukan-Oğul ve Örug-Temür gibi şehzadelerde Nevruz'un ordusunda yer almaktadır. Nevruz görüldüğü üzere

(H.690) yılının ilkbahar aylarında Horasan'a girdi. Tus şehrini yağmalayan Nevruz Buradan Nişabur'a ulaştı ve şehri kuşatma altına aldı. Gâzân Han bu dönemde Karatepe (Şirsabil) de bulunmaktaydı. Karşı tarafın fazla güçlü olduğunu öğrenince Keşefrud ve Fergana taraflarına çekilerek Herat'ta bulunan Kutlugşah ile askerini birleştirmeyi planladı.⁴⁰⁷ Nisan 1291'de hareket eden Gâzân Meşhed-i Razavi'nin aşağısına indi. Burada Kutlugşah gelerek Gâzân'a katıldı.⁴⁰⁸

Düşman ordusunun yaklaştığı haberi geldi ancak hala sayıca çok üstün olan düşmana karşı Gâzân mücadeleye girmeyi uygun görmeyerek oradan ayrılarak Radkan'a doğru ilerledi. Onu takip eden Çağatay ordusu öncülerini Tus yakınlarında ona yetiştirdi. Gâzân bir meydan muharebesini uygun görmeyip mücadele ederek geri çekilmeye başladı. Böylelikle İsfarayn'a kadar çekildiler. Çağataylılar tarafından birçok köy ve kasaba yağmalandı. Cecerm'e çekilen Gâzân düşmanın Cürbed'e kadar gelip ilerlemeye devam etmeyerek oradan geri döndüğünü öğrendi.⁴⁰⁹ Çağatay ordusu bu muharebelerin sonunda Badgis Yaylağında yaptıkları sayımda 5.000 askerin kaldığını gördüler. Çok sayıda asker kaybeden Çağatay şehzadelerinin böylece Nevruz ile araları açılmaya başladı.⁴¹⁰

Gâzân Han Simnan'a ulaştığında Argun Han'ın ölüm haberini aldı. Firuzkuh'a kadar ilerleyen Gâzân bu sırada Geyhatu'nun Anadolu'dan gelerek emirlerin desteği ile hanlık tahtına oturduğunu öğrendi. Horasan'ın durumunu arz etmek üzere Geyhatu'ya Emir Kutlugşah'ı gönderdi.⁴¹¹ 1291 yazını Firuzkuh ile Simnan arasındaki Nekatü adı verilen bir yaylakta geçiren Gâzân daha sonra Curcan'a ilerledi. Horasan'ın ahvalini öğrenen Geyhatu Gâzân'a yardım için Şehzade Ambarçi'yi ve emirlerden Doladay, Koncukbal ve İltimur'u gönderdi.⁴¹² Kışın sonlarına doğru Nevruz'un Nişabur taraflarında olup Alamut'u ele geçirmek için Cuveyn'e saldıracağı öğrenildi. Gâzân derhal Geyhatu'nun gönderdiği beyleri Dehistan ve Nesa taraflarına gönderdi.⁴¹³ Nevruz

güçlü bir Çağatay ordusu ile desteklenmiştir. Bkz. Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 68; Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 205.

⁴⁰⁷ Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 68; Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 206.

⁴⁰⁸ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 207; Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 68.

⁴⁰⁹ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 208; Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 68-69.

⁴¹⁰ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 208; Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 68-69.

⁴¹¹ Gâzân Horasan işlerini düzenlemeleri için Hurkudak, Kara Cavarci ve Kutlug-Timur ile bir kısım emirleri görevlendirerek onları kendi yerine bırakmıştı. Bkz. Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 74.

⁴¹² Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 211; Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 74.

⁴¹³ Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 74.

Çağataylıların geri dönmesi üzerine yanında kalan az sayıda askeri ile Cuveyn'e gitti ise de bir şey elde edemedi geri döndü.⁴¹⁴

Çağatay askerlerinin Horasan'daki yağma faaliyetlerinden dolayı Horasan'da kıtlık baş göstermiş olup fazla sayıda asker barındırmak Gâzân için zorlaşmaya başlayınca Geyhatu'nun gönderdiği askerler burada fazla barınamayıp geri dönmüşlerdir.⁴¹⁵ Bunda Çağatay askerlerinin Nevruz'u bırakarak geri dönmelerinin de etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Durumu bizzat arz etmek için Geyhatu'nun yanına gitmeyi planlayan Gâzân Demavend'e geldi. Oradan Tebriz'e yöneldi. Ancak Geyhatu Tebriz'e kadar gelen Gâzân ile görüşmeyi kabul etmeyerek ona Horasan meseleleri ile ilgilenmek üzere geri dönmesini bildirdi.⁴¹⁶ Gâzân geri dönerek Firuzkuh dolaylarına geldiği zaman yerine bırakmış olduğu Emir Kutlugşah'ın Nevruz'u yendiği ve Nevruz'un her şeyini kaybederek Nişabur'a çekildiği haberi ulaştı.⁴¹⁷ Nevruz bu yenilgi ile yaklaşık yedi yıllık mücadelesinin neticesinde hiçbir amacına ulaşamadığını görmüş ve sonuç olarak 1294'te Satılmış ve Esen-Buka isimli adamlarını Gâzân'a gönderip pişmanlığını bildirerek affını istemiştir. Gâzân'ın olumlu cevap vermesi üzerine 1295 tarihinde Nevruz Gâzân'ın huzuruna gelmiştir.⁴¹⁸ Bu isyan sırasında ne yazık ki Horasan Çağatay saldırılarına sahne olmuş ve ciddi bir tahribata maruz kalmıştır.

7.2. Gâzân Han'ın Baydu Han İle Mücadelesi

Gâzân, babası Argun Han'ın sağlığında veliaht konumunda görülmekte ve Horasan gibi ülkenin önemli bir bölgesinde görev almaktaydı. Ancak Argun Han'ın ölümü zerine Gâzân'ın merkeze ulaşmasını beklemeden kurultay toplanmış ve Geyhatu tahta çıkmıştı.

Gâzân bu duruma karşı ciddi bir tepki göstermeyip durumu kabullenmiş görünmektedir. Bunun nedeni kendi durumunu o dönemde askeri ve siyasi açıdan mücadeleye girmek için uygun görmemiş olması olabilir. Geyhatu-Baydu mücadelesi esnasında da Gâzân isabetli bir tavır takınmış ve önce mücadeleye dahil olmayarak

⁴¹⁴ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 211.

⁴¹⁵ Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 74-75.

⁴¹⁶ Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 75; Geyhatu Gâzân'ın Tebriz'e gelmesi üzerine arka arkaya elçiler gönderip geri dönmesini bildirdi. Sonunda Kamaçu ve Nardu Geyhatu'nun "*Hemen bugün geri dönsün.*" diye emrini getirince Gâzân "*O bizi görmek istemiyorsa biz de yüz kez daha fazla onu görmek istemiyoruz.*" diyerek geri döndü. Bkz. Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 216.

⁴¹⁷ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 216.

⁴¹⁸ Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 77.

Baydu'nun işini kolaylaştırmıştır. Geyhatu'nun öldürülüp Baydu'nun tahta çıkışını müteakip de henüz otoritesini kurma fırsatı bulamayan Baydu ile mücadeleye girişmiştir. Bu mücadelede Gâzân'ın en azından görünürdeki gerekçesi ise Geyhatu'nun Cengiz yasasına aykırı olarak tahttan indirilip katledilmiş olmasıdır.⁴¹⁹

Gâzân Han Duvin'de bir müddet kalıp burada emirlerini toplamaya çalıştı. Bu arada Geyhatu tarafından gönderilen elçilik heyeti Ordu-Buka başkanlığında Gâzân'ın yanına gelerek yüklü miktarda çavı ona hediye etti. Gâzân bunlara itibar etmediği gibi çavları da yaktırdı. Buradan yoluna devam ederek Tahran'a ulaştı. Burada Baydu'nun elçileri gelerek tahta Baydu'nun çıkması gerektiğini ve bundan dolayı Gâzân'ın Baydu ile görüşme talebinden vaz geçerek geri dönmesi gerektiğini haber verdiler. Geri dönmeyen Gâzân başkente ulaşmak niyeti ile ileri yürüyüşüne devam etti. Nihayet 17 Mayıs 1295 (H. Receb 695) tarihinde yeni han Baydu'ya Gâzân'ın geldiği haberi verildi.⁴²⁰

Bu sırada Baydu Azerbaycan'da Meraga'nın kuzeyinde kalan Heştrûd'da bulunuyordu. Baydu öncü birlik olarak Şehzade İldar ile emirlerden İlçiday ve Çiçak'ı gönderdi. Artık iki taraf savaş için yerlerini almaya başlamışlardı.⁴²¹ Gâzân'ın ordusunda Kutlukşah sağ kanatta, Nurin Aka sol kanatta yer alırken, merkezde bulunan Gâzân yanına Nevruz, Suka ve Buralgi'yi almıştı.⁴²² 21 Mayıs 1295 (H. 5 Recep 695) tarihinde Kurban-Şire'de yapılan ilk muharebeyi Gâzân Han kazandı. Durumun kötüye gittiğini gören Baydu, Gâzân'a elçi göndererek anlaşma teklif etti. Geri dönmesi karşılığında Fars, Kirman ve Irak topraklarını Gâzân'ın idaresine vermeyi teklif etti. Görüşmeler devam ederken Baydu'nun ordusuna yeni takviye kuvvetler katılmıştı. Bu durumdan endişelenen Gâzân 24 Mayıs 1295 gecesini hızla Karadağ'a doğru hareket etti. Baydu Emir Koncukbal, İlçiday ve Tuladay Noyanların emirlerine 5.000 asker verip Gâzân'ı takip etmekle görevlendirdi. Gâzân'ın taktik gereği geride bıraktığı Nevruz Baydu'nun huzuruna götürüldü. Nevruz bu görüşmede Baydu ile anlaşmış görünüp

⁴¹⁹ Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 80; Reşidüddin, Geyhatu'nun Baydu ile mücadelesi esnasında Gâzân'a elçi gönderdiği, ki bu elçi Buğday İdaç'ıdır, ancak Gâzân'ın bunu önemsemeyip avlanmak bahanesi ile Radkan'a yöneldiğini belirtir. Arkasından Baydu'nun elçisi sıfatı ile Kutlukşah Gâzân'ın huzuruna geldi. Ancak Gâzân buna da müspet bir cevap vermedi. Bkz. Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 233; Roux ise Gâzân'ın uzun zamandır babasının tahtında gözü olduğunu belirtir. Bkz. Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 408.

⁴²⁰ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 234-235; Bu sırada Gâzân'ın yanında yaklaşık 6.000 asker bulunmaktadır. Bkz. Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 83.

⁴²¹ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 236.

⁴²² Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 85.

Gâzân'ı teslim etme konusundaki teklifini kabul etti.⁴²³ Gâzân ise hızla asker toplayıp tekrar mücadele etmek için hazırlık yapmakla meşguldü.

7.2.1. Gâzân Han'ın İslâmı Kabulü

Küçük yaştan itibaren Moğol ananelerine göre yetişen ve Budist eğitim alan Gâzân, Baydu Han ile olan mücadelesine geçici olduğu iki tarafça da malum olan bir anlaşma ile ara verdikten sonra vakit kaybetmeden Horasan'a dönmüştür.⁴²⁴ Baydu'nun yanından gelen Nevruz daha önce de Gâzân'a Müslüman olmasını teklif etmiş ancak muvaffak olamamıştı. Horasan'a geldiğinde Gâzân'a bu teklifini yineledi. Bunu değerlendiren Gâzân 16 Haziran 1295'te (H. 1 Şaban 694) Şeyh Sadreddin İbrahim-i Hammuyi'nin huzurunda İslâm'ı kabul etti.⁴²⁵ Bazı Moğol komutanlar ve askerler de Gâzân Han'ın İslâm'ı seçmesinin ardından onunla birlikte aynı gün Müslüman olmuşlardır.⁴²⁶

Baydu tarafından Gâzân Han'a bu seferde Kutluğşah ve Şeyh Mahmûd-i Dineverî elçi olarak gönderildi. Şeyh Mahmûd, Gâzân'dan yana tavır alarak geri döndüğünde Baydu Han'a yanlış bilgiler vermiş ve Gâzân'ın Horasan'da Çağatay saldırıları ile meşgul olduğunu bildirmiştir. Yine Baydu'nun adamlarından Emir Togaçar ile makamını kaybeden eski vezir Sadruddin-i Zencanî Gâzân tarafına meyleden kişilerdendi.⁴²⁷ Baydu duyduğu yanlış haberlerin tesiri ile biraz rahatladı. Baydu'nun rehabetinden haberdar olan Gâzân derhal Horasan'dan asker toplaması için Nevruz'u gönderdi.

Ağustos 1295'te Gâzân'ın ikinci Azerbaycan seferi başladı. 21 Eylül 1295'te Togaçar ile birlikte bazı emirler gizlice Gâzân'a iltica ettiler. Baydu Han bu durum

⁴²³ Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 88-89.

⁴²⁴ Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 92.

⁴²⁵ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 243; Bu dönemde Gâzân'ın içinde bulunduğu şartlar değerlendirilirse Budist Baydu ile mücadelesi sürmekte olup tahtı ele geçirebilmek için siyasi alanda da hamleler yapması gerekmektedir. Emir Nevruz'un Gâzân üzerindeki tesiri açıktır. Ahmet Teküder'in tahttan indirilmesindeki etkenler arasında gösterilen İslâm'ı kabulü şimdi Gâzân için tahta giden yolda olması gereken bir hamle olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira artık Moğollar arasında da İslâm hızla yayılmaya başlamıştır. Gâzân bu hamle ile pek çok Müslüman Moğol'u yanına çekebilir ve halkın desteğini alabilirdi. Ancak Gâzân Han'ın sonraki faaliyetlerine bakıldığında Müslümanlıkta samimi olduğu görülmektedir. Bkz. Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 98-99; Hayton Baydu'nun Hıristiyan olduğunu söyler. Gâzân Han'ı da Hıristiyanlığa fazla bağlı olmayan bir hükümdar olarak niteleyip Baydu'nun ordusunda bazı Müslümanların Gâzân'a Müslüman olması karşılığında Baydu Han'ı kendisine teslim edeceklerini belirttiklerini yazar. Bkz. Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihi*, s. 152, Gâzân İslâm'ı kabul etmesi ile Fars unsurların desteğini almıştır. Bkz. Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 416.

⁴²⁶ Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 101.

⁴²⁷ Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 1103-104.

karşısında yapacak bir şeyi olmadığını anlayarak Gürcistan'a kaçmaya çalıştı. Nevruz tarafından takibe alınan Baydu Nahcivan taraflarında yakalandı.⁴²⁸ Baydu Han 4 Ekim 1295'te öldürüldü. Aynı tarihte Tebriz'e giren Gâzân 3 Kasım 1295'te tahta oturdu.⁴²⁹

Gâzân Han'ın ilk faaliyeti Argun Han'ın ölümünden sonra oluşan idari boşluktan istifade ederek başına buyruk davranmış ve karışıklığa mahal vermiş olan emirlerin tespiti ve suçlu olanların cezalandırılması olmuştur. Bu bağlamda Gâzân, Geyhatu'nun ölümünden sorumlu tuttuğu Baydu taraftarı emirleri yargıladı. İlçiday Kuşçi ile Koncukbal; Nevruz, Kutlugşah ve Nurin Aka'dan oluşan bir meclisin önünde yargılanarak idam cezasına çarptırıldılar. Bunlara Buralgi ve Sukurçi'nin katli de eklendi. Tuladay, Çiçak ve İdaci ise dayak cezasına çarptırılıp ardından Horasan'a sürüldüler.⁴³⁰

Gâzân Han bu şekilde devlet içinde bir temizlik işlemi gerçekleştirip onlardan boşalan yerlere de kendi adamlarını görevlendirerek devlet içinde çıkabilecek muhtemel sorunları ortadan kaldırmış ve otoritesini sağlamlaştırmış oluyordu. Daima hareketli olan Memlûk sınırında bulunan Diyarbekir taraflarına güvenliği artırmak amacı ile Emir Mulay'ı atadı. Ülkenin doğu serhaddi olan ve Çağatay akınlarına sahne olan Horasan'a emir olarak Nurin Aka'yı atadı. Emir Togaçar'ı daha önce de bulunmuş olduğu Anadolu'ya geri gönderdi. Gâzân'ın tahta çıkmasındaki rolü tartışılmaz olan Nevruz ise vezirliğe kadar yükseltilerek Ceyhun'dan Fırat'a kadar tüm eyaletlerin emirliği sıfatını aldı.⁴³¹

7.3. Gâzân Han Döneminde İlhanlı-Çağatay İlişkileri

Gâzân'ın tahta çıktığı 1295 tarihinde Çağatay Hanlığı'nın başında Duva bulunmaktaydı (1277-1307). Duva da selefleri Nikbay Han ve Buka-Timur gibi Kaydu Han'ın yarlığı ile tahta çıkmıştı.⁴³²

Duva Barak'ın ikinci oğlu olup 30 yıl tahtta kalmıştır.⁴³³ Güçlü bir kişiliğe ve iyi bir siyasi görüşe sahip olduğu anlaşılan Duva, Ögeday'lı Kaydu'ya karşı isabetli bir

⁴²⁸ Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 106; Baydu Han 5 Ekim 1295'te Nahçıvan taraflarında kaçmaya çalışırken yakalandı. Bkz. Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 416.

⁴²⁹ Özgüdenli, *Gâzân Han*, s.108; Spular, *İran Moğolları*, s. 103; Reşîdüddin bu tarihi 3 Kasım 1295 olarak verir. Bkz. Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 253; Gâzân 6 Kasım 1295'te 24 yaşında tahta çıktı. Bkz. Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 423.

⁴³⁰ Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 110-111.

⁴³¹ Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 111.

⁴³² Barak Han'ın beş oğlu vardır ve hepsi tahta geçmişlerdir. Bunlar: Duva, İsen-Buka, Kebek, Tarmaşirin ve Döre-Timur'dur. Bkz. Alan- Kemalöglü, *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*, s. 81.

siyaset takip ederek ona olan mesafesini iyi ayarlamıştır. Kubilay Han, Kaydu-Duva ittifakı karşısında fazlaca varlık gösterememiştir. Nitekim Kubilay Han 1294'de ölmüş, yerine torunu Temür Olcaytu Han geçmiştir.⁴³⁴ Duva 1297-98 yıllarında Kaydu Han'ın teşviki ile Temür-Olcaytu'ya karşı Moğolistan'ın batı bölgelerini kapsayan bir akın yaparak Temür-Olcaytu Han'ın burada bulunan damadı Körgüz'ü yakalayıp öldürttü. Kansu taraflarına yürümek için hazırlık yaparken bir misilleme ile bozguna uğrayıp geri çekildi. Ayrıca bu dönemde Balkaş Gölü'nün kuzeyinde kalan topraklara hakim olan Cuci ulusu tarafından sınırlara bazı saldırılar olmaktadır.⁴³⁵ Bu olayların akabinde Duva ancak üç yıl içinde kendisini toparlayabilmiştir.

Duva, Kaydu ile yapmış olduğu ittifaka güvenerek Horasan hududunda faaliyetlerini artırmaya başlamış ve bölgede etkinlik alanını genişletmiştir. Gazne'ye kadar ilerleyen Duva Hindistan'a da bir sefer düzenlemiştir.⁴³⁶ Temür-Olcaytu Kağan Körgüz'ün yerine Kayşan 'ı Moğolistan valisi olarak atadı. 1301 Yılında Kaydu ile Kayşan arasında şiddetli bir muharebe yaşandı. Kaydu han geri çekilmek zorunda kaldı ve geri dönerken öldü. Kaydu Han İli Irmağı ile Çu Nehri arasında yüksekçe bir dağa gömülmüştür.⁴³⁷

Kaydu'nun yerine Ögeday Ulusu'nun başına oğlu Çapar geçti. Babasının güçlü siyasetini takip edemeyen Çapar Duva'nın da etkisi altında kaldı. Hatta Duve ile birlikte Hanbalık'a giderek Temür-Olcaytu Kağan'a bağlılığını bildirdi. 1303 Yılına kadar Çapar ile Duva arasında iyi ilişkiler devam etmiş fakat bir müddet sonra Temür-Olcaytu Kağan ile Çapar arasındaki barış bozulmuş tekrar savaşlar başlamıştır.⁴³⁸ Bu dönemde Duva ile Çapar'ın arası da bozuldu. Nitekim Çapar ile Temür-Olcaytu Kağan arasındaki savaşlarda Duva, Temür-Olcaytu tarafında yer aldı.⁴³⁹ Çapar Duva'ya karşı harekete geçti. Semerkant ve Hocend şehirleri⁴⁴⁰ yakınlarında yapılan iki savaşta Çapar yenilerek

⁴³³ Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, s. 117.

⁴³⁴ Temür olcaytu Han 1307'ye kadar tahtta kaldı ancak öldüğünde oğlu olmadığı için yerine varis bırakamadı. Bkz. Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 415.

⁴³⁵ Cuci Ulusu'ndan Prens Bayan tarafından Çağatay sınırına ufak çaplı bazı saldırılar yapılmıştır. Ancak ciddi bir çatışma olmamıştır. Bkz. Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 416.

⁴³⁶ Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, s. 119.

⁴³⁷ Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 417; Kaydu Temür Han ile yaklaşık üç yıl savaştı ve sonuçta hayatını kaybetti. Bu muharebeler sırasında Duva bizzat iştirak etmemiş ve mümkün olduğunca dışarıda kalmayı tercih etmiştir. Bkz. Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, s. 11120.

⁴³⁸ Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, s. 120-121.

⁴³⁹ Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, s. 121; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 418.

⁴⁴⁰ Fergana içerisinde yer alan şehir Seyhun Nehri kıyısında kurulmuştur. Bkz. *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası*, s. 367-368.

kendi sınırlarına geri çekilmeye mecbur oldu. Durumu değerlendiren Temür-Olcaytu Kağan Ögeday topraklarını işgale başladı.1305-1306 Yıllarında yapılan seferler sonucunda Ögeday Ulusu tamamen dağılmıştır.⁴⁴¹

Çapar dahil Ögeday Ulusundan pek çok kişi Duva'ya sığınmak zorunda kalmıştır. Duva bunları Afganistan'da yerleştirdi. Bir kısmı ise Horasan taraflarına geçirilerek İlhanlı topraklarına sığındılar. Böylece Ögeday Ulusu'nun siyasi varlığı ortadan kaldırılmış oluyordu. Kağanlık orduları sadece bununla kalmayıp Çağatay topraklarında dahi (İli, Yedisu ve Talas boyları) istila ve yağma yapmışlardır. Karşı mücadeleye girişen Duva ilerlemelerini engellemeyi başarmıştır.⁴⁴²

Görüldüğü üzere Duva hem Ögeday Ulusu'na karşı hem de büyük kağana karşı dikkatli ve başarılı bir siyasi ve askeri mücadele yürütmüş, zaman zaman da Altın-Orda'dan gelen saldırıları püskürtmüştür. Neticede Duva kendi döneminde Çağatay Hanlığı'nı Ögeday baskısından tamamen kurtarmıştır. Ayrıca Afganistan bölgesindeki hakimiyetini güçlendirmiştir.

Yaşanan mücadeleler sırasında Duva'nın İlhanlılarla ilgilenmek için çok fazla vakit bulamadığı anlaşılmaktadır. Buna rağmen Horasan'dan vaz geçemediklerini de göstermeyi ihmal etmemişlerdir. Nitekim Aralık 1295'te daha Gâzân Han tahta yeni çıkmışken Horasan'da Çağatay akınlarının yapıldığı haberi geldi. Duva müttefiki olduğu Kaydu Han'ın oğlu Sarban'ın da katıldığı bir ordu ile Horasan ve Mazenderan bölgelerini yağmalamaya başlamışlardı. Bu baskınlarda İlhanlıların bir müddet devam eden iç karışıklıkları ve taht mücadeleleri etkili olmuştur. Horasan'daki idari boşluktan faydalanan Duva bu fırsatı değerlendirmiştir. Gâzân Han derhal duruma müdahale ederek Şehzade Suka ile Emir Nevruz'u Çağatay akınlarını durdurmaları için bölgeye gönderdi.⁴⁴³

1296 Ocağında İlhanlı ordusu Horasan'a hareket etti. Yolda bazı emirler Nevruz'un işini bitirip Gâzân'ı tahttan indirerek Şehzade Suka'yı tahta çıkarmak üzere anlaştılar. Şehzade Taycu sayesinde durum öğrenildi ve Nevruz Şehzade Suka'nın üzerine hareket ederek onu yenilgiye uğrattı. Suka kaçmasına rağmen sonunda yakalanarak öldürüldü.⁴⁴⁴ O sırada avda bulunan Gâzân Han'a Şehzade Kongurta'yın

⁴⁴¹ Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, s. 121.

⁴⁴² Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, s. 121; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 418.

⁴⁴³ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 254.

⁴⁴⁴ Spuler, *İran Moğolları*, s. 107.

oğlu Esen Timur tarafından bir suikast düzenlendi. Başarısız olan bu hamlenin üzerine ordusunu toplayan Gâzân Han Esen Timur üzerine harekete geçerek onu yenilgiye uğratıp asileri ortadan kaldırdı. Bu esnada Horasan'daki isyanda Suka ve Barula'nın yakalanıp katledilmeleri ile yatışmıştı.⁴⁴⁵ Gâzân'ın ilk yıllarındaki Çağatay saldırıları böylece def edilmekle beraber daha sonra İlhanlı-Memlûk mücadelelerinden istifade ile bu saldırılar tekrarlanmıştır.

7.4. Emir Nevruz'un Katli

Horasan ve Mazenderan bölgesini idare etmekte olan Nurin Aka, Gâzân'ın yanında itibarlı bir devlet adamı olup ancak Nevruz ile arası iyi değildi. Nevruz Horasan'a yapılan Çağatay saldırılarından Nurin Aka'yı sorumlu tutmaktaydı.⁴⁴⁶ Nevruz Horasan'da iken düşmanın görüldüğü haberi üzerine Radkan'a hareket etti ancak haber asılsız çıktı. Çağataylıların durumunu araştırmak üzere Herat'a doğru 4.000 askerle hareket etti (21 Mayıs 1296). Geri döndüğünde hanımının rahatsız olduğunu ileri sürerek Azerbaycan'a doğru yola çıktı.⁴⁴⁷

Nevruz'un ayrılması üzerine Horasan'da toplanmış olan ordudan bazı komutanlar askerleri ile birlikte ayrılıp kaçmaya başladılar. Böylece Horasan ordusu dağıldı.⁴⁴⁸ Durumu öğrenen Gâzân Han sinirlendi ve Nevruz'a derhal Horasan'a geri dönmesi emrini verdi. Ancak Nevruz hanımının hastalığını ileri sürerek emri uygulamadı.⁴⁴⁹

3 Temmuz 1296'da Nevruz tekrar Horasan'a hareket etti. Yaklaşık bir yıl kadar Horasan'da kalan Nevruz Çağatay tehdidine karşı bölgeyi güvenli hale getirmeye çalışmıştır.⁴⁵⁰ Bu durumun akabinde Nevruz ile Gâzân'ın araları iyice açılmaya başladı. Bazı Budist ve Hıristiyan Moğollar Nevruz'un kendilerine uyguladığı politikadan rahatsızdı.⁴⁵¹ Bu kişiler Gâzân'ı Nevruz'a karşı kışkırtmak için fırsat kolluyorlardı. Nevruz'un Horasan'da Gâzân'ın emri dışında hareket etmesi de istenen fırsatı

⁴⁴⁵ Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 114-115.

⁴⁴⁶ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 258-259.

⁴⁴⁷ Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 120.

⁴⁴⁸ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 259.

⁴⁴⁹ Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 121; Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 260.

⁴⁵⁰ Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 121.

⁴⁵¹ Nevruz, Hıristiyan ve Budist din adamlarının öldürülmesine kadar ileri giden emirler vermişti. Bu nedenle çok sayıda din adamı din değiştirmek zorunda kalmıştı. Bkz. Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 417; Gâzân'ın tahta geçmesi ile birlikte pekçok kilise ve sinagog talan edildi. Nevruz'un telkini ile Yahudi ve Hıristiyanlar hakkında yeni yasalar çıkarıldı. Bazı kimseler de din değiştirmeye zorlanmışlardır. Bu durum Müslüman olmayan Moğollar arsında özellikle Nevruz'a karşı tepkiyi artırmıştır. Bkz. Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 424.

doğurmuştu.⁴⁵² Ayrıca Nevruz Gâzân Han'ın tahta geçmesi üzerine onun yanındaki değerinden istifade ederek üst düzey görevlere kendi yakınlarını atamaya başlamış diğer emirler arasında bu durum hoşnutsuzluklara yol açmıştır.

Gâzân Han'ın yanındaki itibarına güvenen Nevruz diğer emirlere karşı üstünlük tasladığı gibi Gâzân Han'ın bile otoritesini sarsacak hareketlerde bulunmaktaydı.⁴⁵³ İkisi arasında asıl bardağı taşıran olay ise Nevruz'un bir adamını Memlûk Devleti'ne elçi olarak gönderip ittifak teklifinde bulunduğunu gösteren bir mektubun ortaya çıkması olmuştur. Yapılan yargılamada Nevruz suçsuz olduğunu belirtmiştir. Ancak suçu sabit görülerek cezalandırılmış ve idam edilmiştir.⁴⁵⁴ Nevruz'un katlini müteakip yakınlarının ve adamlarının katli için de eyaletlere fermanlar gönderildi.

7.5. Gâzân Han'ın Memlûk Seferi

Memlûk Devleti'nin Diyarbekir taraflarına başlatmış oldukları akınlar nedeni ile ordusunu toplayan Gâzân Han 1298 yılında Suriye taraflarına bir sefer düzenleme kararı aldı. Vasıt'a ulaştığında Anadolu'da Sülemiş'in isyan ettiği haberi ulaştı.⁴⁵⁵ Gâzân Han 15 Şubat 1299'da Emir Kutluğşah'ı isyanı bastırmakla görevlendirerek Anadolu'ya gönderdi. Kutluğşah ve Sülemiş'in Erzincan Akşehir'inde yaptıkları savaşta Sülemiş yenildi.⁴⁵⁶ Yakalanarak Tebriz'e götürülen Sülemiş meydanda halkın önünde

⁴⁵² Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 259.

⁴⁵³ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 418.

⁴⁵⁴ 14 Ağustos 1297'de Nevruz'un başı kesilerek Gâzân'ın huzuruna getirildi. Bkz. Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 129-130; 1297 Yılı'nın Mart ayında ani bir baskınla Nevruz'un adamları yakalanarak öldürüldüler. O sırada Horasan'da olan Nevruz ise Nişabur'da Gâzân'ın göndermiş olduğu askerlere yenildi. Herat'a kaçarak Kert ailesine sığındı. Ordunun Herat'a gelmesi üzerine Nevruz'u teslim ettiler. 13 Aralık 1397'de Nevruz idam edildi. Bkz. Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 418; Spuler'in verdiği bilgilere göre Gâzân Han iddialar ortaya çıkınca Nevruz'u huzuruna çağırdı ancak Nevruz gitmedi. Kaçarak Kert ailesine sığındı. Fahreddin Kert arkadan gelen ordu ile bir müddet mücadele etmeye çalıştı ise de sonunda Nevruz'u teslim etmek zorunda kaldı. Nevruz kendisini yakalayan Kutluğşah'tan Gâzân ile kendisini görüştürmesini istedi ancak isteği yerine getirilmeyerek Kutluğşah tarafından idam edildi. Bkz. Spuler, *İran Moğolları*, s. 108-109; Nevruz'un yargılaması Gâzân tarafından değil Nurin Aka tarafından yapıldı. Bkz. Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 126.

⁴⁵⁵ Sülemiş, daha önce Baycu Noyan'ın torunu Baltu'nun çıkardığı isyanın bastırılmasında önemli rol oynamış ve kendisine Anadolu'da emirü'l-Ümeralık tevcih edilmişti. Ancak şimdi Anadolu'ya yeni bir vali atanınca İkbâl ve Timurtaş'ı da yanına alarak isyan etti. Bkz. Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 134; Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 274.

⁴⁵⁶ Spuler, *İran Moğolları*, s. 110; Sülemiş kaçarak Memlûklere sığındı. Memlûklerden aldığı destek ile yeniden asker toplayıp Anadolu'ya giren Sülemiş, Ankara civarında yakalanarak Tebriz'e gönderildi. Yargılanarak idam edildi. Bkz. Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 136; Sülemiş, Bayıncar, Boçkur, Körtimur adlı emirler komutan olarak Anadolu'ya gelerek burada sıkı bir sömürge rejimi kurmuşlardı. Gâzân 1298 Memlûk seferinde Sülemiş'i Halep'te kendisine katılmak üzere çağırmıştı. Sülemiş bu çağrıya iştirak etmemiştir. Bağımsız bir devlet kurmak amacı ile ayaklanan Sülemiş'e bazı Türkmen beyleri de destek vermişlerdir. Erzincan yenilgisi üzerine Memlûklere sığınan Sülemiş ikinci denemesinde yakalanarak Tebriz'e götürüldü. Bkz. Alican- Erksan, *Selçuklu Tarihi*, s. 190.

öldürülmüş ve külleri rüzgara savrulmuştur.⁴⁵⁷ Bu dönemde vergi toplamada usulsüzlüğe sebebiyet verdiği yolunda suçlamalara tabi tutulan Sadreddin-i Zencanî 4 Mayıs 1298'de (H. 21 Recep 697) idam edildi.⁴⁵⁸

Rum tarafından gelen elçiler Memlûklerin sınırda bir kısım şehirleri yağmaladıkları ve kaleleri tahrip ettikleri haberlerini getirdiler. Sülemiş'e destek olan Memlûklerin bu tutumu da göz önüne alındığında alimlerden fetva alan Gâzân Han 16 Ekim 1299'da (H. 19 Muharrem 699) Suriye seferine çıktı.⁴⁵⁹ Ermeni ve Gürcü kuvvetlerinin de içinde bulunduğu ordu 20 Aralık'ta Hims yakınlarına ulaştı. Yapılan savaşı Gâzân Han kazandı ve yenilen Memlûk ordusu savaş alanından kaçmaya mecbur oldu. İlhanlılar Hims şehrini ele geçirdiler, arkasından itaat etmeyi kabul eden Şam teslim alındı. Memlûk safından İlhanlı safına geçen Kıpçak, Gâzân tarafından Şam'a emir tayin edildi.⁴⁶⁰ Şahneliğe ise Kutlukiya atandı.⁴⁶¹

7.5.1. Gâzân Han'ın İkinci Memlûk Seferi

Gâzân Han Tebriz'e varmadan Suriye'de karışıklıklar baş göstermişti. Kıpçak tekrar Memlûk safına geçmiş ve Şam'ın güvenliği için bırakılan İlhanlı askerleri de geri çekilmek zorunda kalmışlardı.⁴⁶² Dolayısıyla yeni bir sefer gerekiyordu. Gâzân Han Memlûklere karşı batı ile de ittifak arayışlarındaydı.

Gâzân ikinci defa başlattığı Suriye seferinde Halep'ten öteye gidemedi. Kötü hava şartlarından dolayı bu sefer amacına ulaşamadı.⁴⁶³ Gâzân Han bu dönemde Memlûk Devleti ile bir barış yapmayı uygun gördü.⁴⁶⁴ 25 Şubat 1301 tarihinde Gâzân Han geri dönüş yoluna girdi. Suriye'de kalmış olan Emir Yâsâvul ve Kutlugşah (İlhanlı öncü birliği idi) Kuşaf'ta dönmekte olan orduya katıldılar. Böylece Moğollar'ın boşalttığı Suriye yeniden Memlûk Devleti'ne kalmış oldu. Bu esnada Altın-Orda hanı Tokta

⁴⁵⁷ Reşîdüddin Fzlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 276.

⁴⁵⁸Yapılan suçlamalar nedeni ile Sadreddin-i Zencanî ile Reşîdüddin Fazlullah'ın da araları açılmıştır. Bkz.Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 272-273.

⁴⁵⁹ Gâzân Han bu sefere çıkarken herhangi bir Çağatay saldırısına karşı Şehzade Olcaytu'yu önemli bir kuvvetle Horasan'da bıraktı. Ayrıca Derbend'e ve Anadolu'ya da kuvvetler gönderilerek sınırlardan gelebilecek saldırılara karşı önlemler artırıldı. Bkz. Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 137-138.

⁴⁶⁰ Kıpçak Mısır valisi olup Moğollara iltica etmişti. Bkz. Spuler, *İran Moğolları*, s. 112.

⁴⁶¹ Reşîdüddin Fazlulah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 181.

⁴⁶² Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 131; Spuler, *İran Moğolları*, s. 112; Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihi*, s. 166.

⁴⁶³ Soğuk ve yağıştan dolayı İlhanlı ordusunda insan ve hayvan ölümleri oldu. Bkz. Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 152.

⁴⁶⁴ Kadı Kemaleddin İbni Yunus başkanlığında bir İlhanlı heyeti Memluk Devleti'ne elçi olarak gitmiştir. Yapılan görüşmeler neticesinde kesin bir barış sağlanamadı ise de geçici bir barış antlaşması imzalandı. Bkz. Spuler, *İran Moğolları*, s. 112; Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 154.

(Toktaga) tarafından Derbent bölgesine bir saldırı düzenlenmiş olup Gâzân Han'ın buraya yaklaşması üzerine Tokta Han buradan çekilmiştir.⁴⁶⁵ Akabinde Gâzân Han Çağatay saldırılarından koruması için kardeşi Şehzade Olcaytu'yu (Harbende) Horasan'a gönderdi.⁴⁶⁶

Memlûkler ile kati bir anlaşma imzalamayan ve ikinci seferinde umduğu neticeyi alamayan Gâzân Han Memlûk sorununu çözmek ve sınırlarını güvence altına almak için 26 Ağustos 1302'de (H.1 Muharrem 702) Ucan'dan hareket etti. Bu sırada Altın-Orda tehlikesi atlatılmış, hatta Tokta Han'ın elçileri gelerek Gâzân Han ile görüşmüşlerdi. Yanı sıra Horasan'da Çağatay tehlikesinin def edildiği ve asayişin temin edildiği haberleri gelmekteydi. Gâzân Han Memlûkler üzerine yapacağı sefere yoğunlaşabilirdi.

İlhanlı ordusu Fırat boyunca ilerlerken elçiler Arran'da Nurin Aka'nın öldüğü haberini getirdiler. İlhanlı ordusu Rahbetu's-Şam'a ulaşarak kaleyi kuşatma altına aldılar. Çaresi olmadığını gören kale emirleri halka eman verilmesi şartı ile teslim oldular. Ordu Suriye istikametinde ilerlemeye devam etti. Bu sırada Haleb emiri Kara Sunkur gelerek Gâzân'a itaatini arz etti. İlhanlı ordusu ilerlerken doğuda büyük kağan ile yaptığı çarpışmalarda Kaydu Han'ın yenildiği, Duva'nın ise yaralandığı haberi geldi. İlhanlılar için son derece memnuniyet verici olan bu haberler gelirken Memlûk ordusu da Dimeşk'e doğru ilerlemekteydi.⁴⁶⁷ İlhanlı ordusu Humus şehrini kuşattığında Memlûk ordusu da yaklaşmış bulunuyordu. Gâzân kuşatmayı kaldırarak savaş için düzen aldı. 19 Nisan 1303'te yapılan savaşı İlhanlılar kaybetti.⁴⁶⁸ Yenilginin neticesinde Küçük Ermenistan Kralı II. Hetum tekrar Memlûk devleti tabiiyetine girerek onlara vergi ödemeye başladı.⁴⁶⁹

7.6. Gâzân'ın Son Yıllarında İlhanlı-Çağatay Münasebetleri

İlhanlıların Memlûk Devleti ile savaşta olmasının yanı sıra Altın-Orda tarafından kuzey bölgelere devamlı saldırıların yapılması dolayısı ile Gâzân Han doğuda Çağatay

⁴⁶⁵ Spuler, *İran Moğolları*, s.113; Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 286.

⁴⁶⁶ Gâzân, Suriye seferinde iken Horasan tekrar Çağatay akınlarına sahne olmuştu. Hatta Gâzân'ın seferden erkenden dönüş kararı almasında bu durumda etkisi vardır. Bkz. Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 150.

⁴⁶⁷ Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 160-161.

⁴⁶⁸ Spuler, *İran Moğolları*, s. 115; Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 163; İlhanlılar Hıms'ta yağma ve katliamlar yaparken Memlûk ordusunun yaklaştığı haberi geldi. Dimeşk yakınlarında Zamir-i Mercü's-Suffar mevkiinde yapılan savaşı İlhanlılar kaybetti. Bkz. Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 296;

⁴⁶⁹ Spuler, *İran Moğolları*, s. 116.

Hanlığı ile fazla ilgilenemedi. Ancak yine de Horasan'ı korumak amacı ile mühim bir kuvveti burada bulundurmaya ihmal etmemiş, hatta daha önce değindiğimiz gibi kardeşi Şehzade Olcaytu'yu Horasan'ı muhafaza ile görevlendirmiştir.

İlhanlıların Memlûkler ile arka arkaya savaflara girmesi Çağatay Hanı Duva tarafından kaçırılacak fırsat değildi. Duva'nın oğlu Kutluk Hoca 50.000 asker ile İlhanlı hududunu geçerek Gaznin'den hareketle Sistan ve Belh topraklarını yağmaladı. Bu yağmalar aralıklarla devam etti ve Kutluk Hoca Hindistan'a kadar ilerleyip oradan 25 Şubat 1300 tarihinde Fars topraklarına girdi. Çağatay ilerleyişi Kazrûn'a kadar devam etti.⁴⁷⁰ Daha öndce de değindiğimiz gibi bu dönemde Duva, Ögedaylı Kaydu Han ile arasını iyi tutmuş ve onun da desteği ile Horasan üzerine yoğunlaşma fırsatı elde etmişti. Ancak hemen akabinde gelişen Kaydu- Temür Olcaytu mücadelesi neticesinde Ögeday ulusu yıkılmış hatta Çağatay toprakları dahi istilaya uğramıştı. Buna rağmen artık Çağatay topraklarının doğusunda ciddi bir tehdit unsuru görülmemekte olup Çağataylılar bu dönemde Horasan tarafına daha fazla ağırlık verebilmişlerdir.

Kutluk Hoca'nın akınları sırasında Gâzân Han da Suriye seferinde olup Şam'a gitmek için Hille köprüsünden geçmişti. Ermeni Bala isimli bir elçi Horasan'ın Çağatay saldırısına uğradığını ancak sayılarının üç-dört bin arasında olup bunların def edildiğini bildirdi (22 Şubat 1303).⁴⁷¹ Gâzân Han 26 Mart 1303'te (H. 4-6 Şaban 702) Şam'ın Rahbe kalesinden Dimeşk'e doğru Memlûkler üzerine hareket ettiğinde Horasan'dan elçiler gelerek Kaydu Han'ın öldüğü haberini ulaştırdılar. Getirdikleri bu haber üzerine Gâzân Han elçilere (Sayğan ve Kunçi-aktaçi) ikramlarda bulundu.

Gâzân Han 8 Eylül 1303 (H.25 Muharrem 703) yılında başkent Tebriz'e ulaştı. Bu esnada gözünde ağrı başladı. Vücudundaki yaralar dağlanmış olan Gâzân Han Kışı geçirmek için Bağdat'a hareket etti, ancak yola dayanamayarak yönün değiştirip Hulan-Moran kışlağına kondu. Bir müddet sonra Şehzade Alafireng'in Tebriz'de Pîr Yakub-i Bağbanî liderliğindeki bir grup asi tarafından sultan ilan edildiği haberi geldi. Bu grup Mezdek tarikatı ile benzer görüşler taşımaktaydı. Tebriz'e asker gönderen Gâzân

⁴⁷⁰ Gâzân, Şehzade Olcaytu'yu Fars'a yolladı. Olcaytu bölgeye ulaşarak Kutluk Hoca'yı mağlup etti ve onu Horasan'dan çekilmek zorunda bıraktı. Bkz. Spuler, *İran Moğolları*, s. 116-117. Burada Kutluk Hoca'nın emrindeki askerlerin sayısı 50.000 olarak verilmekle biraz abartılmış olabilir. Çünkü bu sayıda bir ordunun kolaylıkla def edilmesi zordur.

⁴⁷¹ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 292. Burada verilen tarihler ve ordu sayıları dikkate alınırsa Kutluk Hoca'nın yaptığı büyük sefer daha önce olup geniş çaplıdır. Ermeni Bala'nın bildirdiği saldırı ise daha sonra düzenlenmiş küçük bir akın mahiyetinde olmalıdır.

suçluları yakalatıp cezalandırdı. Şehzade Alafireng'i ise affetti.⁴⁷² Bu sırada hanımlarından birini kaybeden Gâzân'ın üzüntüsü arttı, böylece hastalığı ilerledi. Gâzân Han yerine kardeşi Şehzade Olcaytu Harbende'nin geçmesini vasiyet ederek 17 Mayıs 1303 (H. 11 Şevval 703) Pazar günü Rey'de vefat etti. Vefat ettiğinde yaklaşık otuz yaşlarındaydı.⁴⁷³

8. OLCAYTU HAN DÖNEMİ (1304-1316)

Olcaytu Han,⁴⁷⁴ Gâzân Han'ın küçük kardeşi olup Uruk Hatun'un oğludur. Annesinin Nesturî olmasının da etkisi ile küçük yaşta iken vaftiz edildi. Hatta kendisine Hıristiyanlığın dalalet eden Nikolas adı verildi. Olcaytu Han'ın Müslüman olması daha sonraları hanımlarından birinin tesiri ile olmuştur.⁴⁷⁵ Gâzân Han'ın hastalığı sırasında Horasan'da bulunan Olcaytu, Gazan'ın hastalığını öğrendiğinde hanımı İl-Tüzmiş ile oğulları Bistam Oğul ile Ebu Yezid'i Gâzân'ın yanına göndermiştir.⁴⁷⁶

Olcaytu saraydaki habercileri vasıtası ile Gâzân'ın ölüm haberini alır almaz derhal Şehzade Alafrenk'i öldürttü (30 Mayıs 1304). Fırar eden Şehzade Horkodak ise yakalanarak idam edildi.⁴⁷⁷ Böylece şimdiden muhtemel rakipler ortadan kalkmış oldu. Zaten Gâzân Han'ın geride varisi olmayıp hayatta olan bir kızı vardı. Üstelik ölmeden önce yerine Olcaytu'yu varis bırakmıştı.

Olcaytu vakit kaybetmeden Horasan'dan yola çıkarak 19 Temmuz 1304 (H.15 Zilhicce 703) tarihinde yaklaşık 22 yaşlarında iken tahta çıktı.⁴⁷⁸ Geleneksel merasimler

⁴⁷² Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 300.

⁴⁷³ Spuler, *İran Moğolları*, s. 117; Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih*, s. 304.

⁴⁷⁴ İlhan Olcaytu Muhammed Hüdabende ismi ile tahta çıkmıştır. Bkz. Hasan Geyikoğlu, "Moğolların Selçuklulardan Sonra Anadolu'ya hâkim Olma Faaliyetleri ve Karanbük Savaşı", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı. 52, Haziran 2014, s. 97.

⁴⁷⁵ Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihi*, s. 184-185; Olcaytu Tomas İlduçi adında birini Avrupa'ya elçi olarak gönderdi. Bkz. Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 421-422; Olcaytu Han tahta çıktığının akabinde Fransa kralına, Papa V. Clement'e ve İngiltere kralına mektuplar göndermiştir. Bu mektuplarda göğün gücü ile tahta çıktığını ifade etmiştir. Allah'tan bahsetmemesi dikkat çekicidir. Bkz. Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 431. Olcaytu Han tahat çıktığı sırada müslümandır. Ancak yukarıda ifade edilen durum her ne kadar İslâm'ı benimsemiş olsalarda bir kısım göçebe Moğol akidelerinin hala devam etmekte olduğunun göstergesidir.

⁴⁷⁶ Gâzân Han bu ziyarete sevinmiş hatta hayattaki tek çocuğu olan kızı Olcay Kutluk'u Şehzade Bistam Oğul ile nişanlamıştır. Bkz. Özgüdenli, *Gâzân Han*, s. 169; Olcaytu ağabisinin rahatsızlığını ve merkezdeki diğer gelişmeleri Emir Mulay aracılığı ile öğrenmiştir. Bkz. Kemal Ramazan Haykıran, *Anadolu'da Bir İlhanlı Valisi: Demirtaş Noyan (1314-1328)*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2009 Güz, Sayı. 23, s. 30.

⁴⁷⁷ Spuler, *İran Moğolları*, s. 119.

⁴⁷⁸ Spuler, *İran Moğolları*, s. 119; Törende beş nevbet yedi gün boyunca çalındı. Bkz. Aksarayî, *İran Moğolları*, s. 242.

düzenlendi ve çevreden gelen emirler bağılıklarını bildirdiler. Yalnız bu merasime Herat hakimi Fahrüddin Kert katılmamıştır. Devlet içinde yeni düzenlemeler yapan Olcaytu, Kutlukşah'ı baş kumandanlığa getirdi. Vezirler Reşîdüddin ve Saadüddin yine aynı görevlerinde bırakıldılar.⁴⁷⁹ Vakıf işleri Kutluk Kaya ve Bahaeddin Yakubî'de bırakıldı. Dayısı İreçin'i Anadolu'ya gönderdi. Emir Danişmend Bahadır Horasan'a gönderildi. Görevlerinden biri de Herat meliki olan kert ailesini baskı altında tutmaktı. Çünkü Şemseddin Kert Nikuderîlere destek sağlamış ve tahta geçtiğinde Olcaytu'yu tebrik etmemişti. Ayrıca şehzadeligi döneminde de dostane ilişkiler kuramamışlardı.⁴⁸⁰ Olcaytu Han'ın ağabeyi Gâzân'ın kurmuş olduğu sağlam düzeni fazla bozmadan devam ettirmekte olduğu görülmektedir. Olcaytu Sultaniye şehrini kurdurarak başkenti buraya taşımıştır.⁴⁸¹

8.1. Olcaytu Han Döneminde Anadolu ve Memlûklerle İlişkiler

Olcaytu Han tahta çıktığı sırada Memlûklerle karşılıklı elçiler gidip gelmiş, Olcaytu tarafından Memlûklere karşı tehditkar bir üslup kullanmıştır.⁴⁸² Bu dönemde İlhanlılarla Memlûkler arasında ciddi bir muharebe yaşanmamış olsada Memlûkler sınırlara saldırı düzenlemekten geri durmamıştır. 1305 Yılında Kilikya Ermeni Krallığı'na bir saldırı düzenleyen Memlûk askerleri Sis şehrini yağmalamışlardır.⁴⁸³ İkinci kez saldırı düzenleyen Memlûkler bu kez Anadolu'daki Moğol birliklerinden destek almış olan Ermeniler karşısında geri çekilmek zorunda kaldılar. Bu yenilgi üzerine Sultan Melikü'n-Nasır ile Ermeni Kralı IV. Leon anlaşma imzalamışlardır.⁴⁸⁴

⁴⁷⁹ Reşîdüddin Fazlullah'ta bu dönemde baş hekim ve vezir sıfatını devam ettirmiştir. Hatta Olcaytu'nun Şafi mezhebine geçmesinde etkili olmuştur (Olcaytu daha sonra Şii mezhebi benimsemiştir). Bkz. Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 422; İlhan Erdem, "Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılarda Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın Doğu'ya Etkileri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı. 31, 2001, Sa. 54-70, s. 54-55.

⁴⁸⁰ Haykıran, *Anadolu'da Bir İlhanlı Valisi: Demirtaş Noyan (1314-1328)*, s. 32.

⁴⁸¹ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 422.

⁴⁸² Spular, *İran Moğolları*, s. 120; Gâzân'ın ölümünden sonra Altın-Orda Hanı Tokta Han, Olcaytu'ya elçi gönderip barış isteğinde bulundu. Ancak bu hamle devam eden mücadeleleri engelleyemedi. Zira Tokta Han'ın Mısır'a eçli gönderip ittifak arayışlarında olduğu bilinmekteydi. Ne var ki Melik en-Nasır İlhanlılarla yeni bir savaş istemeyerek bu ittifaka sıcak bakmadı. Neticede 1308'de Altın-Orda ile İlhanlılar arasında bir kez daha savaş başladı. Bu mücadelede İlhanlılar geri çekilmek zorunda kalmış olsalarda daha sonra Derbend'e gönderilen Emir Çoban bölgeyi yeniden emniyete almıştır. Bkz. İlyas Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2003, s. 81.

⁴⁸³ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 423; Spular, *İran Moğolları*, s.120; Temmuz ayına rastlayan bu saldırılarda 7.000 kişilik Memluk askeri Tarsus'a kadar olan yerleri yağmalayıp geri döndüler. Bkz. Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihi*, s. 185.

⁴⁸⁴ Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihi*, s. 186.

Ermeniler Memlûklerle anlaşmanın ve iyiye doğru giden ilişkilerin vermiş olduğu güvenle Moğollardan bağımsız hareket etmeye başladılar. Bunun üzerine İlhanlı emiri Bulargi, IV. Leon'u öldürüp Kilikya üzerine saldırdı. Ancak başarısız olunca Kayseri'ye kadar çekilmek zorunda kaldı. Bu başarısızlık üzerine Bulargi, Olcaytu Han Tarafından azledildi.⁴⁸⁵

1313 Yılında sınırdaki Memlûk saldırıları tekrarlanınca Olcaytu Han sefer çıkmış ve Fırat yakınlarındaki Rahiba Kalesi'ni kuşatmıştır. Ancak kuşatma başarılı olamamış, aşırı soğuklar nedeni ile ordu çekilmek zorunda kalmıştır. Bu dönemde batıdan umduğu yardımı göremeyen Olcaytu savaşı devam ettirmenin imkansızlığını görerek barış yoluna gitmiştir. Savaşlardan olumsuz etkilenen ticareti canlandırmak için öncelikle ticari içeriklere sahip bir ateşkes anlaşması imzalanmıştır. Memlûklerle kesin barış ise 1223'te yapılacaktır.⁴⁸⁶

Olcaytu döneminde Anadolu'da ayaklanmaların devam ettiği görülmektedir. Türk beyliklerinden en güçlüsü olan Karamanoğulları ve beraberinde bulunan Türkmenler ayaklandılar. Olcaytu isyanı bastırması için dayısı olan İrincin Noyan'ı Anadolu'ya göndermiştir.⁴⁸⁷ Anadolu'daki hakimiyetini güçlendirmek isteyen Olcaytu Han Bizans İmparatoru II. Andronikos'un kızkardeşi ile evlenmiştir.⁴⁸⁸ 1314 Yılında Anadolu'da çıkan büyük isyan üzerine Olcaytu, güçlü devlet adamlarından olan Emir Çoban'ı Anadolu'ya atadı. İsyani bastıran Çoban Karamanoğulları üzerine yürüyerek Konya'yı ele geçirmiştir.⁴⁸⁹

Emir Çoban'ın faaliyetleri neticesinde Andoludaki Moğol hakimiyeti kuvvetlenmiştir. Bir müddet sonra Emir Çoban geri dönerken yerine Oğlu Timurtaş

⁴⁸⁵ Spular, *İran Moğolları*, s. 120-121.

⁴⁸⁶ Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 432; Rahiba Kalesinden çekilmede iase zorlukları va salgın hastalıklar da etkili olmuştur. Bkz. Spular, *İran Moğolları*, s. 127; 1312 tarihinde düzenlenen bu sefer İlhanlıların Memlûklara karşı son seferidir. Bkz. Alican, *Tarihin Kara Yazısı Moğollar*, s. 155.

⁴⁸⁷ Alican, *Tarihin Kara Yazısı Moğollar*, s. 155.

⁴⁸⁸ Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 432; Bu hanım İmparatorun kızı olmalıdır. Bkz. Alican, *Tarihin Kara Yazısı Moğollar*, s. 156.

⁴⁸⁹ Spular, *İran Moğolları*, s. 128; Alican, *Tarihin Kara Yazısı Moğollar*, s. 156; Emir Çoban 3 tümenlik (30.000 asker) bir ordu ile Anadolu'ya gelmiştir. Ordugahını Sivas ve Erzincan arasında bulunan Karanbük'te kuran Emir Çoban'a Anadolu beyleri gelerek itaat arz etmişlerdir. Yalnız Karamanoğulları ile Osmanlılar gelmemişlerdir. Bkz. Geyikoğlu, "Moğolların Selçuklulardan Sonra Anadolu'ya Hâkim Olma Faaliyetleri", s. 98.

Noyan Anadolu valisi olarak bırakılmıştır. Çoban, Olcaytu'nun ölümünden sonra ülkenin güçlü devlet adamı haline gelmiştir.⁴⁹⁰

8.2. Olcaytu Döneminde Horasan

Herat Meliki Fahreddin Kert, Gâzân han'ın ölümünden istifade ile bağımsız davranışlar sergilemiş, ayrıca Olcaytu tahta geçtiği sırada huzuruna gelmemiş ve bağlılığını sunmamıştır.⁴⁹¹ Ayrıca Fahreddin Kert'in Horasan'da yağma yapan Nikuderîleri muhafaza etmesi nedeni ile de şehzadelîği döneminde merkez ile arası açılmış ve Olcaytu tarafından Herat Şehri kuşatılmıştı.⁴⁹² Daha şehzadelîği yıllarında Kert Hanedanlığı ile iyi ilişkiler kurmamış olan Olcaytu Han bu son faaliyetler neticesinde Danişment Bahadır'ı Kert hanedanını itaat altına alması için 10.000 süvari ile Herat üzerine gönderdi.⁴⁹³

Herat, ülkenin doğu istihkâmı olması ve Çağtay hududuna yakın olması dolayısı ile vazgeçilmez bir bölge idi. Bu nedenle Herat melikinin itaat altına alınması zorunluydu.⁴⁹⁴ Danişment Bahadır yolda iken Fahreddin Kert'e elçi gönderip "*Adil padişah Olcaytu Sultan'ın hükmüyle Nikuderîleri bana teslim et ve Câm ile Serahs'tan getirip Herat'a yerleştirmiş olduğun halkın kendi yurtlarına dönemlerine izin ver.*" şeklindeki mesajını ilettiler.⁴⁹⁵

Fahreddin Kert durumu önceden haber almış ve bazı hazırlıklar yapmıştı. Ayrıca Herat surları dayanıklı durumdaydı. Bunlara güvenen Fahreddin Kert Danişmend'in elçisine red cevabı verince Herat'a ulaşan Danişmend Bahadır şehri kuşattı ve yolları tuttu. Fahreddin Kert'in görüşmeyi kabul etmesi 10-12 günlük bir muhasaranın ardından gerçekleşti. Herat Şeyhülislâmı Hoca Kutbeddin'in aracılığı ile iki taraf anlaştı. Buna

⁴⁹⁰ Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 432; Olcaytu, Şiiliğe geçtiğinde bazı devlet adamları da onunla birlikte mezhep değiştiren Çoban ve Esen Kutluğ eski mezheplerine kaldıklarını belirtmişlerdir. Bkz. Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, s. 21.

⁴⁹¹ Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 424.

⁴⁹² 1298-1299 Nikuderîler Irak coğrafyasından Herat'a gelip Kert hanedanına sığındılar. Gâzân Han'ın emri ile Herat Olcaytu tarafından muhasara edildi. Anlaşma yapılarak Olcaytu geri döndü. Bkz. Ömer Subaşı, "Olcaytu Sultan Döneminde Herat Muhasarası ve Siyasi Vakalar (706/ 1106-1307)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 43, 2016, s. 292.

⁴⁹³ Subaşı, "Herat Muhasarası", s. 292; Haykıran, *Anadolu'da Bir İlhanlı Valisi: Demirtaş Noyan (1314-1328)*, s. 32.

⁴⁹⁴ Çağatay Hanı İsen-Buka'nın gönderdiği birlikler Murgab'da bir İlhanlı birliğini yenerek Horasan'ı işgale başladıklarında Herat melikinin İlhanlılardan yana tavır alarak Olcaytu'ya destek vermesi sayesinde ciddi bir tehlike atlatılmış oldu. Aksi takdirde Çağataylılar Horasan'da önemli bir güç elde edebileceklerdi. Bkz. Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 433.

⁴⁹⁵ Subaşı, "Herat Muhasarası", s. 292.

göre Nikuderyanın salınması tehlikeli görülerek muallakta bırakılırken Şehre bir Moğol garnizonu girecek, Fahreddin'in Aman Kûh Kalesi'ne gitmesine müsaade edilecekti.⁴⁹⁶

Fahreddin Aman Kûh Kalesi'ne gitmeden önce şehrin naipliğine Gûr asıllı Muhammed Sâm'ı getirmişti.⁴⁹⁷ Danişmend Bahadır anlaşma sonrasında şehre gittiğinde kapıları kapalı buldu. Muhammed Sâm teslim olmayı reddedip savaşmak niyetindeydi. Danişmend ise şehri harap etmek istemiyor ve sulh yolu ile ele geçirmeyi umuyordu. Sâm'ı ikna etmek için Aman Kûh Kalesi'ndeki Fanreddin Kert'e bir mektup yazdırıp şehri teslim etmesi için istekte bulunuldu. Fakat Fahreddin bunun aksi yönünde ifadeler barındıran bir mektubu da gizlice Sâm'a gönderdi.⁴⁹⁸

Kuşatmanın şiddeti artınca Sâm Danişmend ile görüşmeyi kabul etti. Danişmend Bahadır yanındaki 180 süvarisi ile şehre girerken Sâm'ı bir hile ile öldürmek niyetindeydi ancak aynı düşüncede olan Sâm çoktan pusuyu hazır etmişti. Şehre giren Danişmend Bahadır, Melik Fahreddin'in sarayına giderken Sâm'ın planı uygulamaya koyuldu ve Danişmend öldürüldü. Yanındaki adamlarda katledilip beraberlerinde getirdikleri hanımları ve kızları esir edildi. Şehrin kapıları kapatıldı. Dışarıdaki ordunun haberi olmadan Danişmend Bahadır katledilmiş oldu (Eylül 1306).⁴⁹⁹

8.2.1. Emir Bucay'ın Herat Kuşatması

Danişmend Bahadır'ın o sıralarda Anadolu'da bulunan oğlu Bucay, Olcaytu tarafından babasının intikamını almak ve Herat'ta sukûneti sağlamak amacı ile görevlendirildi.⁵⁰⁰ Danişmend Bahadır'ın diğer oğlu Togan ise Bucay'dan önce Herat'a ulaşmış, şehri kuşatmış ancak bir gece baskınında ağır zayıt vererek geri çekilmek zorunda kalmıştı.⁵⁰¹ Togan arkadan gelmekte olan Bucay'ın ordusuna katıldı. Önce Fahreddin kert ile görüşen iki kardeş ondan Sâm ve adamlarını şehri teslim etmeye ikna etmesini istediler. Fahreddin'in artık Herat üzerinde bir nüfûzu olmadığını belirtmesi üzerine bu görüşmeden bir sonuç elde edemeyerek Herat'ı kuşattılar.⁵⁰² Aralıklarla

⁴⁹⁶ Spular, *İran Moğolları*, s. 123; Subaşı, "Herat Muhasarası", s. 293-294.

⁴⁹⁷ Spular bu kişiden Cemaleddin Sâm şeklinde bahseder. Bkz. Spular, *İran Moğolları*, s. 123; Sâm daha önce Emir Nevruz'un katlinde de yakın arkadaşları ile birlikte faaliyet göstermişti. Bkz. Subaşı, "Herat Muhasarası", s. 293.

⁴⁹⁸ Spular, *İran Moğolları*, s. 123; Subaşı, "Herat Muhasarası", s. 296-297.

⁴⁹⁹ Subaşı, "Herat Muhasarası", s. 300-301; Spular, *İran Moğolları*, s. 123; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 424.

⁵⁰⁰ Haykıran, *Anadolu'da Bir İlhanlı Valisi: Demirtaş Noyan (1314-1328)*, s. 33.

⁵⁰¹ Subaşı, "Herat Muhasarası", s. 302.

⁵⁰² Spular, *İran Moğolları*, s. 124; Bucay kuşatma için hazırlıklı olup yanında mancımık ustaları da getirmişti. Bkz. Subaşı, "Herat Muhasarası", s. 303.

çarşımlar devam ederken Fahreddin Kert'in ölüm haberi geldi. Kuşatma altındaki Herat halkının kıtlık ile karşı karşıya kalması üzerine yine Fahreddin'in yakın adamlarından olan Yâm Ahmed, Sâm'ı öldürüp Bucay'a teslim ederek kuşatmadan kurtulmayı planladı ancak başaramayınca yakalanarak idam edildi.⁵⁰³

Bu esnada Horasan'a vali tayin edilen Emir Yâsâvul Herat'a Doladay'ı elçi olarak göndermiş ve şehrin kendisine teslim edilmesini istemiştir. Bucay buna karşılık Sâm'a haber göndererek şehrin Doladay'a değil kendisine teslim edilmesi halinde ailesinin kanından vaz geçeceğini bildirdi.⁵⁰⁴ Teklifi reddedilince kuşatmayı şiddetlendiren Bucay şehri açlığa mahkum etti. Halkın bu durumu karşısında Muhammed Sâm anlaşmaya mecbur oldu.⁵⁰⁵ Eman verilen halk şehirden çıkartılıp Ceyhun'un kenarına kondular. Sâm'da 10.000 adamı ile Bucay'ın huzuruna geldi. Bucay intikamını almak üzere babasının ölümünden sorumlu gördüğü Taceddin Yıldız ve Lokman ile birlikte 20 kişiyi katletti.⁵⁰⁶ Yâsâvul'un gelmesi üzerine yanına Sâm'ı da alarak Herat'tan ayrıldı.

Emir Yâsâvul Horasan'ın müstahkem mevkilerinden biri olan Herat'ı yeniden mamur etmek için çok çaba gösterdi.⁵⁰⁷ Bucay ise yanında götürdüğü Sâm'ı, Danişmend Bahadır'ı Melik Fahreddin'in emri ile öldürdüğünü bildiren bir mektup ile birlikte Olcaytu Han'a gönderdi. Emir Yâsâvul bu durumun öğrenilmesinin Olcaytu nezdinde kendi itibarını sarsacağından endişe ederek Sâm'ı yolda yakalatıp Bucay'a teslim etti. Sâm, Bucay tarafından Beşuran adı verilen yerde öldürüldü.⁵⁰⁸

Olcaytu Han bir fırsat olarak değerlendirebileceği ve Kert ailesinden Herat'ı alabileceği bu şansı iyi değerlendirememiş ve Herat'ı, Fahreddin Kert'in kardeşi olup

⁵⁰³ Spular, *İran Moğolları*, s. 124; Fahreddin'in ölüm tarihi için 28 Şubat 1307 (H. 24 Şaban 706) tarihi verilir. Bkz. Subaşı, "Herat Muhasarası", s. 304; Fahreddin, Danişmend zamanında gönderildiği Aman Kûh Kalesi'nde öldü. Bkz. Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 424.

⁵⁰⁴ Subaşı, "Herat Muhasarası", s. 305.

⁵⁰⁵ Spular, *İran Moğolları*, s. 124.

⁵⁰⁶ Subaşı, "Herat Muhasarası", s. 306-307.

⁵⁰⁷ Herat'ta pamuk yetişirdi. Hatta pamuk üretimini yaygınlaştırmak için buradan bir kısım aileler alınarak Uygur bölgesine göç ettirilmişti. Dolayısı ile Herat ekonomik olarak Horasan'ın önem arz eden bir şehri idi. Bkz. Alican, *Tarihin Kara Yazısı Moğollar*, s. 192.

⁵⁰⁸ Subaşı, "Herat Muhasarası", s. 308; Spular, Sâm'ın teslim olduktan sonra Maverâünnehir'e sürülmüş olup daha sonra zincire bağlı bir şekilde Herat'a getirilerek başının vurulduğunu yazar. Bkz. Spular, *İran Moğolları*, s. 124.

daha önce isyan etmekle suçlanan ancak Olcaytu'nun yanına gelerek aklanan Gıyaseddin Kert'e bırakmıştır (1315).⁵⁰⁹

8.2.2. Olcaytu Han Döneminde İlhanlı-Çağataylı İlişkileri

Duva 1307'de vefat edince yerine oğlu Küncük Han Çağatay tahtına oturmuştur. Ancak iç meselelerle uğraşmak zorunda kalmıştır.

Börü'nün torunu olan Kadakçı'nın oğlu Taligu (Börü Çağatay Han'ın torunu olan Mu-Tekin'in oğludur) Küncük'ün hanlığını tanımamış ve isyana girişmişti. Daha önce Çağataylılara iltica etmiş olan Ögedaylı Çapar, bir baskın düzenleyip Mayıs 1308 (H. 707)'de Küncük Han'ı öldürmüştür.⁵¹⁰ Çıkacak karışıklıktan istifade ederek Ögeday Ulusunu yeniden canlandırmayı ümit ettiği muhtemeldir.

Küncük Han'ın ardından başa geçen Taligu Han (1308-1309) kısa süre içinde Duva'nın oğlu Kebek'in baskını ile hayatını kaybetti. Kebek Han Küncük Han'a karşı yapılan isyandan sorumlu olanları Çapar dahil olmak üzere cezalandırdı. Akabinde tahta bizzat oturmayan Kebek Han Hind hududunda bulunan ağabeyi İsen-Buka'yı hanlık makamına oturttu. İsen-Buka Han 1309-1319 yılları arasında Çağatay Hanlığı'nı idare etmiştir.⁵¹¹ Böylece Çağatay tahtında yaşanan karışıklık bir süre için düzelmiş oldu. Çağatay Hanlığının iç karışıklıklarından yararlanmaya çalışan Ögedaylı Çapar'da Kebek tarafından bertaraf edildi. Çağatay ülkesinde tutunamayan Çapar kaçarak Çin'deki Büyük Kağan'a sığındı Böylece Ögeday hanlığı bir daha tarih sahnesine çıkmamak üzere silinmiş oldu.⁵¹²

Olcaytu Han daha şehzadeligi döneminde Horasan'da bulunmuş olduğundan Çağataylıların faaliyetlerini yakından takip etmiş ve hatta Duva'nın oğlu Kutluk Hoca'nın Horasan'a yaptığı akını kendisi savuşturup Kutluk Hoca'yı Horasan'dan çekilmeye mecbur etmişti.⁵¹³ Olcaytu Han, tahta geçmesinin akabinde Horasan hudutlarına yaptıkları akınlar gerekçesi ile Çağataylıları büyük han şikayet etmişti.

⁵⁰⁹ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 424; Subaşı, "Herat Muharasası", s. 308; Gıyaseddin Kert'in Fahreddin Kert'in oğlu olduğunu belirten bilgiler vardır. Bkz. Haykıran, *Anadolu'da Bir İlhanlı Valisi: Demirtaş Noyan (1314-1328)*, s. 33. Ancak kardeşi olma ihtimali daha yüksektir.

⁵¹⁰ Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, s. 123-124; Taligu 1309'da öldürüldü. Ardından tahta Duva'nın en küçük oğlu olan Kebek geçti. Bkz. İlhan Erdem, "Olcaytu Han Devrinde Horasan'da İlhanlı-Çağataylı Mücadeleleri", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1997, Sayı. 3, s. 108.

⁵¹¹ Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, s. 125; Kebek tahtı ele geçirdiği sırada İsen-Buka Çin'de Büyük Han'ın yanında bulunuyordu ve 1312 yılında toplanan kurultayda Çağatay hanı seçildi. İsen-Buka 1320 yılında ölümüne kadar Çağatay tahtında kaldı. Bkz. Erdem, "Horasan'da İlhanlı-Çağataylı Mücadeleleri", s. 109.

⁵¹² Erdem, "Horasan'da İlhanlı-Çağataylı Mücadeleleri", s. 109.

⁵¹³ Spular, *İran Moğolları*, s. 116; Erdem, "Horasan'da İlhanlı-Çağataylı Mücadeleleri", s.110.

Olcaytu'nun sultanlığının ilk yıllarında Çağatay tahtında yaşanan karışıklıklar ve iç mücadeleler nedeni ile Horasan'da küçük çaplı akınlar dışında ciddi bir mücadele yaşanmamıştır. Ancak İseb-Buka'nın Çağatay tahtına oturarak ülkede asayişini sağlamasının neticesinde İlhanlı-Çağatay hududunda yeniden hareketlenmeler başladı.

İsen-Buka Han, Kardeşi Kebek, Şehzade Yesâvur ve Davud Hoca önderliğinde bir birliği 1313 Aralık ayında Horasan'a gönderdi (). Bu ordu karşısına çıkan az sayıdaki küçük bir İlhanlı birliğini yenerek Nişabur'u yağmaladı. O sırada Horasan valiliği görevini yürütmekte olan Emir Yâsâvul ise Mazenderan'da bulunmakta olup bölgeyi savunmasız bırakmıştı. Durumun ciddiyetini öğrenen Olcaytu Han ordusunu toplayarak Horasan'a yöneldi.⁵¹⁴ Ancak Çağataylılar amaçladıkları yağmayı gerçekleştirmiş olup büyük bir savaşa girmeyi uygun görmeyerek geri döndüler. Olcaytu, Çağataylıların çekildiği haberi kendisine gelince ileri gitmeyi uygun görmeyerek Sultaniye'ye geri döndü.⁵¹⁵

1314 Yılında Anadolu'da çıkan isyanlar neticesinde İlhanlılar bir müddet doğu bölgeleri ile ilgilenemediler. İsen-Buka Han daha önceden İlhanlılara karşı ittifak arayışlarına girmiş, hem Altın-Orda Hanı Özbek Han ile hem de Memlûkler ile iletişime geçerek İlhanlılara karşı ittifaka davet etmişti.⁵¹⁶ Bu ittifak istenen derecede etkili olamasada bir müddet hudutlara akın yapmamış olan Memlûkleri yeniden İlhanlı topraklarına saldırmaya teşvik etmiştir.

Batı hudutlarında mücadelede olan İlhanlıların bu durumunu değerlendirmek isteyen İsen-buka Han 1315'te Kebek, Yesâvur ve Davud Hoca liderliğinde bir orduyu tekrar Horasan'a sevk etti. İlhanlı Emiri Yâsâvul derhal harekete geçti. İlhanlı birlikleri Emir Yâsâvul kumandasında Murgab'da biraraya geldiler. İçlerinde Bucay, Dulday gibi ünlü komutanlar da vardı. Bir keşif kolu ile araştırmaya çıkan Bucay Şapurgan Mevkiinde Çağataylılara rastladı. 60.000 kişilik Çağatay ordusu Belh Şehrine kadar gelmiş olup Murgab'a doğru ilerlemekteydi. İlhanlılar kendilerine bu kadar yaklaşmış bulunan bir ordunun önünden çekilmeyi uygun bulmadılar. Sayı olarak az olsalarda mücadele etmeyi kararlaştırdılar. Ancak yapılan muharebeyi sayı üstünlüğü bulunan Çağatay ordusu kazandı. Emir Bucay savaş alanında ölürken Emir Yâsâvul ise güçlükle

⁵¹⁴ Osman Gazi Özgüdenli, "Olcaytu Han", *DİA*, c. 33, 2007, s. 345.

⁵¹⁵ Erdem, "Olcaytu Han Devrinde Horasan'da İlhanlı-Çağataylı Mücadeleleri", s. 110; Subaşı, "Herat Muharasası", s. 308.

⁵¹⁶ Erdem, "Olcaytu Han Devrinde Horasan'da İlhanlı-Çağataylı Mücadeleleri", s. 110.

kaçabildi. Çağataylılar zaferin ardından Horasan'ın doğu kısmını (Herat ve Şapurğan çevrelerini) yağmaladılar.⁵¹⁷ Kaçan Emir Yâsâvul, Tûs'a ulaşmayı başardı. Burada güçlük çıkardığı gerekçesi ile Tûs valisini de öldürtmüştür. Olcaytu Han yaşanan mağlubiyet üzerine ordusunu toplayarak tekrar Horasan'a yöneldi. Yaklaşmakta olan ordu ile karşılaşmak istemeyen Kebek Han Horasan'dan çekilerek Buhara'ya yöneldi.⁵¹⁸

Çağatay tehlikesinin şimdilik geçmesine rağmen akınların devam edeceğini gören Olcaytu Han Horasan'da yeni önlemler alarak oğlu Ebû Said'i Horasan valiliğine getirdi. Atabey olarak yanına Emir Sevinç verildi.⁵¹⁹ Bu sırada Kebek ile Şehzade Yesâvur'un araları açılmış, Yesâvur kaçarak Horasan hududuna girmiş ve haber göndererek Ebû Said'e iltica isteğini bildirmişti.⁵²⁰ Olcaytu Han'a durumu ileten Ebû Said, onun emr ile müspet cevap gönderdi. Şehzade Yesâvur'a Belh'den Bedehşân'a kadar olan bölge ile Kâbil'den Kandahar'a kadar olan yerler tahsis edildi. Şehzade Yesâvur ise buna karşılık olarak ihtiyaç halinde Ebû Said'e destek verecekti. Bu senada Yesâvur'un Kebek ile müceddesi sürmekteydi. Yesâvur'un yardım talebei İlhanlılarca kabul edilerek İlhanlıların gönderdiği destek sayesinde Kebek'i mağlup etmeyi başardı.

Maveraünnehir'e girmeyi başaran Yesâvur Tirmiz ile Semerkant arasında bulunan ulusunu alıp Ceyhun'u geçerek Murgab ve Şapurğan arasındaki bölgeye yerleşti. Kebek Yesâvur'a karşı tekrar taarruz girişiminde bulununca buradan Herat tarafına çekildi. Şehzade Yesâvur'un halkı açlık, soğuk ve savaşlar neden ile güç duruma düşünce Yesâvur tekrar Olcaytu Han'dan yardım istedi. Olcaytu, Yesâvur'u ve ulusunu Mazenderan'a kadar uzanan güvenli bölgede yerleştirdi. Şehzade Yesâvur 1318'de İlhanlılara isyan edene kadar burada kaldı.⁵²¹

⁵¹⁷ Erdem, "Olcaytu Han Devrinde Horasan'da İlhanlı-Çağataylı Mücadeleleri", s. 110; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 426; 1313'te Olcaytu, Çağatay Hanlığına karşı bir saldırıda bulunmuş ve bir kısım bölgeleri işgal etmiştir. İsen-Buka'nın 1315'teki saldırısının bir nedeni de budur. Çağataylılar Murgab'da intikam almışlardır. Bkz. Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 433.

⁵¹⁸ Kebek'in Horasan'dan bu kadar çabuk çekilmesinin bir nedeni de o sırada İran'dan gelen büyük han'ın elçisinin Çağataylılar tarafından katledilmiş olmasıdır. Buna karşılık Temür-Olcaytu Han ordu göndererek Talas ve Issık-Göl taraflarını yağmaladı. İsen-Buka Han yaşanan gelişme karşısında Horasan'dan çekilmek zorunda kaldı. Bkz. Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 433.

⁵¹⁹ Spular, *İran Moğolları*, s. 129.

⁵²⁰ Kebek, Yesâvur'u Olcaytu Han ile anlaşmakla suçlamış, bunun üzerine kaçmak zorunda kalan Yesâvur Şapurğan'a ulaşmıştı. Buradan Ebû Said'e haber göndererek sığıma isteğini bildirmişti. Bkz. Spular, *İran Moğolları*, s. 130.

⁵²¹ Erdem, "Horasan'da İlhanlı-Çağataylı Mücadeleleri", s. 111; Şehzade Yesâvur'a Badgis Kışlağı verildi. Bkz. Spular, *İran moğolları*, s. 130.

8.3. Vezirler Meselesi ve Olcaytu Han'ın Ölümü

Reşîdüddin Fazlullah, Gâzân Han döneminde olduğu gibi bu dönemde de vezirlik rütbesini korumuş olup Olcaytu Han devrinde değeri artmıştır. Olcaytu'nun Şafî mezhebine geçmesinde Reşîdüddin Fazlullah etkili olmuştur.⁵²² Sadüddin-i Zencanî ve Reşîdüddin arasındaki mesele Olcaytu'ya intikal ettiğinde Reşîdüddin kendini aklamayı başarmış Sadrüddin-i Zencanî ise idam edilmiştir. Reşîdüddin bu sefer vezareti Tacüddin Alişah ile paylaşmak zorunda kaldı. Yine vezirler arasında iktidar savaşı baş gösterdi. Olcaytu iki veziri arasında seçim yapamazken mesele devam etti. Bu esnada hastalanan Olcaytu Han 36 yaşında Sultaniye'de vefat etti.⁵²³

9. EBÛ SAİD BAHADIR HAN DÖNEMİ (1316-1335)

Olcaytu'nun ölümü üzerine henüz 12 yaşlarında olan oğlu Ebû Said tahta geçmiştir.⁵²⁴ Ebû Said Bahadır Han yaşının küçük olması nedeni ile özellikle ilk yıllarında tahtta yeterince otoritesini kuramamıştır. Bu durum kendi nüfuzlarını artırmak niyetinde olan devlet adamlarının işine yaramıştır. Emirülümeralığın kendisine verilmesini bekleyen ve aynı zamanda Ebû Said'in vasisi olan Emir Sevinç'in bu hayali gerçekleşmemiş Olcaytu zamanının güçlü devlet adamlarından olup Ebû Said döneminde gücünü dahada artıran Emir Çoban bu göreve getirilmiştir.⁵²⁵

Ebû Said'in ilk yılları babası döneminden kalan bazı sorunların çözümü ile geçti. Olcaytu döneminde başlayan vezirler arasındaki nüfuz mücadelesi Sadüddin-i Zencanî'nin idamı ile sonuçlanmıştı ancak Reşîdüddin Fazlullah ile Tacüddin Alişah

⁵²² Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 422; Reşîdüddin Fazlullah, Hemenenli yahudi bir aileye mensup olup 30 yaşlarında Müslüman oldu. Tabiplikteki mahareti ile ün yapınca saraya alınmıştır. Gâzân Han zamanında Sadreddin-i Zencanî ile birlikte vezirlik yapmıştır. Camii't-Tevârih'in yazarıdır. Bkz. Reşîdüddin Fazlullah, *Camii't-Tevârih*, giriş bölümü.

⁵²³ Olcaytu Han zehirlenerek öldürülmüştür. Bkz. Spular, *İran Moğolları*, s. 130-131; Olcaytu 1316'da öldü ve kendisi için yaptırılan güzel bir türbeye gömüldü. Daha sonra türbe harap edilmiştir. Bkz. Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 433; Olcaytu'nun zehirlenmesinden tabip ve vezir olan Reşîdüddin ve oğlu İzzettin İbrahim sorumlu tutularak Ebher yakınlarında idam edildiler (1318). İslâmi usullere göre gömülen Reşîdüddin Fazlullah Timur'un oğlu Miran-Şah döneminde hakkında çıkan Yahudilik söylemleri gerekçesi ile mezarından çıkarılarak Yahudi mezarlığına gömüldü. Bkz. Reşîdüddin Fazlullah, *Camii't-tevârih*, giriş bölümü.

⁵²⁴ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 426; Babasının ölümü sırasında Mazenderan'da bulunan Ebû Said derhal Sultaniye'ye gelerek 15 Nisan 1317'de tahta oturdu. Bkz. Spular, *İran Moğolları*, s. 132; Ebû Said tahta otururken "es-Sultanu'l-Azam Ebû Said Bahadır Han" ünvanını aldı (1317). Bkz. Spular, *İran Moğolları*, s. 296.

⁵²⁵ Spular, *İran Moğolları*, s.132.

arasında başlayan mesele devam etmekteydi. İki tarafta bir biri aleyhinde suçlamalar ve ithamlarda bulunmaktaydı. Bu duruma bir de Olcaytu'nun ölümüne neden olduğu iddiası eklenince olaylar Reşîdüddin Fazlullah aleyhine gelişmiş ve Ebû Said'in emri ile bu vezir idam edilmiş böylece mesele bitirilmişdir (18 Temmuz 1318).⁵²⁶

9.1. Şehzade Yesâvur İsyanı

Olcaytu Han döneminde İlhanlı ülkesine iltica eden Çağatay şahzadesi Yesâvur bu dönemde isyan ederek Horasan bölgesinde faaliyet göstermeye başlamıştır. Şehzade Yesâvur, Kebek'e yenilip İlhanlılara sığınınca İsen-Buka Han tarafından hakkında ölüm emri çıkartılmış ve Çağatay topraklarına geri dönme ihtimali kalmamıştır.

Yesâvur, Kebek ile Maverâünnehir'de bir müddet mücadeleye devam etmişse de bu mücadeleler esnasında başarı gösteremeyerek İlhanlılardan yardım talep etmiştir. Yesâvur'un bu tutumu Kebek'in onu bir tehdit olarak algılamda haklı olduğunu göstermiştir. Olcaytu'nun emri ile Horasan'a büyük bir ordu gönderildi. Ebû Said, Emir Yâsâvul ve Emir Bayramşah'ın da katıldığı bu ordu derhal Şehzade Yesâvur'a yardıma girmiştir. İlhanlıların desteği ile Kebek mağlup edildi. Yesâvur, ulusu ile birlikte Horasan'a yerleştirildi.⁵²⁷ Ancak 1317 yılına gelindiğinde Horasan'da Şehzade Yesâvur isyanı patlak verdi. Şehzade İlhanlı tahtında çocuk yaşta bir hükümdarın olmasını fırsat bilerek topladığı kuvvetlerle ayaklanmıştır.

Olcaytu döneminde Horasan'a gönderilmiş olan Emir Yâsâvul, bu Çağatay şehzadesinin zararlı olabileceğini görerek onu bir ziyafette öldürtmeyi düşünmüş, ancak suikast planını haber alan Yesâvur bir baskın düzenleyerek Emir Yâsâvul'u Herat'a kaçmaya mecbur etmiştir. Zira Şehzade Yesâvur daha Olcaytu'nun ölümü üzerine Horasan'da karışıklık çıkaran Bektut ile anlaşıp Emir Yâsâvul'u ortadan kaldırmayı planlamış ve hazırlıklara başlamıştı.⁵²⁸ Burada Melik Gıyasüddin Kert'ten fazla yardım alamayan Emir Yâsâvul Herat'tan ayrılarak Nişabur'a doğru gitmeye çalışırken Karasu mevkiinde Mübarekşah Bucay'ın adamlarınca 23 Şubat 1317 (H.10 Zilhicce 716) tarihinde öldürülmüştür.⁵²⁹ Emir Yâsâvul'un öldürülmesi Horasan'da güç dengelerini

⁵²⁶ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 426; Spular, *İran Moğolları*, s.135; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 254.

⁵²⁷ Ömer Subaşı, "Horâsân'da Siyasî Hayat ve Şehzâde Yesâvur İsyanı (1317-1320)", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2016, c. 5, Sayı. 1, s. 279-280.

⁵²⁸ Hüseyin Peyrovi Milâni, *Ebû Said Bahadır Han (1316-1335)*, (Doktora Tezi), Ankara 1971, s. 61.

⁵²⁹ Spular, *İran Moğolları*, s. 133; Toy sırasında Şehzade Yesâvur bir baskın vererek Emiri kaçmak zorunda bırakmıştır. Herat'a giden Emir Yâsâvul burada fazla durmayarak ayrıldı. Arkasından gelmekte

Şehzade Yesâvur lehine değiştirmişti. Durumun araştırılması için gönderilen Emir İsen-Kutluğ ile görüşen Şehzade Yesâvur'un komutanlarından Bektût, emirin Şehzadeyi öldürme girişiminde bulunduğunu ve bu girişiminden dolayı katledildiği açıklamasında bulunmuştur.⁵³⁰ Neticede Şehzade Yesâvur her ne kadar isyan hazırlığında olsa da ihtiyatlı davranmakta ve İlhanlı merkezine bağlılığını bildirmekteydi. Beklediği fırsat Olcaytu Han'ın ölümü ile eline geçti.

1318-1319 (H.718) tarihinde İlhanlı toprakları Kuzeyden Altın-Orda Hanı Özbek Han tarafından, güneyden ise Diyarbekir hududuna kadar gelen Memlûkler tarafından tehdit edilmekteydi. Durumu iyi değerlendiren Şehzade Yesâvur isyan ederek Mazenderan'a kadar ilerledi.⁵³¹ Ebû Said Bahadır Han Emir Hüseyin'i Şehzade Yesâvur'a karşı gönderdi. Arkasından gönderdiği takviye birlikte Rey'de Emir Hüseyin'e katıldılar. Ancak bu ordu kış şartları ve yağışların fazla olması nedeni ile fazla ilerleyemeyerek Dâmgân civarına kadar gelebildiler. Şehzade büyük bir ordunun üzerine gönderildiği haberi gelince çekilmeye başladı. Ancak yine de bölgeyi terk etmemişti.

Ebû Said Han kesin neticeye ulaşmak ümidi ile Emir Çoban'ı Horasan'a gönderdi. Ancak Emir Çoban Özbek Han'ın Derbend'e yaklaşması üzerine geri dönmek zorunda kaldı. Böylece Şehzade Yesâvur bir müddet daha Horasan'da serbestlik kazanış oldu.⁵³² Altın-Orda saldırısı def edildikten sonra tekrar Horasan Meselesine dönüldü ancak boşluktan istifade eden Şehzade Sistan ve Herat üzerine yürümüştü.⁵³³ Sistan hakimi Nâsireddin, Şehzadenin gönderdiği mektuba önce ihtiyaten mülayim cevaplar vermiş ancak herat hakimi Gıyasüddin Kert ve beraberindekilerin ona boyun

olan Mübarekşah tarafından Muharrem 717'de öldürülmüştür. Bkz. Subaşı, "Şehzâde Yesâvur İsyanı", s. 281; Yesâvur tahlikesi Maverâünnehirden uzaklaştığında İsen-Buka Han ölmüş ve yerine kardeşi Kebek Han tahta geçmiştir (1319-1326). Bkz. Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, s. 129.

⁵³⁰ Subaşı, "Şehzâde Yesâvur İsyanı", s. 285.

⁵³¹ Subaşı, "Şehzâde Yesâvur İsyanı", s. 286. Yesâvur'un daha önce Olcaytu Han ile aralarında bir anlaşma yapılmıştı. Gerek duyulduğunda yardım etmeyi taahhüt eden Yesâvur Nikuderilerin ve Gurîlerin definde sultana destek olmuş, baskınlar yapmıştı. Ancak daha sonra isyana yeltenip Sistan bölgesindeki kaleleri almaya çalıştı. Ardından Mazenderan'a kadar ilerledi. Durumun vehameti anlaşılınca Horasan'a soruşturma için gönderilen İsen-Kutluğ geri çağrılıp yerine Hüseyin b. Emir Akboğa gönderildi. Ancak bu arada Altın-Orda ile mücadele eden kitalardan bazı birlikler alınmış ve Horasan'a gönderilmişti. Bu da kafkas hududunu tehlikeye düşürmüştü. Bu nedenle Horasan'a gönderilmiş olan Emir Çoban geri dönerek kafkaslardaki bölüklere katılmak zorunda kaldı (1319). Bkz. Spular, *İran Moğolları*, s.133-134; İsen-Kutluğ'un Horasan'dan alınmasının nedeni Yesâvur'u kışkırtan kişi olarak bilinen Emir Bektût'u hileli bir mektup ile ölümden kurtarması oldu. İsen-Kutluğ'un Yesâvur ile anlaşmış olduğu iddaları ortaya atılmaya başlayınca Horasan'dan uzaklaştırıldı. Bkz. Subaşı, "Şehzâde Yesâvur İsyanı", s. 289.

⁵³² Subaşı, "Şehzâde Yesâvur İsyanı", s. 286-287.

⁵³³ Spular, *İran Moğolları*, s. 134.

eğmediklerini öğrenince (şehzadenin isyan ettiğini sultana Gıyasüddin Kert haber vermişti) o da açıktan tavır alarak Yesâvur'un üç elçisini öldürmüştür. Şehzade bu tutum üzerine Horasan'ı istila faaliyetine hız verdi.⁵³⁴

1318 Ağustos-Eylül (H. 718 Recep) aylarında Şehzade Yesâvur hazırlıklarını tamamlayıp Horasan'ı işgale başlayarak Herat bölgesine girdi. Burada fazla kalmayarak Câm'a yöneldi. Tûs ve Radgan'da bulunan İlhanlı birliklerini gafil avlayan Yesâvur, Mazenderan'a kadar ilerledi. Ancak buranın halkı kendisine itaat göstermedi. Emir Hüseyin'in de üzerine gelmekte olduğu haberi gelince geri çekildi.⁵³⁵ Savaşı göze alamayan Yesâvur arkadan gelen kalabalık ordu ile karşılaşmamak için hızla hareket etmekteydi. Mazenderan'ı boşaltan şehzade Horasan'a çekildi.

Bu esnada Herat Meliki Gıyasüddin Kert'de Emir Çoban'dan aldığı mektup sayesinde Emir Hüseyin'in bölgeye intikal etmek üzere olduğu haberini almıştı. Buna güvenen Gıyasüddin Kert Şehzade Yesâvur'un arkada bıraktığı birliklerinden olan Bektût'un otağına ve yanı sıra Badgis'te bulunan birliğe saldırmış ve çok sayıda esir alarak Herat'a götürmüştü. Şehzade Yesâvur Meşhed'e ulaştı. Buradan Câm taraflarına gitti. Bu esnada Emir Hüseyin'in ilerlemesine mani olan kış bitmekte ve bahar mevsimi yaklaşmaktaydı. Şehzade Yesâvur düştüğü durum karşısında Gıyasüddin Kert üzerine 6.000 kişilik kuvvet gönderip intikam almak istedi.

Gıyasüddin Kert durumdan daha önceden haberdar olmuş ve asker toplayarak gerekli önlemleri almıştı. Yesâvur'un ünlü komutanlarından Mübarekşah Herat'ı kuşatma altına aldı. Yapılan mücadelede Mübarekşah bir sonuç elde edemeyip Herat çevresinden yağmaladığı bazı mal ve koyunlarla Badgis'e yöneldi. Yesâvur'a durumu bildirerek yardım istedi. Yesâvur Bektût ile Sultan isimli bir emirini 10.000 kişi ile Mübarekşah'a yardıma gönderdi. Bu ordu Herat'a ulaşınca tekrar savaş başladı.⁵³⁶ Ara ara yaşanan muharebelerden bir sonuç elde edemeyen Bektût geri çekilmek zorunda kaldı.⁵³⁷ Şehzade Yesâvur Emir Hüseyin bölgeye ulaşmadan önce davranıp Herat'ı ele geçirmek niyetindeydi. Bu nedenle Bektût'un kuvvetlerini de kendisine katarak Herat üzerine yürüdü. Zira Yesâvur Çağataylılarla arası bozuk olduğundan Maverâünnehir tarafına çekilemezdi. Horasan'da tutunmak zorunda olan Yesâvur için en önemli sığınan

⁵³⁴ Subaşı, "Şehzâde Yesâvur İsyanı", s. 290-291.

⁵³⁵ Subaşı, "Şehzâde Yesâvur İsyanı", s. 292.

⁵³⁶ Subaşı, "Şehzâde Yesâvur İsyanı", s. 296-297.

⁵³⁷ Bektût, Emir Hüseyin'in yaklaşması nedeni ile Yesâvur tarafından geri çağrılmıştı. Bkz. Subaşı, "Şehzâde Yesâvur İsyanı", s. 298.

güçlü surları olan Herat bölgesiydi. Herat'ı kuşatan Yesâvur bir ay boyunca aralıklarla devam eden mücadeleler neticesinde bir sonuç elde edemeyerek Germesîr taraflarına kadar geri çekildi.⁵³⁸ Kısa bir müddet sonra Emir Hüseyin Herat'a ulaştı.

Bu esnada Horasan'da yaşanmakta olan gelişmelerden haberdar olan Çağataylı Kebek, Çağataylı şehzadelerin de katıldığı 40.000 kişilik büyük bir orduyu Yesâvur'u ortadan kaldırmak için Germesîr'e gönderdi. Emir Hüseyin'e de bu faaliyetini bildirip Yesâvur'u iki taraftan sıkıştırmayı teklif etti.⁵³⁹ Çağatay şehzadeleri hızla Horasan'a ilerleyerek Yesâvur'a hücum ettiler. Daha önce vaatler vererek Yesâvur'un ordusu içindeki bazı emirleri kendi taraflarına çekmişlerdi. Bu emirler ve askerleri savaş esnasında Yesâvur'u yalnız bırakıp Kebek tarafına geçince Yesâvur savaşı kaybetti. Bektût savaş alanında öldü. Yesâvur ise kaçmaya çalıştığı sırada yakalanarak Çağataylılar tarafından Temmuz-Ağustos 1320 (H. Cemaziyelahir 720) tarihinde katledildi.⁵⁴⁰ Şehzade Yesâvur'un ölümü ile Horasan'daki üç yıllık isyan sona ermiş ve İlhanlılar için büyük bir tehdit unsuru ortadan kalkmış oldu. Ayrıca Kebek Han'da rakib bir şehzadeden kurtulmuş oldu.⁵⁴¹

9.2. Emir Kurmişi İsyanı

Ahmed Teküder Han'ın damadı ve önemli kumandanlarından biri olup Argun Han taraftarlarınca başlatılan darbe girişimi sonucu öldürülen Alinak Noyan'ın büyük oğlu olan Emir Kurmişi emrindeki binlikle beraber Gürcistan bölgesinde bulunmaktaydı. Hatta Argun han tarafından Gürcü kralına refakat etme görevi kendisine tevcih edilmişti. Argun Han öldüğünde Kurmişi, Emir Çoban ile birlikte Geyhatu'yu destekledi. Gazan-Baydu mücadelesinde ise önce Baydu'yu destekleyen ikili daha sonra Gazan Han'a katıldılar.⁵⁴² Gazan Han, Şehzade Suka isyan edip Nevruz tarafından ortadan kaldırılınca asilerin Arslan-Oğul'un etrafında toplanmaya başlamaları üzerine olayı bastırmak için Emir Çoban ile Emir Kurmişi'yi gönderdi. İlk muharebede yenilen Emir Çoban ertesi gün asilerin kendiliklerinden teslim olmaları neticesinde görevini tamamlamış oldu. Ardından Altın-Orda ile anlaşma yaparak topraklarından geçiş izni

⁵³⁸ Bu esnada Emir Hüseyin Herat'a ulaştı. Gıyasüddin Kert Yesâvur'u Emir Hüseyin ile birlikte bir müddet takip etti arkasından Herat'a döndü. Bkz. Spular, *İran Moğolları*, s. 134.

⁵³⁹ Subaşı, "Şehzâde Yesâvur İsyanı", s. 299-300; Spular, *İran Moğolları*, s. 135.

⁵⁴⁰ Subaşı, "Şehzâde Yesâvur İsyanı", s. 301; Spular, *İran Moğolları*, s. 135.

⁵⁴¹ Yesâvur'un ölümünden sonra onunla birlikte olanlar Yasavurîler adı altında adeta bir boy gibi anılmaya başlamışlardır. Timur zamanında dahi Yasavurîler varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bkz. Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, s. 128.

⁵⁴² Subaşı, "Alinak Noyan ve Emir Kurmişi", s. 169; Bkz. Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, s. 13.

verdiği öğrenilen Gürcü Kralını tahttan indirip yerine kardeşini geçirmek üzere bölgeyi iyi bilen Kurmişi ile birlikte Alinji ve Şehinşah gönderildi (1299).⁵⁴³ Ayrıca Memlûk devleti üzerine düzenlenen sefere katılan Kurmişi Hunus Savaşı'nda da büyük cesaret ve yararlılık gösterdi. Olcaytu Han döneminde yine Gürcistan'da bulunan Emir Kurmişi'nin bu dönemde Emir Çoban ile arası açılmaya başladı.

Ebû Said Han tahta geçtiğinde taht değişikliğinden istifade ile Altın-Orda Hanı Özbek Han tarafından Derbend geçilerek Kür Suyu taraflarına akın düzenlendi. Emir Çoban'ın müdahalesi ile Özbek Han ciddi bir savaş olmadan geri çekildi (1318).⁵⁴⁴ Bu olay esnasında yardıma gelmeyen ve asker de göndermeyen Emir Kurmişi davranışından dolayı Emir Çoban'ın baskısı ile yargılanıp kendisine 100 sopa vurulması kararlaştırıldı. Birkaç sopadan fazla vurulmasa da Kurmişi kendisinin küçük düşürüldüğü kanaatine vararak intikam için Çoban'a karşı bir fırsat kollamaya başladı.

Emir Çoban'ın devlet içinde fazla sözü geçer hale gelmesinden ve sert politikalarından memnun olmayan İrencin Noyan⁵⁴⁵ (Ebû Said Han'ın eşi Kutlugşah hatun'un babasıdır), Tokmak (Tekecek'in oğlu) gibi bazı emirlerin de desteğini alan Kurmişi o sırada Gökçe Göl taraflarında bulunan Çoban'a suikast düzenleme kararı aldı.⁵⁴⁶ Teşebbüsten haberdar olan Çoban derhal merkeze doğru yola çıktı. 20.000 Kişilik ordu ile takibe koyulan İsyancılar Emir Çoban'a ve oğlu Emir Hasan'a ulaştılar. Yapılan savaşı Kurmişi cephesi kazanırken Çoban ve oğlu kaçarak Nahçıvan'a ulaştılar. Buradan hareket ederek Tebriz'e ve ardından Ucân'a ulaştılar. Çoban'ın arkasından Tebriz'e gelen Emir Kurmişi burada daha önce Diyarbekir hakimi olup Çoban tarafından azledilen İrencin Noyan ile ittifak kurdu.

Emir Çoban, Hoca Ali Şah'ı sultana göndererek durumu arz etti. Sultan'ın Çoban'a teveccüh göstermesi ile Çoban Sultaniye'ye gitti. Asilerin de Ucân üzerinden Sultaniye'ye yönelmeleri üzerine Ebû Said Han ordusu ile birlikte harekete geçti. İki taraf Zencan yakınlarında karşılaştı. Savaşı Ebû Said Han kazandı.⁵⁴⁷ 20 Haziran

⁵⁴³ Subaşı, "Alinak Noyan ve Emir Kurmişi", s. 570.

⁵⁴⁴ Subaşı, "Alinak Noyan ve Emir Kurmişi", s. 571.

⁵⁴⁵ Dokuz Hatun'un kardeşi Sarıca, İrencin Noyan'ın babasıdır. Bkz. Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, s. 13.

⁵⁴⁶ Bu emirler arasında Tokmak'ın kardeşi Örs ile birlikte Tarımtaz, Suniktaz, Mama Hoca, Bektut'un yeğeni olan Abuşka gibi kişiler de bulunmaktaydı. Bkz. Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 281.

⁵⁴⁷ Subaşı, "Alinak Noyan ve Emir Kurmişi", s. 573-574; Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 282.

1319'da yapılan savaş esnasında göstermiş olduğu yiğitlikle Ebû Sâid Han'a "Bahadır" ünvanı verildi.⁵⁴⁸

Tokmak savaş alanında yakalanırken, İrencin Noyan bir köyde ele geçirildi. Asî emirler öldürülürken Tokmak, İrencin Noyan ve Esen-Buka Sultaniye'ye götürüldüler. Suçlu bulunan emirler kancalara asılarak altlarında ateş yakılmak sureti ile öldürüldüler. Kaçan Emir Kurmişi ise oğlu Abdurrahman ile birlikte Ucân taraflarında yakalınarak arkadaşları ile aynı akıbete uğradı.⁵⁴⁹ Bu olayın akabinde Çoban'ın devlet içindeki otoritesi daha da artmış oldu.

9.3. Emir Çoban'ın Ahvali

Olcaytu han'ın ölümünün akabinde Rûm'da bulunan Türk beylikleri bağımsızlık faaliyetlerine hız vererek isyan çıkarmaya başladılar. İlhanlı sarayında nüfûz sahibi olan Emir Çoban⁵⁵⁰ Anadolu'da asayişî sağlamak üzere gönderildi. Türk beyleri ve Ermeni Kralı Karanbük kışlağında Emir Çoban'ın huzuruna gelerek tabiiyetlerini bildirdiler. Yalnız Karamanoğulları huzura gelmeyince Emir Çoban Konya üzerine yürüdü. Konya şehri Emir'in aline geçti, Karamanoğulları şehirden bir müddetliğine uzaklaştı (1314). Emir Çoban yerine oğlu Timurtaş Noyan'ı Rûm'a vali tayin ederek İlhanlı merkezine geri döndü.⁵⁵¹

Timurtaş Noyan Anadolu'da yaklaşık 10 yıl valilik yaptı. Yıkılan Selçuklu Devleti'nin bıraktığı otorite boşluğunu doldurdu. Bu dönemde Anadolu beylikleri Moğol tabiiyetini büyük ölçüde kabul etmek zorunda kaldılar. Yönetime el koyup sert tedbirlerle Rûm'da otoritesini kuran Timurtaş Noyan Anadolu'da kendi devletini kurmak maksadı ile isyan etmiş ve hatta Memlûk Devleti ile ittifak yapma girişiminde dahi bulunmuştur. İsyân büyüyünce Emir Çoban Ebû Said Han tarafından oğlunun isyanını bastırmak üzere görevlendirildi. Emir Çoban'ın Rûm'a gelmesi ile Timurtaş Noyan

⁵⁴⁸ Abdülkadir Yuvalı "Ebû Said Bahadır Han", *DİA*, c.10, 1994, s. 219.

⁵⁴⁹ Subaşı, "Alinak Noyan ve Emir Kurmişi", s. 575.

⁵⁵⁰ Olcaytu Han'a iki kez damat olmuştur. Hülâgû'nün değerli komutanlarından olan Sorkan-Şira'nın torunlarından. Bu dönemin özellikle askeri alanda güçlü Moğol ümerasındandır. Olcaytu'nun ölümünden sonra İlhanlıların en dirayetli devlet adamı haline gelmiştir. Bkz. Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 434; Emir Çoban Kafkaslarda Altın-Orda saldırısını uzaklaştırdığı sırada bir kısım Moğol komutanlarına kötü muamelede bulunmuş ve bazı emirler tarafından kendisine suikast girişimi dahi yapılmıştı. Suikastten kurtulan Çoban Vezir Alişah'ın şefaati ile Ebû Said Bahadır Han nezdinde affedildi. Emir Çoban'ın affedilmesi üzerine bu sefer saldırganlar Ebû Said'i hedef aldılar. Emir İrencin'in de kışkırtması ile Ebû Said'e karşı bir saldırı düzenlendi. Yenilen asiler öldürüldü. Bkz. Spular, *İran Moğolları*, s.136.

⁵⁵¹ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 252.

boyun eğmek zorunda kaldı. Babası tarafından ikna edilerek isyandan vaz geçirilen Timurtaş Noyan başkente götürülerek sultanın huzuruna çıktı. Ebû Said Han tarafından Emir Çoban'ın şefaati ile affedilen Timurtaş tekrar Anadolu'ya vali tayin edildi (1322/ H. 722).⁵⁵²

Emir Çoban, Ebû Said'in ilk yıllarında (1317-1327 yılları arasında) ülke içinde nüfuzunu artırmıştır. 1322'de Timurtaş isyanını bastırması ile de liyakatini ispatlamıştı. 1325'te Altın-Orda saldırısını başarı ile def etmiş, Terek Suyu'na kadar ilerlemişti. Ayrıca devletin bu karışıklığından istifade etmeye çalışan Çağataylı Tarmaşirin Han'ın⁵⁵³ Horasan'a yaptığı akın karşısında Emir Çoban İlhanlı ordusunun başında sefer düzenlemiş ve gaznede Tarmaşirin Han'ı yenmek sureti ile onu tekrar Maverâünnehir'e çekilmek zorunda bırakmıştır. Bölgede bir müddet kalan Çoban Horasan'da güvenliği artırmıştır.⁵⁵⁴ Bunun akabinde Tarmaşirin Han güneye doğru genişleme siyaseti takip ederek 1329'de Delhi Sultanlığı'nın sınırlarına kadar topraklarının genişletti.⁵⁵⁵ Ancak Tarmaşirin Han'ın Müslüman olması hanlık içinde artık eski güçlerine sahip olmasalarda Moğol adetlerinin ve yasasının koyu takipçileri olan bazı grupların tepkisi ile karşılandı. Tarmaşirin Han bu grupların isyanı ile 1335'te tahttan indirilip katledilmiştir. Bu süre zarfında iç meselelerle meşguliyet yaşayan Tarmaşirin Han'ın Horasan'a 1326'da düzenlemiş olduğu akın dışında başka bir faaliyetinin olmadığını görmekteyiz. Emir Çoban'ın defettiği akın da bu olmuştur.

1327 Yılına gelindiğinde Emir Çoban ile Ebû Said Han'ın araları açılmaya başlamıştır. Çoban'ın devlet içindeki nüfuzundan memnun olmayan bazı devlet adamları sultanı Çoban'a karşı kışkırtmaya başlamışlardır. Çoban'ı zimmetine para geçirerek servet edinmekle ve yakınlarını önemli görevlere atamakla itham ediyorlardı.⁵⁵⁶ Ebû

⁵⁵² Spular, *İran Moğolları*, s. 137; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 426; Bu konuda Aksarayî, Timurtaş'ın çağırılması üzerin egiderek Ebû Said Han ile görüşüp geri döndüğünü yazar. Bkz. Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 262; Geyikoğlu, "Moğolların Selçuklulardan Sonra Anadolu'ya Hâkim Olma Faaliyetleri", s. 99.

⁵⁵³ Çağatay Hanı İsen-Buka 1319'da vefat edince 1326'ya kadar devleti Kebek Han yönetti. Ardından 1326'da Duva'nın oğlu, Kebek'in de kardeşi olan Elçiğidey tahta geçti ancak sadece birkaç ay kaldı. Bu nedenle naib olduğu düşünülür. Ancak adına para darlettirmiştir. 1326 Yılı içerisinde tahta geçen Alaaddin Tarmaşirin Han Mübarekşah ve Barak Han'dan sonra üçüncü Müslüman handır. 1335'e kadar tahtta kalmıştır. Bkz. Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, s. 132-135.

⁵⁵⁴ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 427; Spular, *İran Moğolları*, s. 138; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 435.

⁵⁵⁵ Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, s. 135.

⁵⁵⁶ Spular, bu ayrılığı Ebû Said Han'ın Çoban'ın kızı Bağdad Hatun'u kendisine istemesi, ancak bu hanımın evli oması gerekçesi ile Çoban'ın bu isteği yerine getirmemesine bağlar. Ayrıca Çoban'ın oğlu

Said'in, Çoban'ın devlet içindeki artan gücünden çekinmiş olabileceği aynı zamanda onun vasiliği altında kaldığı müddetçe hiçbir zaman kendi otoritesini tam anlamı ile kuramayacağını görmüş olabileceği muhtemeldir. Ebû Said Han, Çoban'ı önce vezirlikten azletti. Oğlu Demeşk Hoca'yı öldürttü (1327-1328).⁵⁵⁷ Bu gelişmeler karşısında o sırada Horasan'da bulunan Emir Çoban, isyan başlatarak Ebû Said Bahadır Han'ı tahttan indirmeye çalıştı.

Bazı adamları Çağataylılardan destek almayı önerse de Çoban Anadolu tarafı ile irtibat kurup oğlu Timurtaş Noyan ve Memlûklerden yardım almak niyeti ile batıya hareket etmeye niyetlenmiştir. Ancak Mısır'dan beklenen yardım alınamadı. Çoban'ın emrindeki bazı emirler de onu terk ederek Ebû Said tarafına geçtiler. Kuvveti iyice azalan Çoban geri dönüp Herat'a kapandı. Buradan Çin veya Hint taraflarına kaçmayı planlamış olabilir. Ancak Ebû Said ile arasını iyi tutmaya özen gösteren Kert hanedanı Emir Çoban'ı şehre almakla birlikte sultanın yanında yer aldı. Gıyasüddin Kert Ebû Said Han'ın emri ile Çoban'ı tutuklayarak idam ettirdi (Ekim-Kasım 1327). Çoban'ın kesilen başı başkente götürülerek sultana arz edildi.⁵⁵⁸

Çoban'ın dokuz oğlundan bazıları da aynı akıbete uğradı. Yaşanan gelişmeler üzerine Timurtaş Noyan, bir kaleye sığınmıştı. Buradan Mısır'a iltica etti. Ancak İlhanlılar ile arasını açmak istemeyen Memlûk Sultanı el-Melik en-Nasîr Ebû Said Han'ın ricası üzerine Timurtaş Noyan'ı katletti.⁵⁵⁹ Ebû Said Bahadır Han Anadolu valisi olarak dayısı olan Uyrat Kabilesi'nin reisi Emir Ali Padişah'ı (paşa) atadı. Anadolu'da sukûneti sağlayan Emir Ali yerine daha önce Timurtaş'a naiplik yapan Emir Eretna'yı bırakarak merkeze döndü.⁵⁶⁰

Batıda bu gelişmeler yaşanırken kuzeyde ise Altın-Orda Hanı Özbek Han 1335'e geldiğine tekrar Derbend'e saldırdı. Altın-Orda ile mücadeleler sürerken aynı yıl Ebû Said Bahadır Han vefat etti.⁵⁶¹

Demaşk'ın haremde görülmek sureti ile katledilmesinin ikili arasındaki mücadelenin fitilini ateşlediğini bildirir. Bkz. Spular, *İran Moğolları*, s. 138-139; Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 285.

⁵⁵⁷ Geyikoğlu, "Moğolların Selçuklulardan Sonra Anadolu'ya Hâkim Olma Faaliyetleri", s. 99.

⁵⁵⁸ Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 286; Spular, *İran Moğolları*, s. 141; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 435; Grousset, Emir Çoban'ın boğdurulduktan sonra bşının değil kesilen parmağını sultana götürüldüğünü yazar. Bkz. Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 427.

⁵⁵⁹ Spular, *İran Moğolları*, s. 141; Alican, *Tarihin Kara Yazısı Moğollar*, s. 158; Timurtaş Noyan Mısır'a giderken yerine Anadolu'yu idare etmesi için Emir Eretna'yı bıraktı. Ardından Mısır'a kaçtı. Bkz. Geyikoğlu, "Moğolların Selçuklulardan Sonra Anadolu'ya Hâkim Olma Faaliyetleri", s. 100.

⁵⁶⁰ Geyikoğlu, "Moğolların Selçuklulardan Sonra Anadolu'ya hâkim Olma Faaliyetleri", s. 100.

⁵⁶¹ Ebû Said Han, Çoban'ın ölümünden sonra onun kızı olan Bağdat Hatun ile evlenmiş ve yine Bağdat hatun tarafından zehirletilmiştir. Bkz. Spular, *İran Moğolları*, s. 143; Sultan 30 Kasım 1335'te ölmüştür.

10. DEVLETİN YIKILIŞI

Ebû Said Han ölünce yerine geçecek birisi bulunamadı. Çocuğu olup olmadığı konusunda bir malumat verilmemektedir. Moğol beyleri tarafında han olarak Kubilay'ın kardeşi Arık-Böge'nin soyundan gelen Arpagon (Arpagaun, Arpa Han) ilhan seçildi. Ancak Diyarbekir valiliği yapan Ali Padişah (Ebû Sâid Han'ın annesi Hacı Hatun, Ali Padişah'ın kız kardeşidir) bunu kabul etmeyip, Baydu Han'ın torunlarından Musa'yı ilhan ilan etti. Çağatu dolaylarında iki tarafın ordusu karşı karşıya geldi. Yapılan savaşta Arpagon yenildi ve altı aylık saltanatının ardından 8 Mayıs 1336'da öldürüldü.⁵⁶² Arkasından dört ay kadar Musa İlhan olarak tahtta kaldı. Bu dönemde devlet içinde öne çıkan Celayir Şeyh Hasan Hülâgû soyundan Muhammed'i ilhan ilan etti. Ali Padişah ile Aladağ yakınlarında ki Karadere mevkiinde yaptıkları savaşı Şeyh Hasan kazandı ve Ali Padişah öldürüldü ve Musa tahttan uzaklaştırıldı. Bu sefer de Horasan valisi Kıpçak asıllı Şeyh Ali, Cengiz soyundan Tuğa Timur'u ilhan ilan ederek Azerbaycan'a yürüdü fakat başarılı olamadı⁵⁶³. Bir rakibinden daha kurtulan Şeyh Hasan'ın karşısına bu sefer de Çoban'ın oğlu Timurtaş'ın oğlu olan Küçük Hasan (Çobanlı Şeyh Hasan) çıktı. Aladağ'da yapılan savaşı Küçük Hasan kazandı ve Celayir Şeyh Hasan yenildi. Küçük Hasan Hülâgû'nün oğlu Yeşmut'un soyundan İlyas'ı Sultaniye'de İlhan olarak tahta çıkardı. İlhanlı Devleti'nde güçlü emirlerin nüfuzu altında kısa süreli taht değişiklikleri devam etmiştir. Emirler seçtirdikleri kukla hanların gölgesinde yönetimi ellerinde tutmuşlardır.

Bu şekilde devam eden taht değişiklikleri ve iç çatışmaların sürmesi sonucu İlhanlılar hem Anadolu tarafında hem de Horasan taraflarında idareyi kaybetmeye başladı. İlhanlı toprakları üzerinde çok sayıda beylik ve atabeylik derecesinde irili ufaklı siyasi teşekküller ortaya çıktı. Bu esnada Uzun Hasan'ın faaliyetleri ile Akkoyunlular devleti kurulma sürecine girmiş ve İlhanlıların Azerbaycan'daki varlıkları dahi tehlikeye düşmüştür.⁵⁶⁴ Türk beylikleri bağımsızlıklarını ilan etmeye başlarken Altın-Orda Hanı

Bkz. Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 427; Ebû Said Han 31 yaşında iken Kvadja adında birisi tarafından zehirlendi. Bkz. Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, s. 436.

⁵⁶² Arpa Han'a isyan eden bu vali Diyarbekir valisi Ali Paşa'dır. Bkz. Geyikoğlu, "Moğolların Selçuklulardan Sonra Anadolu'ya Hâkim Olma Faaliyetleri", s. 101. Bu tarih Nisan 1336 olarak da verilir. Bkz. Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, s. 13.

⁵⁶³ Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, s. 96.

⁵⁶⁴ Geyikoğlu, "Moğolların Selçuklulardan Sonra Anadolu'ya Hâkim Olma Faaliyetleri", s. 101.

Cani-Beg, Azerbaycan'a kadar akın yapmıştır. Bu gelişmeler (1355) neticesinde İlhanlılar Devleti yıkıldı.⁵⁶⁵

1335 Yılında Tarmaşirin Han'ın ölmesi ile Çağatay Hanlığı'nda çöküş sürecine girdi. Çağatay Hanlığında güç kazanan beyler Ögeday soyundan gelen hanlar seçmek sureti ile hanlığın çöküşünü hızlandırdılar. Sık sık taht değişikliğinin yaşanması ayrıca içerde yaşanan Müslüman-Budist çatışmaları da yıkılış sürecini hızlandırdı. 1370'te Emir Timur'un tarih sahnesine çıkışına kadar bu durum devam etmiştir.⁵⁶⁶

⁵⁶⁵ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 430; Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, s. 96-97.

⁵⁶⁶ Kafalı, *Çağatay Hanlığı*, s. 138-139.

SONUÇ

Hülâgû tarafından kurulan İlhanlı Devleti genel olarak Anadolu Türk Beylikleri ile olan ilişkileri yönü ile araştırılmış olup, İlhanlı-Çağatay ilişkilerine fazla yer verilmemiştir.

Bu çalışmamız ile İlhanlılar'ın aynı zamanda kuzenleri olan Çağatay Hanlığı başta olmak üzere Ögeday Ulusu ve Altın-Orda Hanlıkları ile olan münasebetlerini inceledik. Doğu siyasetinin batı ile olan ilişkilere etkisini ve aynı zamanda ülkenin iç meselelerinden nasıl etkilendiğini ortaya koymaya çalıştık. Çalışmamızda Hülâgû, Abaka, Argun, Geyhatu, Baydu, Gâzân, Olcaytu ve Ebû Said Bahadır Hanları baz alarak her hükümdar döneminde ülkenin iç siyaseti, yaşanan karışıklıklar, yapılan savaşlar, taht mücadeleleri, devletin geçirdiği kültürel ve siyasi değişimler genel bir bakış açısı ile ayrı ayrı ele alındı.

Hülâgû'den Ebû Said Bahadır Han'a İlhanlılarda Doğu Siyaseti adlı tez çalışmamızın sonunda İlhanlılar Devleti ve Çağatay Hanlığı arasındaki Horasan hakimiyeti için yapılan mücadeleler ortaya konulmuştur. İlhanlılar verimli otlaklara, Merv, Nişabur, Herat, Tûs gibi önemli şehirlere ve iyi bir ticari potansiyele sahip olan Horasan bölgesini iç karışıklıklar ve dış saldırılar altında buldukları dönemlerde dahi Çağataylı akınlarından muhafaza etmişlerdir. Bölgeye vali olarak genellikle veliaht şehzadeler gönderilmiş ve sınır güvenliği sağlanmıştır.

İlhanlılar zamam zaman Altın-Orda, Memlûk ve Çağatay üçlü ittifakı karşısında mücadele etmek zorunda kalmışlar ancak neticede doğu siyasetinde başarılı mücadeleler vermişlerdir. İlhanlı Devleti iç karışıklıklar ve taht mücadelelerinin etkisi ile zayıflamış ve neticede yıkılmıştır.

KAYNAKÇA

- AKA, İsmail, *Timur ve Devleti*, TTK, Ankara 2014.
- AKKUŞ, Mustafa, *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2011.
- AKSARAYÎ, Kerîmüddin Mahmûd, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, (çev. Mürsel Öztürk), TTK, Ankara 2000.
- AKTAN, Ali "Bahrî Memlûklerden Sultan Kalavun ve Hânedanı", *Belleten*, c. 59, S. 226, Aralık 1995, S. 605-620.
- ALAN, Hayrunnisa- KEMALOĞLU, İlyas, *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016.
- ALGAR, Hamid, "Ahmed Teküder" *DİA*, c. 2, S. 139-140.
- Al Malik Al Zahir, *Baybars Tarihi*, c. 2, (çev. Şerefüddin Yaltkaya), TTK, İstanbul 1941.
- ALİCAN, Mustafa, *Tarihin Kara Yazısı Moğollar*, Timaş Yayınları, İstanbul 2016.
- ARSLAN, İhsan, "Büyük Moğol İmparatoru Cengiz Han'ın Din Algısı" *Uluslar Arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 8, S. 38, Haziran 2015, S. 1001-1027.
- CÜVEYNÎ, Alaaddin Ata Melik, *Tarih-i Cihan Güşa*, (çev: Mürsel Öztürk), TTK, Ankara 2013.
- DANUU, Ankhbayar, "Büyük Han Mengü'nün Devlet Anlayışı ve İlhanlı Devleti Kuruluşunda Etkisi", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 6, S. 2, şubat 2015, s. 1-12.
- DAYI, Özkan, "İlhanlı Tarihinde Mecdü'l-Mülk Yazdı Hadisesi" *Current Research Social sciences*, c. 2, S. 3, 2016, s. 107-122.
- DEVLET, Nadir, *Liderliğin Efendisi Cengiz Han*, Güzeldünya Yayınları, İstanbul 2007.
- D'OHSSON, Abraham Constantin Mouradgea, *Moğol Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2014.

EBÜ'L-FEREC İBNÜ'L-İBRÎ, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, (çev. Şerafeddin Yaltkaya), TTK, Ankara 2011.

EBÜ'L-FİDÂ, *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası* (Takvimü'l-Büldan), (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017.

EL CÜZCÂNÎ, Minhâc-ı Sirâc, *Tabakât-ı Nâsirî*, (çev. Mustafa Uyar), Ötüken, İstanbul, 2016.

ERDEM, İlhan, " XIII. Asrın İlk Yarısında Anadolu'nun Doğusunda Yaşanan Hakimiyet Mücadeleleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c.19, S. 30, Ankara 1997, s. 54-70.

ERDEM, İlhan, İlk Dönem Türkiye Selçuklu-Moğol İlişkilerinin İktisadi Boyutu (1243-1258), *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 24, S. 38, Ankara 2005.

ERDEM, İlhan, "Olcaytu Han Devrinde Horasan'da İlhanlı-Çağataylı Mücadeleleri", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 3, 1997, S. 106-112.

ERDEM, İlhan, "Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılarda Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın Doğu'ya Etkileri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 20, S. 31, 2001, s. 54-70.

ERSAN, Mehmet -ALİCAN, Mustafa *Sorularla Selçuklu Tarihi: Osmanlı'dan Önce Onlar Vardı: Türkiye Selçukluları*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013.

FAHREDDİN, Rızaeddin, *Altınordu ve Kazan Hanları*, (çev. İlyas Kamalov), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2000.

GEYİKOĞLU, Hasan, "Moğolların Selçuklulardan Sonra Anadolu'ya hâkim Olma Faaliyetleri ve Karanbük Savaşı", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 52, Haziran 2014, s. 95-112.

GRİGOR, Aknerli, *Okçu Milleti Tarihi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007.

GROUSSET, Rene, *Bozkır İmparatorluğu: Attila-Cengiz Han-Timur*, (çev.M. Reşat Uzmen), Ötüken Yayınları, İstanbul 2014.

GROUSSET, Rene, *Cihan Fatih Cengiz-Han*, (Çev. İzzet Tanju), Ötüken Yayınları, İstanbul 2001.

GUFRANÎ, Ali, "Maveraünnehir'de Şiiliğin Tarihi: Samanîlerin Çöküşünden Moğolların Gelişine Kadar (616-1219)", *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (çev. Şahin Ahmetoğlu), S. 5, Nisan 2015, S. 221-237.

GÜZEL, Fatih, "Moğol İstilasında Halife Nâsır li-Dinillâh'ın Rolü", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, c. 1, 2015, S. 142-158.

HAYKIRAN, Kemal Ramazan, *Anadolu'da Bir İlhanlı Valisi: Demirtaş Noyan (1314-1328)*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2009 Güz, Sayı. 23,

HAYTON, Korykoslu, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, Selenge Yayınları, (çev. Altay Tayfun Özcan), İstanbul 2015.

İBN BATTÛTA, Ebû Abdullah Muhammed Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, C: 1, (çev. A. Sait Aykut), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.

İBN HAVKAL, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, (Çev. Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014.

İBN'L-ESÎR, *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. 12, (çev. Heyet), Bahar Yayınları.

İBNİ TAGRİBERDÎ, *En-Nücûmu'z-Zâhire (Parlayan Yıldızlar)*, (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2013.

KAFALI, Mustafa, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976.

KAFALI, Mustafa, "Barak Han", *DİA*, c. 5, 1992, S. 64-65.

KAFALI, Mustafa, "Batu Han", *DİA*, c. 5, 1992, S. 208-210.

KAFALI, Mustafa, "Cengiz Han", *DİA*, c. 7, 1993, S. 367-369.

KAFALI, Mustafa, *Çağatay Hanlığı (1227-1345)*, Berikan Yayınevi, Ankara 2005.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2004.

KAMALOV, İlyas, *Moğolların Kafkasya Politikası*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2003.

KAYA, Abdullah, "İlhanlıların Anadolu Türkmen Beylerine Karşı Politikası" *EÜSBED*, (Haziran 2013), S. 293-326.

KONUĞU, Enver, "Berke Han", *DİA*, c. 5, 1992, S. 506-507.

KOPRAMAN, Kâzım Yaşar, "Baybars I", *DİA*, c. 5, 1992, S. 221-223.

KİRAGOS, Müverrih, *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*, (çev. Gürsoy Solmaz), Elips Yayınları, Ankara 2009.

İran Moğolları ve Altın Paraları, Yapı ve Kredi Bankası Numismatik Yayınları, İstanbul 1973.

KÖSE, Bayram Arif, "Moğol İstilasının Güney Kafkasya Şehirleri Üzerinde İdari ve İktisadi Etkileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 8, S. 14, (Aralık 2015), s. 485-489.

MARKOPOLO SEYAHATNAMESİ, (Çev. Filiz Dokuman), c. 1, Kervan Yayınları, (Tercüman 1001 Temel Eser)

MESUDÎ, *Murûc ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, (çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2014.

MİLÂNÎ, Hüseyin Peyrovi, Ebû Said Bahadır Han (1316-1335), (Doktora Tezi), Ankara 1971.

NARŞAHÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer, *Târih-î Buhârâ*, (Çev. Erkan Göksu), TTK, Ankara 2013

NEOGOE, Manole, *Bozkırın Üç Atlısı Atıla-Cengiz Han-Timur*, (çev. Müstecip Ülküsal), Çatı Yayınları, İstanbul 2004.

OKTAY, Hasan, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, Selenge Yay., İstanbul 2007,

ÖLMEZ, Zühal, "Çağatay Edebiyatı ve Çağatay Edebiyatı Üzerine Araştırmalar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 5, S. 9, 2007, S. 173-219.

ÖZDEMİR, H. Ahmet, *Moğol İstilas ve Abbasi Devleti'nin Yıkılışı: Cengiz ve Hülâgû Dönemleri (612-656/ 1216-1258)*, İz Yayıncılık, İstanbul 2005

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, *Gâzân Han ve Reformları*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2009.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, "Olcaytu Han", *DİA*, c. 33, 2007, S. 345-347.

RADTKE, Bernd, "Horasan ve Maverâünnehir'de Din Alimleri ve Mutasavvıflar", *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (çev. Ergin Ayan), 2/9, 2009, S. 358-376.

REŞİDÜDDİN FAZLULLAH, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, (çev. İsmail Aka-Mehmet Ersan-Ahmad Hesamipour Khelejani), TTK, Ankara 2013.

ROUX, Jean-Paul, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, (çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket), Kabalıcı Yayınları, İstanbul 2001.

RUYSBROECKLİ WİLLEM, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, (Çev. Zülal Kılıç), Kitap Yayınevi, İstanbul 2010.

SPULER, Bertold, *İran Moğolları: Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*, TTK, Ankara 2011.

SUBAŞI, Ömer, "Horasan'da Siyasi Hayat ve Şehzade Yesâvur İsyanı (1317-1320)", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2016, c. 5, S. 1, S. 278-303.

SUBAŞI, Ömer "İlhanlı Devleti'nde Kerait Bir Aile: Alinak Noyan vır Emir Kurmuşu", *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 8, S. 41, Aralık 2015, S. 563-577.

SUBAŞI, Ömer, "Olcaytu Sultan Döneminde Herat Muharasası ve Siyasi Vakalar (706/ 1106-1307)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 43, 2016, S. 289-311.

SÜMER, Faruk, "Abaka", *DİA*, c. 8, 1988, S. 8.

SÜMER, Faruk, *Anadolu'da Moğollar*, Selçuklu Tarihi ve Medeniyeti Enstitüsü

ŞAHİN, Hanifi, "Abbasilerin Son Dönemlerinden İlhanlıların Yıkılışına Kadarki Süreçte Şii-Sünnî İlişkileri", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları*, c. 6, (Şubat 2013), S. 17-42.

ŞEŞEN, Ramazan, *Haçlılar Önünde Sultan Baybars*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2013.

TEZCAN, Mehmet, "Türk-Moğol Hâkimiyeti Döneminde Karadeniz'de Ticaret", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. 24, S. 1, S. 151-194.

TOBÇA'AN, Manghol-un Niuça (Yüan-ch'ao Pi-Shi), *Moğolların Gizli Tarihi*, (çev. Ahmet Temir), TTK, Ankara 2011.

TOGAN, İsenbike, *Çinggis Han ve Moğollar*, Tarih Tarih Yayınevi.

TOGAN, Zeki Velidî, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, c. 1, Erdem Yayınları, İstanbul 1981.

TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2003.

TÜRKER, Özgür -ÜKTEN, S. Serkan, "Haçlılar, Moğollar ve Ortadoğu'da Haçlı-Moğol Münasebetleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, S. 54, (Ocak 2014), S. 319-344.

UYAR, Mustafa, "İlhanlı Devleti'nde Yahudi Bir Vezir: Sa'düddevele", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 21, S. 33, 2003, S. 226-242.

UYAR, Mustafa, "İlhanlı Hükümdarlarının İslam'a Girmesinde Rol Alan Türk Sûfileri: İlhan Tegüder ve Gâzân Han Devirleri", *BELLETTEN*, c. 76, S. 275, Nisan 2012, S. 7-30.

VEMADSKY, George, *Moğollar ve Ruslar*, (çev. Eşref Bengi Özbilen), Selenge Yayınları, İstanbul 2015.

VLADİMİRTSOV, B. Y. *Moğolların içtimâî Teşkilatı: Moğol Göçebe Feodalizmi*, (çev. Abdülkadir İnan), TTK, Ankara 1995.

YAKUBOVSKİY, A. Yu., *Altınordu ve Çöküşü*, (Çev. Hasan Eren), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

YUVALI, Abdülkadir, "Çağatay Han", *DİA*, c. 8, 1993, S. 177-178.

YUVALI, Abdülkadir, "Ebû Said Bahadır Han", *DİA*, c.10, 1994, s. 218-219.

YUVALI, Abdülkadir, *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2017.

YUVALI, Abdülkadir, *İlhanlılar Tarihi Kuruluş Devri*, c. 1, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1994.

YÜCEL, Muallâ Uydu, *Moğollar Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yay., İstanbul.

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı ve Soyadı : Sibel AKSAKAL
Doğum Yeri ve Tarihi :1987 ARTVİN
Medeni Hali : Bekar
İletişim Bilgileri : sibekaksakal08@gmail.com
0537 967 7042

Eğitim Bilgileri

Lise Öğrenimi : Şavşat ÇPL
Lisans Öğrenimi : Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarih Bölümü
Y.Lisans Öğrenimi : Artvin Çoruh Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı
Yabancı Dil : Yok

Tarih :2017